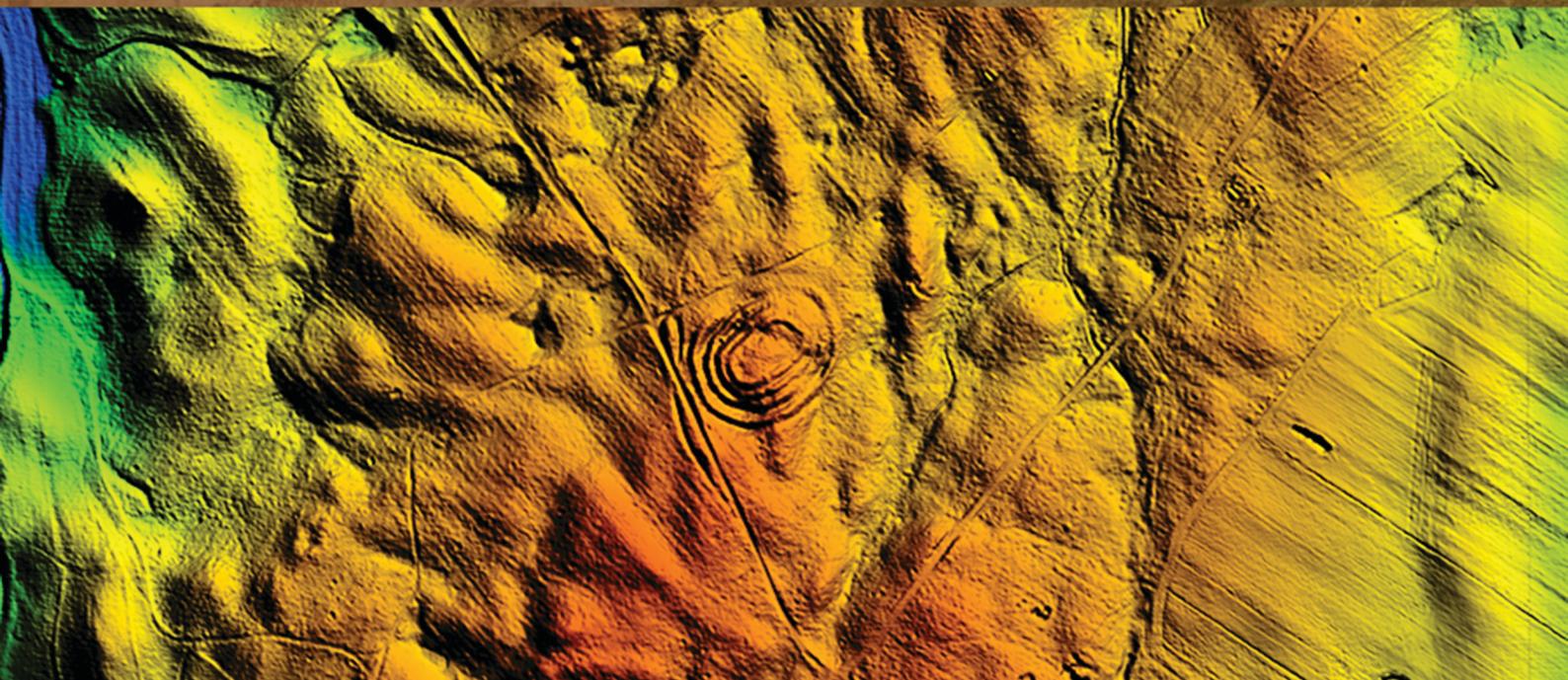
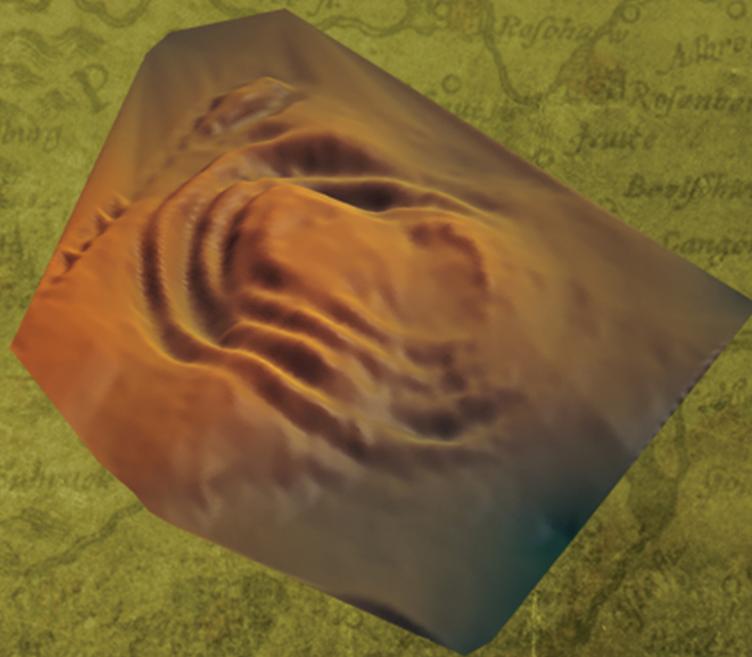

Katalog grodzisk Warmii i Mazur

pod redakcją
Zbigniewa Kobylińskiego

Tom 2

Instytut Archeologii
Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
Fundacja Res Publica Multiethnica

Katalog grodzisk Warmii i Mazur

pod redakcją Zbigniewa Kobylińskiego

Tom 2

Autorzy

Anna Gręzak, Urszula Kobylińska, Maria Lityńska-Zając, Magdalena Moskal-del Hoyo,
Jerzy Nitychoruk, Joanna Piątkowska-Małeka, Kamil Rabiega, Magdalena Rutyna,
Daniel Skoczylas, Rafał Solecki, Łukasz Maurycy Stanaszek, Tomasz Stępnik, Dariusz Wach,
Joanna Wawrzeniuk, Fabian Welc, Jacek Wysocki i Magdalena Żurek

Warszawa 2017

Publikacja wydana z funduszy projektu badawczego
Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki
Katalog grodzisk Warmii i Mazur. Część 1. Pomezania, Pogezania i Warmia

NARODOWY PROGRAM ROZWOJU HUMANISTYKI

Publikacja recenzowana do druku przez dr. Wojciecha Brzezińskiego
i prof. dr. hab. Przemysława Urbańczyka

Redakcja: Zbigniew Kobyliński

Projekt książki i skład: Bartłomiej Gruszka

Korekty: Urszula Kobylińska i Zbigniew Kobyliński

Projekt okładki: Weronika Kobylińska-Bunsch

Copyright © 2017 by Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie and Fundacja Res Publica Multiethnica

ISBN 978-83-946496-3-0

ISBN 978-83-948352-0-0

Wydawnictwo:

Fundacja Res Publica Multiethnica

Ul. Cypryjska 44

02-761 Warszawa

<http://res-publica-multiethnica.pl>

SPIS TREŚCI

GMINA MIŁAKOWO

Pawełki, st. 5	5
Raciszewo, st. 9	27

GMINA MORĄG

Strużyna, st. 21	63
Strużyna, st. 24	91
Tątławki, st. 2	109

GMINA ZALEWO

Duba, st. 1	139
Janiki Wielkie, st. 2	149
Mozgowo, st. 1	175
Urowo, st. 1	205
Wieprz, st. 1 - wyspa Bukowiec	219
Wieprz, st. 20	241

GMINA OSTRÓDA

Durąg, st. 1	261
Grabin, st. 1	297
Lipowiec, st. 1	335
Lipowiec, st. 2 (Lichtajny)	363
Morliny, st. 1	381
Zajaczki, st. 1	395

GMINA ŁUKTA

Plichta, st. 1	469
-----------------------	------------

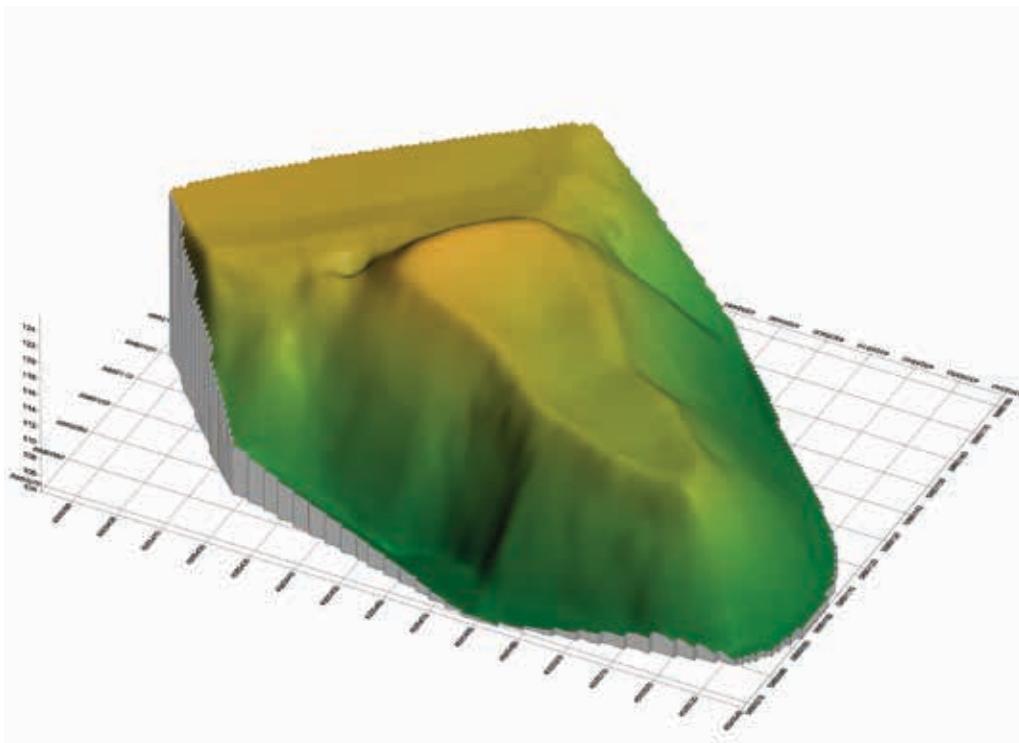
WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY	477
-----------------------------------	------------

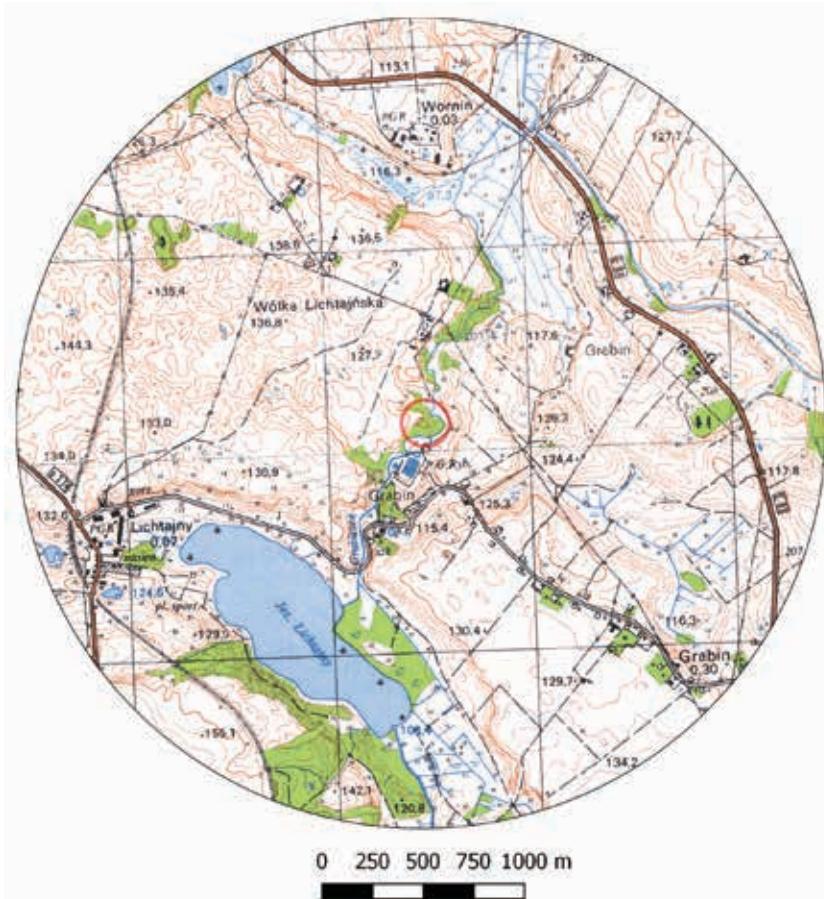
Lipowiec, st. 1

Gmina Ostróda
Powiat ostródzki
AZP 26-57/2

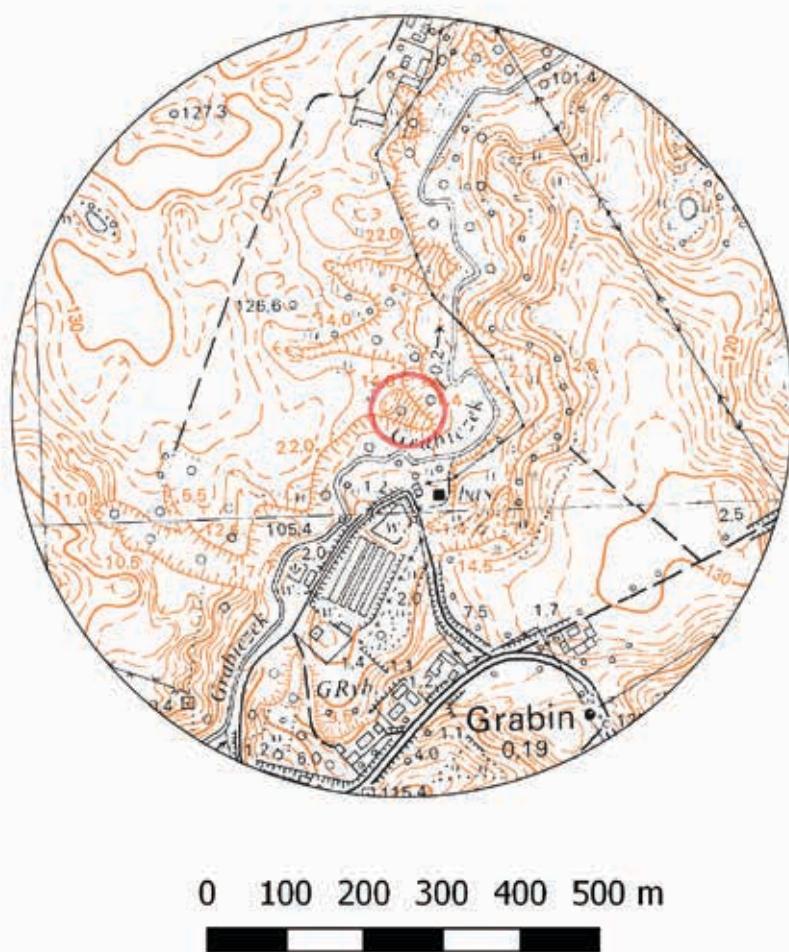
Współrzędne geograficzne:
N 53° 39' 31,31''
E 20° 1' 31,63''

Lipowiec, st. 1

Ryc. 1. Grodzisko w Lipowcu, st. 1 na mapie w skali 1:25 000 (na podstawie materiałów CODGiK, oprac. R. Solecki)

Ryc. 2. Grodzisko w Lipowcu, st. 1 na mapie w skali 1:10 000 (na podstawie materiałów CODGiK, oprac. R. Solecki)

POŁOŻENIE GRODZISKA I JEGO FORMA

KAMIL RABIEGA

Grodzisko znajduje się około 960 m na północny wschód od północnego brzegu jeziora Lichtajny. Zajmuje ono całą powierzchnię cypla wchodzącego od zachodu w głęboki parów, którego dnem płynie rzeka Grabczeczek (ryc. 1–2). Obiekt ma kształt zbliżony do trójkąta równoramiennego o długości 80 m i szerokości 20–40 m. Od strony północnej, wschodniej i południowej otoczony jest stromymi zboczami, które nadają wyjątkowy naturalny walor obronny stanowiska. Forma ostańca erozyjnego została doskonale wykorzystana do pełnienia funkcji obronnych, przy niewielkim nakładzie pracy. Obszar obiektu został wyrownany, a krawędzie cypla nieznacznie podwyższone. Majdan jest płaski i zajmuje powierzchnie około 10 arów. Jedynym miejscem umożliwiającym dostęp na teren grodziska była nasada, łącząca cypel z płaskim otwartym obszarem wysoczyzny. To właśnie tam, w północno-zachodniej części stanowiska wznieziono

potężny wał zaporowy, zamykający majdan i odcinający jego obszar od nasady cypla. Potężny wał, który wniesiono w tej części stanowiska ma 10 m szerokości u podstawy, długość 33 m i wysokość około 3 m (ryc. 3–6). Ewentualnego przejścia bramnego można domyślać się na północnym skraju wału¹.

ŚRODOWISKO FIZYCZNO- -GEOGRAFICZNE

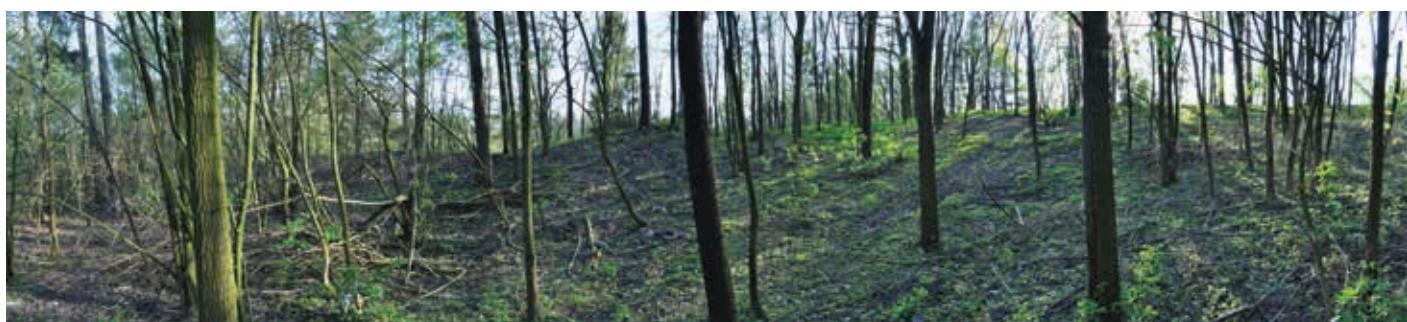
JERZY NITYCHORUK I FABIAN WELC

Grodzisko w Lipowcu, st. 1 położone jest na wystającym ostańcu erozyjnym wysoczyzny. Naturalne czynniki erozyjne utworzyły tu cypel, który od doliny Grabczczka oddziela bardzo strome stoki, natomiast połączenie z wysoczyzną ma miejsce tylko od NW, na niewielkiej przestrzeni. Poziom wody w Grabczku jest na około 100 m n.p.m., a najwyższy punkt w obrębie badanego stanowiska znajduje się na wale od NW i wynosi się ponad 126,0 m n.p.m. co daje

¹ Hoffmann i Mackiewicz 2004: 22.

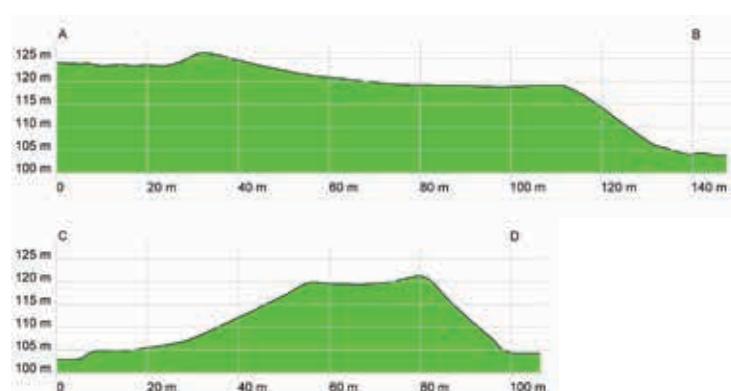
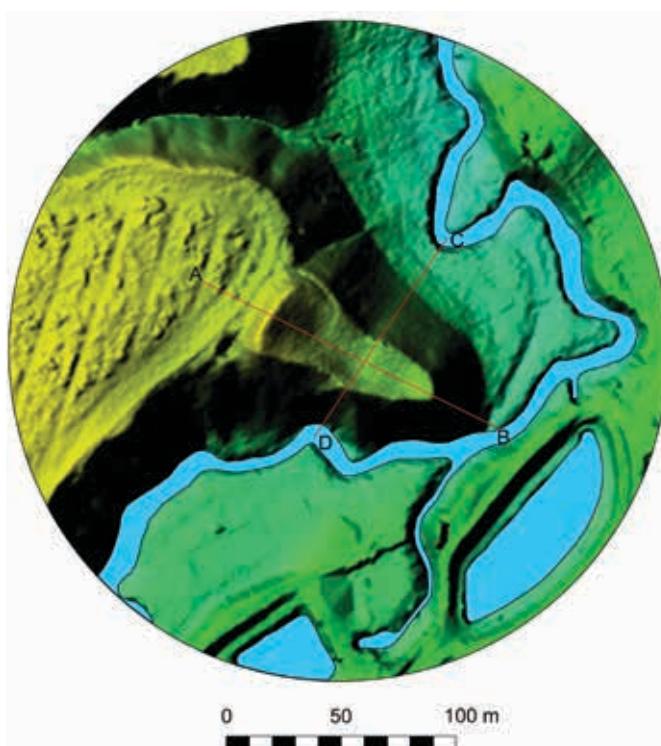

Ryc. 3. Lipowiec, st. 1. Wał grodziska; widok od strony południowej (fot. J. Wysocki, oprac. K. Rabiega)

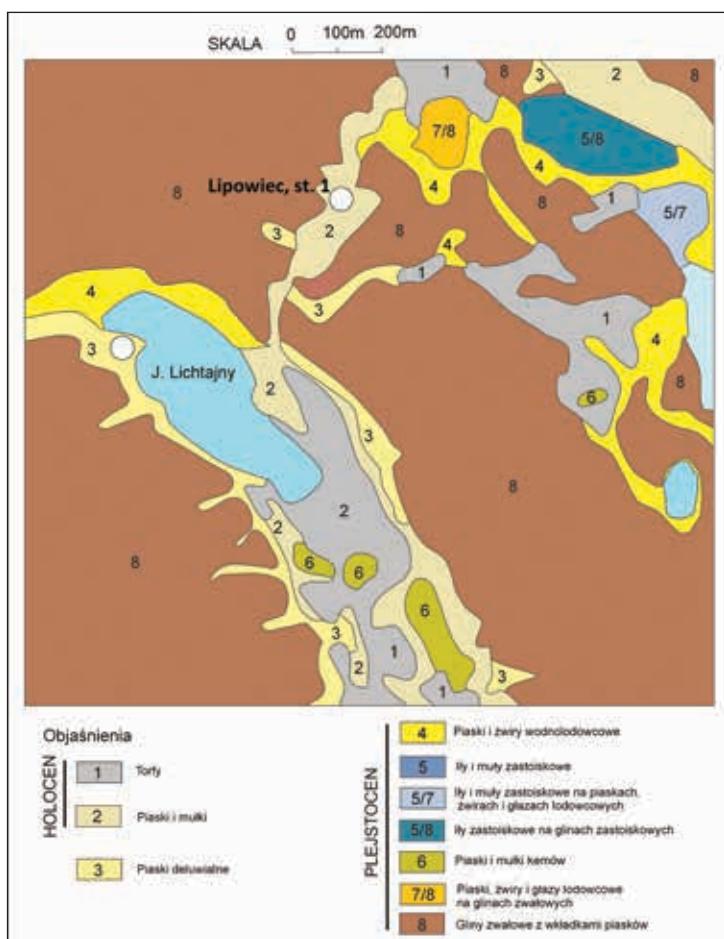
Ryc. 4. Lipowiec, st. 1. Majdan grodziska i wewnętrzny stok wału; widok od północnego wschodu (fot. J. Wysocki, oprac. K. Rabiega)

Lipowiec, st. 1

Ryc. 6. Przekroje grodziska w Lipowcu, st. 1 uzyskane z danych ALS (na podstawie materiałów CODGiK, oprac. R. Solecki)

Ryc. 5. Grodzisko w Lipowcu, st. 1 na zobrazowaniu ALS (na podstawie materiałów CODGiK, oprac. R. Solecki)

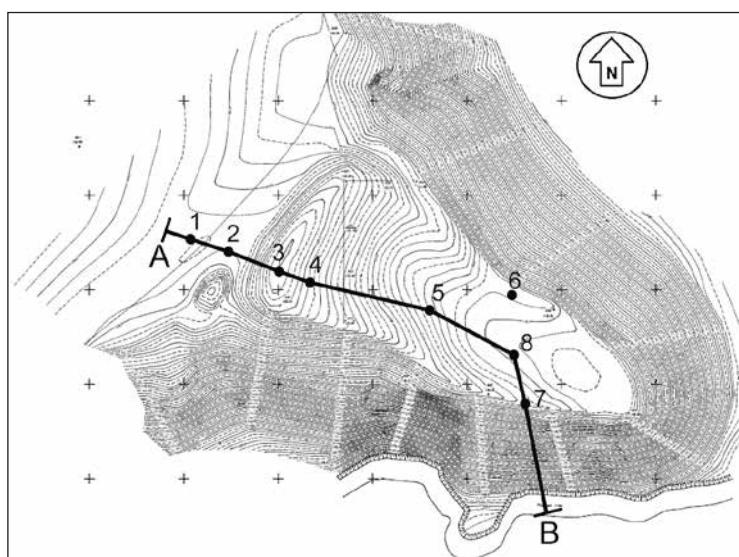

26 m deniwelacje na bardzo niewielkim obszarze. Te różnice wysokości przy bardzo stromych stokach były niezwykłym atutem przy zamieszkaniu tego obszaru. Teren ostańca opada lekko od strefy wału na NW – 126,0 m n.p.m. do skraju cypla na SE – 118,5 m n.p.m.

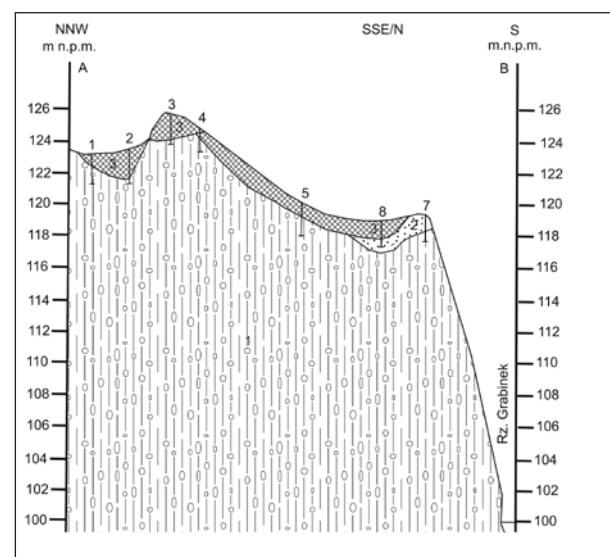
Wysoczyznę polodowcową w okolicach stanowiska budują gliny zwałowe, które są miejscem rozwoju gleb płowych IV klasy. Głębokie rozcięcie erozyjne związane z doliną rzeki Grabczeka wypełniają piaski występujące na nazbyt małej przestrzeni aby mógł ten teren być uprawiany. Na południu, w okolicach jeziora Lichtajny, na torfach występują w ograniczony sposób gleby bagienne (ryc. 7).

Według przekroju geologicznego A–B ostaniec erozyjny zbudowany jest z gliny zwałowej, co sprawia, że jego stoki są tak bardzo strome. Dostęp do tej naturalnej enklawy broniła fosa, w której wypełnieniu spotyka się węgle drzewne i przepalone glinę, o głębokości około 2 m (wiercenie L–2). Nasyp wału osiągał podobną miąższość, a warstwa kulturowa osiąga 1 m miąższości. Z tych danych wynika, że przy niewielkim nakładzie sił istniało tu dobrze chronione miejsce. W strefie pozostałych krawędzi majdanu nie stwierdzono wyraźnych dowodów obecności wałów (ryc. 8–9).

Ryc. 7. Mapa geologiczna okolic grodziska w Lipowcu, st. 1 (oprac. J. Nitychoruk i F. Welc)

Ryc. 8. Plan warstwicowy grodziska w Lipowcu, st. 1 (wyk. J. Błaszczyk) z zaznaczonymi miejscami wiercen geologicznych (oprac. J. Nitychoruk i F. Welc)

Ryc. 9. Lipowiec, st. 1. Przekrój geologiczny: 1 - glina zwarta, 2 - piaski średnio i gruboziarniste, 3 - warstwa kulturo-wa (archeologiczna) (oprac. J. Nitychoruk i F. Welc)

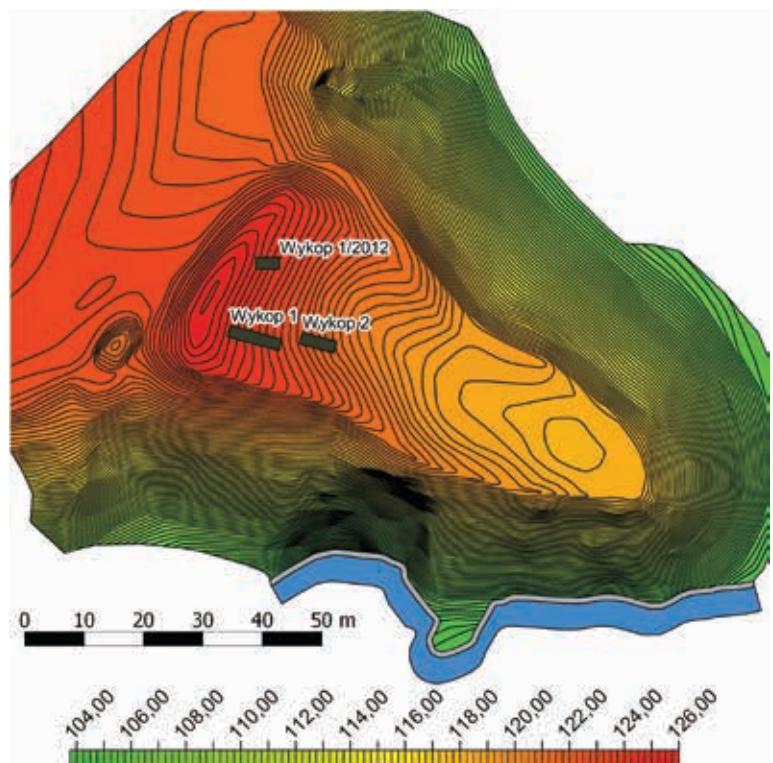
BADANIA ARCHEOLOGICZNE

KAMIL RABIEGA I JOANNA WAWRZENIUK

Przebieg badań terenowych

Grodzisko w Lipowcu, określane przed II wojną światową nazwą lokalną *Schwedenschanze*, było znane już w XIX w. W 1827 r. Johann Michael Guise przeprowadził tu prace dokumentacyjno-inwentaryzacyjne². Max Töppen wspominał o grodzisku w 1870 r.³, a Abraham Lissauer w roku 1887⁴. Stanowisko zostało także włączone do katalogu Emila Hollacka w 1908 r. i opisane jako drugie z grodzisk w miejscowości Grabinek⁵. W 1928 r. pojawiło się również w artykule Emila Schnippela⁶, a następnie zostało opisane przez Hansa Cromeego i zlokalizowane w miejscowości Mörlen (Morliny) lub *Thyrau* (Tyrowo)⁷.

W 1949 r. stanowisko zostało wpisane do rejestru zabytków archeologicznych jako grodzisko wyżynne półwyspowe znajdujące się w obszarze dziś już nie istniejącego majątku Świetlin⁸. W tym czasie weryfikację powierzchniową stanowiska przeprowadził Jerzy Antoniewicz⁹. W 2002 r. kolejną weryfikację przeprowadzili Mirosław Hoffmann i Adam Mackie-

Ryc. 10. Plan sytuacyjno-wysokościowy grodziska w Lipowcu, st. 1 z rozmieszczeniem wykopów z roku 2012 i 2015 (na podstawie pomiarów J. Błaszczyka, oprac. R. Solecki)

² Hoffmann i Mackiewicz 2004: 22.

³ Töppen 1870: 39–41.

⁴ Lissauer 1887: 190.

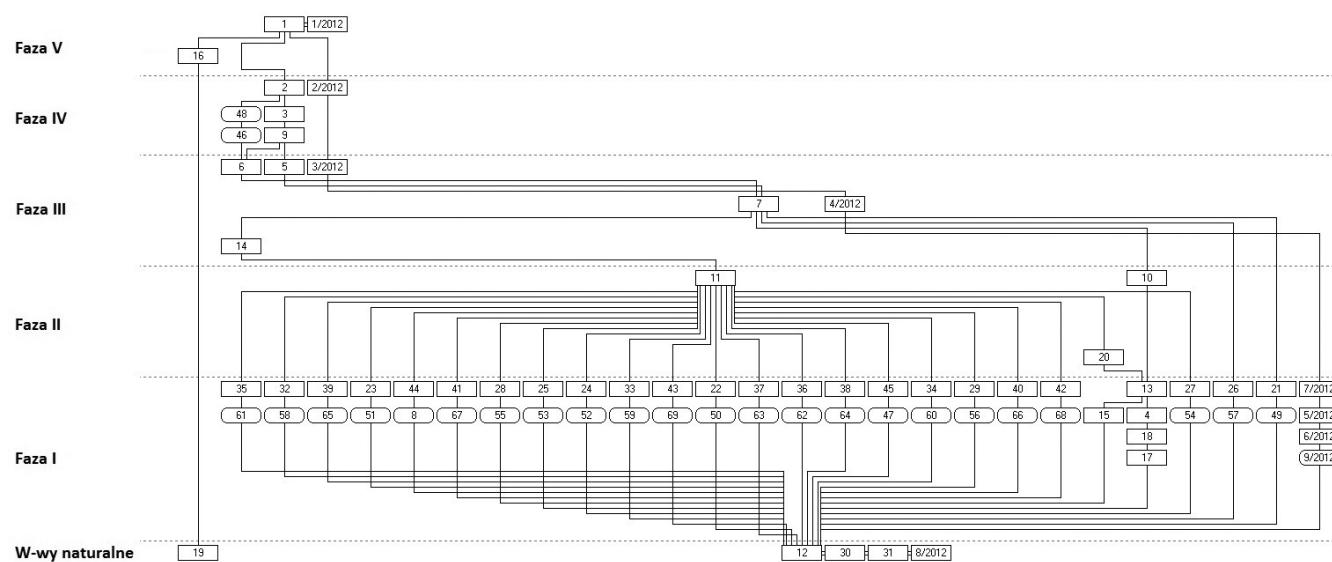
⁵ Hollack 1908: 70.

⁶ Schnippel 1928: 15.

⁷ Crome 1937: 121, 1940: 86.

⁸ Pod tą nazwą stanowisko funkcjonuje także w katalogu Łapo 2009b: 276.

⁹ Antoniewicz 1949, 1950: 71–72.

Ryc. 11. Lipowiec, st. 1. Diagram relacji stratygraficznych (oprac. K. Rabiega)

wicz¹⁰. Odkryto wówczas pojedyncze fragmenty ceramiki wczesnośredniowiecznej zarówno na majdanie, jak i na koronie wału w części północnej grodziska. Co więcej, na zachód od wału, na powierzchni pola zebrano liczne fragmenty ceramiki, datowanej na okres wpływów rzymskich i wczesne średniowiecze. Miejsce to zinterpretowano jako rozległą osadę przygrodową¹¹.

Pierwsze prace wykopaliskowe na tym stanowisku przeprowadzone zostały w 2012 r. przez Sławomira Wadyla. Ich głównym celem była weryfikacja wczesnośredniowiecznej chronologii grodziska¹². W zachodniej części stanowiska, na wewnętrznym stoku wału wytyczono wykop o wymiarach 2 x 4 m (ryc. 10). Zarejestrowano nawarstwienia sięgające od 0,7 m we wschodniej części wykopu, do 1,3 m w partii przy koronie wału¹³. W wykopie odsłonięto nawarstwienia destrukcyjno-rumowiskowe zawierające znaczne ilości węgli drzewnych, spalenizny oraz bryłek polepy. Według interpretacji badacza nawarstwienia średniowieczne zniszczyły jamę osadniczą z wczesnej epoki żelaza. Ze względu na miejsce usytuowania wykopu nie zarejestrowano warstwy akumulacyjnej.

W ramach projektu badawczego *Katalog grodzisk Warmii i Mazur* w 2015 r. przeprowadzono na stanowisku badania wykopaliskowe. Na grodzisku założono dwa wykopy: na wewnętrznym stoku wału, a także na majdanie grodziska (ryc. 10). Ponadto wykonano

szereg odwiertów, w tym także na obszarze przylegającym do wykopu sondażowego z roku 2012.

Wykop 1 o wymiarach 2 x 9 m wytyczono na wewnętrznym stoku wału w jego południowo-wschodniej części. Wykop 2, którego wymiary wynosiły 2 x 6 m założono na majdanie grodziska we wschodniej części cypla, 3 m na wschód od wykopu 1.

Odwierty (w liczbie 22) rozmieszczone w otoczeniu wykopu 1 i 2, a także wzduż dłuższej linii wykopu założonego na wale w 2012 roku. W wyniku tych prac, na zewnętrznym stoku wału grodziska (przy fosie) zadokumentowano węgle drzewne oraz intensywnie zabarwioną, ciemnoszarą warstwę kulturową. Dodatkowo z jednego z odwiertów od strony majdanu pozyskano jeden fragment ceramiki pochodzący z wczesnej epoki żelaza.

Stratygrafia stanowiska

Podczas badań archeologicznych związanych z projektem *Katalog grodzisk Warmii i Mazur*, przeprowadzonych w 2015 r. wydzielono 69 jednostek stratygraficznych, natomiast w czasie badań sondażowych przeprowadzonych w 2012 r. – 9 (tab. 1 i ryc. 11). Łącznie w wyniku badań archeologicznych wydzielono 78 jednostek, które podzielono na pięć głównych faz związanych z użytkowaniem tego obiektu.

Warstwy naturalne

Wał grodziska (W1, W1/2012) został usypany na naturalnych pokładach brunatnej gliny i jasnopomarańczowego piasku 12=30=31=8/2012. Na majdanie grodziska (W2) warstwą naturalną była zbita pomarańczowo-brunatna glina 19.

¹⁰ Hoffmann i Mackiewicz 2004: 22–23.

¹¹ Hoffmann i Mackiewicz 2004: 22.

¹² Wadyl 2013b: 113.

¹³ Wadyl 2012c.

Tabela 1. Lipowiec, st. 1. Katalog warstw i obiektów zbadanych w latach 2012 i 2015 oraz ich zależności stratygraficznych (oprac. K. Rabiega)

Numer jednostki	Numer obiektu	Numer wykopu	Położenie w obrębie stanowiska	Współrzędne siatki pomiarowej stanowiska	Opis jednostki stratygraficznej	Barwa (Munsell)	Pozycja stratygraficzna	
							Znajduje się pod	Znajduje się nad
1=1/2012	-	1/2012, 1, 2	Cały obszar stanowiska	-	Piaszczysta ziemia; humus leśny; miąższość do 20 cm	10YR 3/2	-	2, 3, 16, 19, 2/2012, 4/2012
2	-	1	Wewnętrzny stok wału	X=121–123; Y=445–453,50	Przemieszana piaszczysta ziemia ze śladami spalenizny; warstwa erozyjna; miąższość do 25 cm	10YR 4/3	1	3, 4, 6, 9, 46, 48
3	-	1	Wewnętrzny stok wału	X=121–123; Y=445,90–454	Piaszczysta ziemia ze śladami spalenizny; warstwa erozyjna; miąższość do 50 cm	10YR 4/4	1, 2	5, 6, 9
4	-	1	Nasyp wału	X=121–123; Y=445–447,30	Zbita piaszczysta ziemia z wrętami gliny; nasyp wału; miąższość do 85 cm	10YR 4/6	2, 9, 10, 13, 14, 20, 46	12, 17, 18
5	-	1	Podnóże wewnętrznego stoku wału	X=121–123; Y=451–454	Zbita piaszczysta ziemia; warstwa użytkowa; zawierała fragmenty polepy i kamienie; miąższość do 20 cm	10YR 3/2	3, 9	7, 11, 12
6	46	1	Wewnętrzny stok wału	X= 121–122,25; Y= 445,45–448,50	Zbita piaszczysta ziemia z wręceniami węgli drzewnych; warstwa destrukcyjna, zawierająca ślady konstrukcji; miąższość do 35 cm	10YR 3/3	2, 3, 9, 46	7, 10
7	-	1	Wewnętrzny stok wału	X= 121–123; Y= 447,20–454	Zbita piaszczysta ziemia z wrętami węgli drzewnych; występują kamienie; warstwa użytkowa/destrukcyjna umocnienia wału; miąższość do 44 cm	10YR 2/2	5, 6, 9	10, 11, 12, 13, 14, 15, 20, 21, 26, 49, 57
8	8	1	Podnóże wewnętrznego stoku wału	X=122,86–122,95; Y=451,31–451,41	Obiekt (dołek posłupowy D22) z wypełniskiem 44; śr. ok. 8 cm; gł. 5 cm	-	11, 44	12
9	-	1	Wewnętrzny stok wału	X=121–123; Y=445,40–453	Piaszczysta ziemia; warstwa erozyjna z wału; miąższość do 30 cm	10YR 3/2	2, 3	4, 5, 6, 7, 14
10	-	1	Wewnętrzny stok wału	X=121–122; Y=445,15–447,90	Przepalona piaszczysta ziemia; warstwa erozyjna na wale; miąższość do 35	2,5Y 3/3	6, 7, 46	4, 13
11	-	1	Podnóże wewnętrznego stoku wału	X=121–123; Y=448,90–454	Gliniasta ziemia; bielicowa warstwa erozyjna; miąższość do 15 cm	10YR 7/2	5, 7, 14	8, 12, 20, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 47, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69
12=30=31=8/2012	-	1/2012, 1	Wewnętrzny stok wału	X=121–123; Y=445–454	Zbita, piaszczysta ziemia z wrętami gliny i jasna glina; calec	7,5YR 4/4	4, 5, 7, 8, 11, 13, 15, 17, 20, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 4/2012, 5/2012, 9/2012	-
13	-	1	Wewnętrzny stok wału	X=121–122,20; Y=445,50–448,70	Luźna piaszczysta ziemia zawierająca duże ilości fragmentów węgli drzewnych, a także spalone deski i belki; duże kamienie dł. do 30 cm; pozostałość kamienno-drewnianej konstrukcji umocnienia wału; miąższość do 55 cm	10YR 2/1	7, 10, 20	4, 12, 15, 17
14	-	1	Wewnętrzny stok wału	X=122–123; Y=446,50–449,15	Luźna piaszczysta ziemia zawierająca węgle drzewne; pozostałość umocnień wału; miąższość do 55 cm	10YR 5/3	7, 9	4, 11, 20
15	-	1	Wewnętrzny stok wału	X=121–122; Y=447,80–449,80	Piaszczysta ziemia z wręceniami gliny; poziom przygotowania do budowy wału; miąższość do 20 cm	7,5YR 3/1	7, 13, 20	12
16	-	2	Majdan grodziska	X=123–125; Y=460–463	Sypka, piaszczysta warstwa; miąższość do 25 cm	10YR 4/3	1	19
17	-	1	Nasyp wału	X=121–123; Y=445–446,10	Zbita piaszczysta ziemia; najniższa warstwa nasypu wału; miąższość do 35 cm	10YR 4/3	4, 13, 18	12
18	-	1	Nasyp wału	X=121,50–123; Y=445–445,55	Cienka piaszczysta warstwa; element nasypu wału; miąższość do 8 cm	10YR 6/2	4	17
19	-	2	Majdan grodziska	X=123–125; Y=457–463	Warstwa zbitej gliny; calec	7,5YR 4/6	1, 16	-
20	-	1	Wewnętrzny stok wału	X=121–123; Y=447,20–449,80	Gliniasta ziemia z polepą i przepałonymi wrętami; warstwa erozyjna po opuszczeniu grodu z I fazy; miąższość do 25 cm	7,5YR 4/6	7, 11, 14	4, 12, 13, 15

Tabela 1. Ciąg dalszy

Numer jednostki	Numer obiektu	Numer wykopu	Położenie w obrębie stanowiska	Współrzędne siatki pomiarowej stanowiska	Opis jednostki stratygraficznej	Barwa (Munsell)	Pozycja stratygraficzna	
							Znajduje się pod	Znajduje się nad
21	49	1	Podnóże wewnętrznego stoku wału	X=121–121,40; Y=452,58–452,98	Zbita piaszczysta ziemia z drobinami węgla drzewnego i kamieniami; wypełnisko dołka posłupowego D01; miąższość do 45 cm	10YR 2/1	7	49
22	50	1	Podnóże wewnętrznego stoku wału	X=121,08–121–14; Y=451,95–452,01	Zbita piaszczysta ziemia; wypełnisko dolka posłupowego D02; miąższość do 9 cm	10YR 2/1	11	50
23	51	1	Podnóże wewnętrznego stoku wału	X=122–122,08; Y=452,07–452,13	Zbita piaszczysta ziemia z drobinami węgli drzewnych; wypełnisko dolka posłupowego D03; miąższość do 6 cm	10YR 2/1	11	51
24	52	1	Podnóże wewnętrznego stoku wału	X=122,24–122,30; Y=451,63–451,69	Zbita piaszczysta ziemia z drobinami węgla drzewnego; wypełnisko dolka posłupowego D04; miąższość do 6 cm	10YR 2/1	11	52
25	53	1	Podnóże wewnętrznego stoku wału	X=121,90–121,91; Y=451,25–451	Zbita piaszczysta ziemia z drobinami węgla drzewnego; wypełnisko dolka posłupowego D05; miąższość do 6 cm	10YR 2/1	11	53
26	57	1	Podnóże wewnętrznego stoku wału	X=121,94–122,10; Y=453,85–454	Zbita piaszczysta ziemia z drobinami węgla drzewnego i kamieniami; wypełnisko dolka posłupowego D09; miąższość do 20 cm	10YR 2/1	7	57
27	54	1	Podnóże wewnętrznego stoku wału	X=122,59–122,63; Y=450,91–451,01	Piaszczysta ziemia z drobinami węgla drzewnego; wypełnisko dolka posłupowego D06; miąższość do 4 cm	10YR 2/1	11	54
28	55	1	Podnóże wewnętrznego stoku wału	X=122,82–122,90; Y=451,09–451,17	Piaszczysta ziemia; wypełnisko dolka posłupowego D07; miąższość do 6 cm	10YR 2/1	11	55
29	56	1	Podnóże wewnętrznego stoku wału	X=122,80–122,85; Y=451,69–451,77	Piaszczysta ziemia; wypełnisko dolka posłupowego D08; miąższość do 4 cm	10YR 2/1	11	56
32	58	1	Podnóże wewnętrznego stoku wału	X=121,91–121,96; Y=449,06–449,12	Piaszczysto-gliniasta ziemia; wypełnisko dolka posłupowego D10; miąższość do 4 cm	10YR 3/1	11	58
33	59	1	Podnóże wewnętrznego stoku wału	X=122,23–122,29; Y=450,16–450,22	Piaszczysto-gliniasta ziemia; wypełnisko dolka posłupowego D11; miąższość do 6 cm	10YR 3/1	11	59
34	60	1	Podnóże wewnętrznego stoku wału	X=122,45–122,50; Y=450,20–450,24	Piaszczysto-gliniasta ziemia; wypełnisko dolka posłupowego D12; miąższość do 5 cm	10YR 3/1	11	60
35	61	1	Podnóże wewnętrznego stoku wału	X=122,52–122,57; Y=450,30–450,35	Piaszczysta ziemia; wypełnisko dolka posłupowego D13; miąższość do 5 cm	10YR 2/1	11	61
36	62	1	Podnóże wewnętrznego stoku wału	X=122,53–122,59; Y=450,70–450,76	Piaszczysta ziemia; wypełnisko dolka posłupowego D14; miąższość do 8 cm	10YR 2/1	11	62
37	63	1	Podnóże wewnętrznego stoku wału	X=122,05–122,11; Y=450,65–450,72	Piaszczysta ziemia z rdzawymi wytrąceniami oraz z węglami drzewnymi; wystąpił kamień; wypełnisko dolka posłupowego D15; miąższość do 8 cm	10YR 3/1	11	63
38	64	1	Podnóże wewnętrznego stoku wału	X=121,57–122,63; Y=450,50–450,56	Piaszczysta ziemia; wypełnisko dolka posłupowego D16; miąższość do 6 cm	10YR 3/1	11	64
39	65	1	Podnóże wewnętrznego stoku wału	X=121,50–121,55; Y=450,35–450,40	Piaszczysta ziemia; wypełnisko dolka posłupowego D17; miąższość do 7 cm	10YR 3/1	11	65
40	66	1	Podnóże wewnętrznego stoku wału	X=121,05–121,21; Y=450,92–451,24	Piaszczysta ziemia z kamieniami i drobnymi fragmentami węgli drzewnych; wypełnisko dolka posłupowego D18; miąższość do 24 cm	10YR 3/1	11	66
41	67	1	Podnóże wewnętrznego stoku wału	X=121,61–121,71; Y=451,36–451,46	Gliniasta ziemia; wypełnisko dolka posłupowego D19; miąższość do 10 cm	10YR 3/1	11	67
42	68	1	Podnóże wewnętrznego stoku wału	X=121,87–121,95; Y=451,31–451,37	Piaszczysta ziemia; wypełnisko dolka posłupowego D20; miąższość do 5 cm	10YR 3/1	11	68
43	69	1	Podnóże wewnętrznego stoku wału	X=122,05–122,12; Y=451,66–451,74	Piaszczysta ziemia; wypełnisko dolka posłupowego D21; miąższość do 7 cm	10YR 3/1	11	69

Tabela 1. Ciąg dalszy

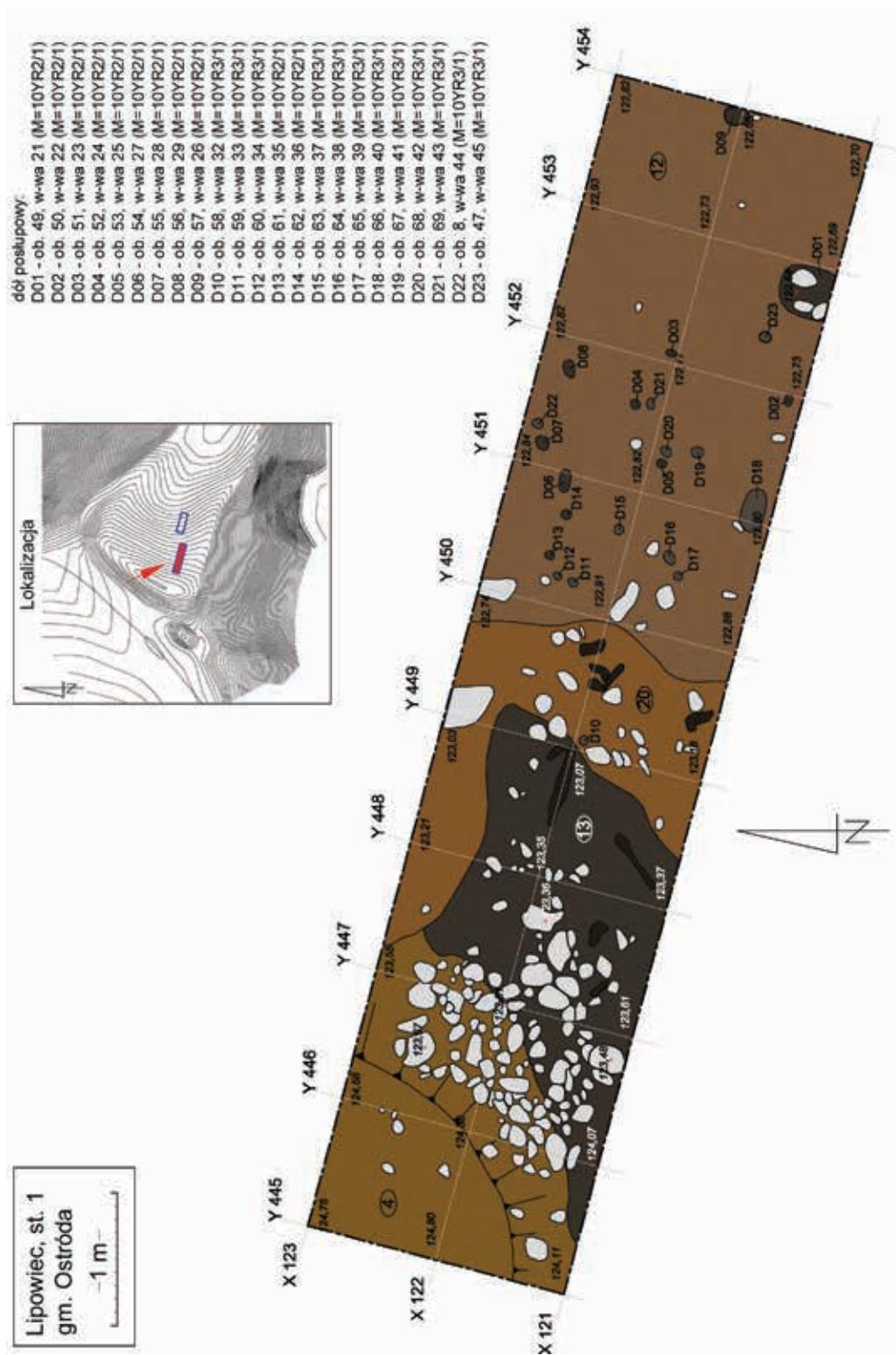
Numer jednostki	Numer obiektu	Numer wykopu	Położenie w obrębie stanowiska	Współrzędne siatki pomiarowej stanowiska	Opis jednostki stratygraficznej	Barwa (Munsell)	Pozycja stratygraficzna	
							Znajduje się pod	Znajduje się nad
44	8	1	Podnóże wewnętrznego stoku wału	X=122,86–122,95; Y=451,31–451,41	Piaszczysta ziemia; wypełnisko dołka posłupowego D22; miąższość do 5 cm	10YR 3/1	11	8
45	47	1	Podnóże wewnętrznego stoku wału	X=121,36–121,46; Y=452,30–452,40	Piaszczysta ziemia; wypełnisko dołka posłupowego D23; miąższość do 9 cm	10YR 3/1	11	47
46	46	1	Szczyt wału	X=121–121,50; Y=445–445,45	Duży obiekt z wypełniskiem 48 na szczycie wału; nieregularny kształt; nora zwierzęca/wykrot; gł. 60 cm	-	2, 48	4, 6, 10
47	47	1	Podnóże wewnętrznego stoku wału	X=121,36–121,46; Y=452,30–452,40	Obiekt (dołek posłupowy D23) z wypełniskiem 45; śr. 10 cm; gł. 9 cm	-	11, 45	12
48	46	1	Szczyt wału	X=121–121,50; Y=445–445,45	Zbita piaszczysta ziemia z wręczeniami węgla drzewnego; zawierała fragmenty polipy i kamienie; wypełnisko obiektu 46; miąższość do 60 cm	10YR 3/3	2	46
49	49	1	Podnóże wewnętrznego stoku wału	X=121–121,40; Y=452,58–452,98	Obiekt (dołek posłupowy D01) z wypełniskiem 21; w oprawie kamiennej; śr. ok. 40 cm; gł. 45 cm	-	7, 21	12
50	50	1	Podnóże wewnętrznego stoku wału	X=121,08–121,14; Y=451,95–452,01	Obiekt (dołek posłupowy D02) z wypełniskiem 22; śr. ok. 6 cm; gł. 9 cm	-	11, 22	12
51	51	1	Podnóże wewnętrznego stoku wału	X=122–122,08; Y=452,07–452,13	Obiekt (dołek posłupowy D03) z wypełniskiem 23; śr. ok. 6 cm; gł. 6 cm	-	11, 23	12
52	52	1	Podnóże wewnętrznego stoku wału	X=122,24–122,30; Y=451,63–451,69	Obiekt (dołek posłupowy D04) z wypełniskiem 24; śr. 6 cm; gł. 6 cm	-	11, 24	12
53	53	1	Podnóże wewnętrznego stoku wału	X=121,90–121,91; Y=451,25–451	Obiekt (dołek posłupowy D05) z wypełniskiem 25; śr. 6 cm; gł. 6 cm	-	11, 25	12
54	54	1	Podnóże wewnętrznego stoku wału	X=122,59–122,63; Y=450,91–451,01	Obiekt (dołek posłupowy D06) z wypełniskiem 27; wym. 4 x 10 cm; gł. 4 cm	-	11, 27	12
55	55	1	Podnóże wewnętrznego stoku wału	X=122,82–122,90; Y=451,09–451,17	Obiekt (dołek posłupowy D07) z wypełniskiem 28; śr. 8 cm; gł. 6 cm	-	11, 28	12
56	56	1	Podnóże wewnętrznego stoku wału	X=122,80–122,85; Y=451,69–451,77	Obiekt (dołek posłupowy D08) z wypełniskiem 29; wym. 5 x 8 cm; gł. 4 cm	-	11, 29	12
57	57	1	Podnóże wewnętrznego stoku wału	X=121,94–122,10; Y=453,85–454	Obiekt (dołek posłupowy D09) z wypełniskiem 26; wym. 10 x 16 cm; gł. 20 cm	-	7, 26	12
58	58	1	Podnóże wewnętrznego stoku wału	X=121,91–121,96; Y=449,06–449,12	Obiekt (dołek posłupowy D10) z wypełniskiem 32; śr. 5 cm; gł. 4 cm	-	11, 32	12
59	59	1	Podnóże wewnętrznego stoku wału	X=122,23–122,29; Y=450,16–450,22	Obiekt (dołek posłupowy D11) z wypełniskiem 33; śr. ok. 6 cm; gł. 6 cm	-	11, 33	12
60	60	1	Podnóże wewnętrznego stoku wału	X=122,45–122,50; Y=450,20–450,24	Obiekt (dołek posłupowy D12) z wypełniskiem 34; śr. 4 cm; gł. 5 cm	-	11, 34	12
61	61	1	Podnóże wewnętrznego stoku wału	X=122,52–122,57; Y=450,30–450,35	Obiekt (dołek posłupowy D13) z wypełniskiem 35; śr. 5 cm; gł. 5 cm	-	11, 35	12
62	62	1	Podnóże wewnętrznego stoku wału	X=122,53–122,59; Y=450,70–450,76	Obiekt (dołek posłupowy D14) z wypełniskiem 36; śr. 6 cm; gł. 8 cm	-	11, 36	12
63	63	1	Podnóże wewnętrznego stoku wału	X=122,05–122,11; Y=450,65–450,72	Obiekt (dołek posłupowy D15) z wypełniskiem 37; śr. 6 cm; gł. 8 cm	-	11, 37	12
64	64	1	Podnóże wewnętrznego stoku wału	X=121,57–122,63; Y=450,50–450,56	Obiekt (dołek posłupowy D16) z wypełniskiem 38; wym. 4 x 7 cm; gł. 6 cm	-	11, 38	12

Tabela 1. Ciąg dalszy

Numer jednostki	Numer obiektu	Numer wykopu	Położenie w obrębie stanowiska	Współrzędne siatki pomiarowej stanowiska	Opis jednostki stratygraficznej	Barwa (Munsell)	Pozycja stratygraficzna	
							Znajduje się pod	Znajduje się nad
65	65	1	Podnóże wewnętrznego stoku wału	X=121,50–121,55; Y=450,35–450,40	Obiekt (dołek posłupowy D17) z wypełniskiem 39; śr. 5 cm; gł. 7 cm	-	11, 39	12
66	66	1	Podnóże wewnętrznego stoku wału	X=121,05–121,21; Y=450,92–451,24	Obiekt (dołek posłupowy D18) z wypełniskiem 40; wym. 16 x 32 cm; gł. 24 cm	-	11, 40	12
67	67	1	Podnóże wewnętrznego stoku wału	X=121,61–121,71; Y=451,36–451,46	Obiekt (dołek posłupowy D19) z wypełniskiem 41; śr. 10 cm; gł. 10 cm	-	11, 41	12
68	68	1	Podnóże wewnętrznego stoku wału	X=121,87–121,95; Y=451,31–451,37	Obiekt (dołek posłupowy D20) z wypełniskiem 42; śr. ok. 8 cm; gł. 5 cm	-	11, 42	12
69	69	1	Podnóże wewnętrznego stoku wału	X=122,05–122,12; Y=451,66–451,74	Obiekt (dołek posłupowy D21) z wypełniskiem 43; śr. ok. 7 cm; gł. 5 cm	-	11, 43	12
2/2012	-	1/2012	Wewnętrzny stok wału		Piaszczysta ziemia przemieszana z jasnopomarańczową gliną; zawierająca węgle drzewne	10YR 4/1	1	3/2012, 4/2012
3/2012	-	1/2012	Wewnętrzny stok wału		Piaszczysta ziemia; zawierająca dużą ilość węgli drzewnych i spalenizny	10YR 6/2	2/2012	4/2012
4/2012	-	1/2012	Wewnętrzny stok wału		Piaszczysta ziemia; przemieszana w układzie warstewkowym z jasnopomarańczową gliną	10YR 7/6	1, 2/2012, 3/2012	12, 5/2012, 7/2012
5/2012	-	1/2012	Wewnętrzny stok wału		Jasnoszary piasek	10YR 7/2	4/2012, 7/2012	12, 6/2012, 9/2012
6/2012	9/2012	1/2012	Wewnętrzny stok wału		Piaszczysta ziemia; wypełnisko obiektu 9/2012	10YR 4/3	5/2012	9/2012
7/2012	-	1/2012	Wewnętrzny stok wału		Piaszczysta ziemia; warstwa spalenizny	10YR 4/1	4/2012	5/2012
9/2012	9/2012	1/2012	Wewnętrzny stok wału		Obiekt z wypełniskiem 6/2012	-	5/2012, 6/2012	12

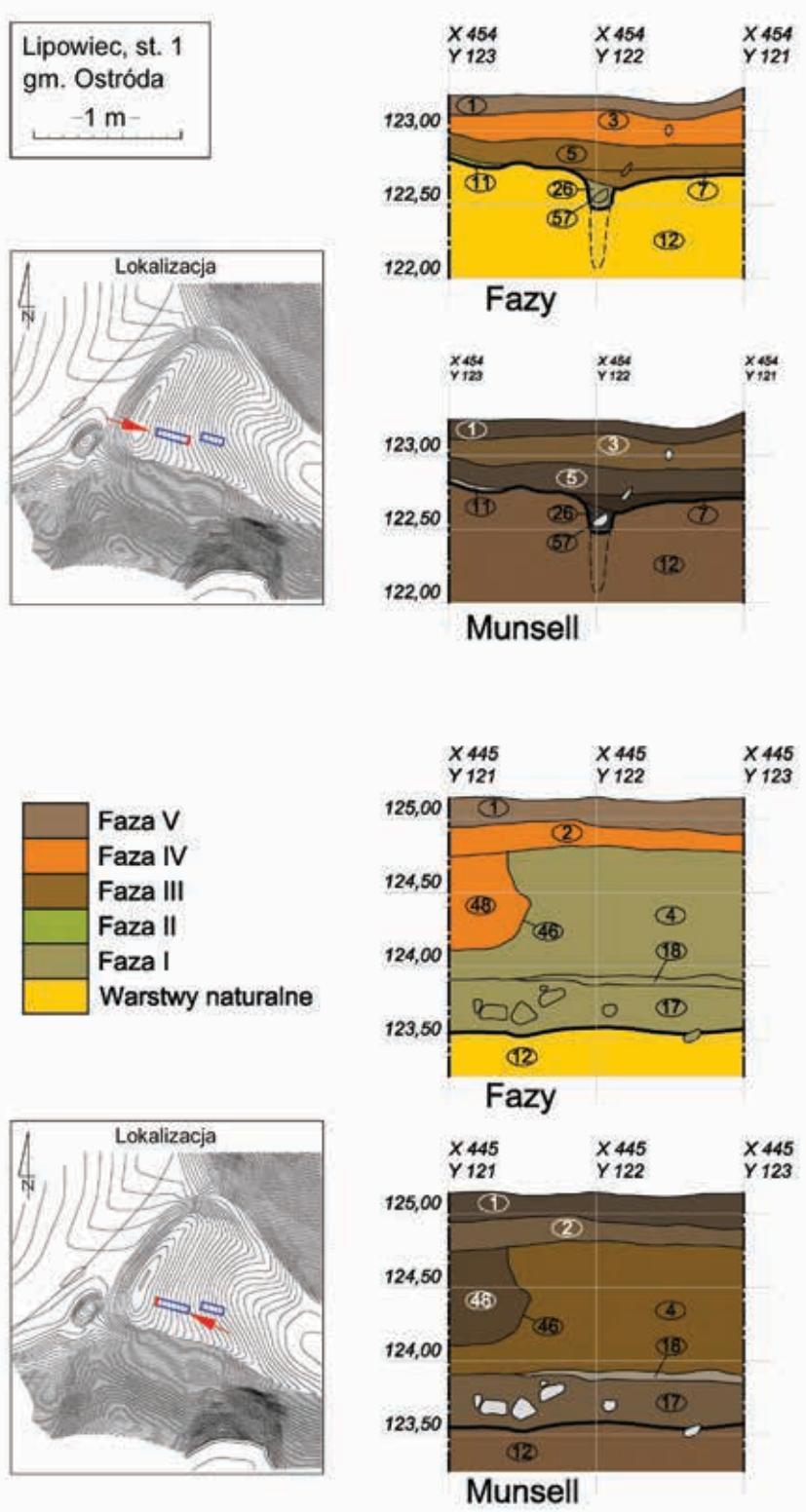
Tabela 2. Zestawienie dołów posłupowych z grodziska w Lipowcu, st. 1 (oprac. K. Rabiega i J. Wawrzeniuk)

L.p.	Nr obiektu	Nr wypełniska	Wymiary	Głębokość	Kształt w planie	Kształt w przekroju	Zawartość
D01	49	21	40 cm	45 cm	ovalny	lejowaty	kamienie, fragmenty polepy, węgle drzewne
D02	50	22	6 cm	9 cm	ovalny	nierregularny	-
D03	51	23	6 cm	6 cm	ovalny	U-kształtny	węgle drzewne
D04	52	24	6 cm	6 cm	okrągły	U-kształtny	węgle drzewne
D05	53	25	6 cm	6 cm	okrągły	U-kształtny	węgle drzewne
D06	54	27	4 x 10 cm	4 cm	ovalny	nierregularny	węgle drzewne
D07	55	28	8 cm	6 cm	okrągły	U-kształtny	-
D08	56	29	5 x 8 cm	4 cm	ovalny	U-kształtny	-
D09	57	26	10 x 16 cm	20 cm	ovalny	lejowaty	kamienie, węgle drzewne
D10	58	32	5 cm	4 cm	okrągły	U-kształtny	-
D11	59	33	6 cm	6 cm	ovalny	U-kształtny	-
D12	60	34	4 cm	5 cm	okrągły	nieokreślony	-
D13	61	35	5 cm	5 cm	okrągły	U-kształtny	-
D14	62	36	6 cm	8 cm	okrągły	nierregularny, zbliżony do V-kształtnego	-
D15	63	37	6 cm	8 cm	okrągły	nierregularny, zbliżony do V-kształtnego	kamień; węgle drzewne
D16	64	38	4 x 5 cm	6 cm	ovalny	U-kształtny	-
D17	65	39	5 cm	7 cm	okrągły	U-kształtny	-
D18	66	40	16 x 32 cm	24 cm	ovalny	lejowaty	kamienie, węgle drzewne
D19	67	41	10 cm	10 cm	okrągły	U-kształtny	-
D20	68	42	8 cm	5 cm	ovalny	nierregularny	-
D21	69	43	7 cm	7 cm	ovalny	U-kształtny	-
D22	8	44	8 cm	5 cm	ovalny	nieokreślony	-
D23	47	45	10 cm	9 cm	okrągły	nierregularny	-

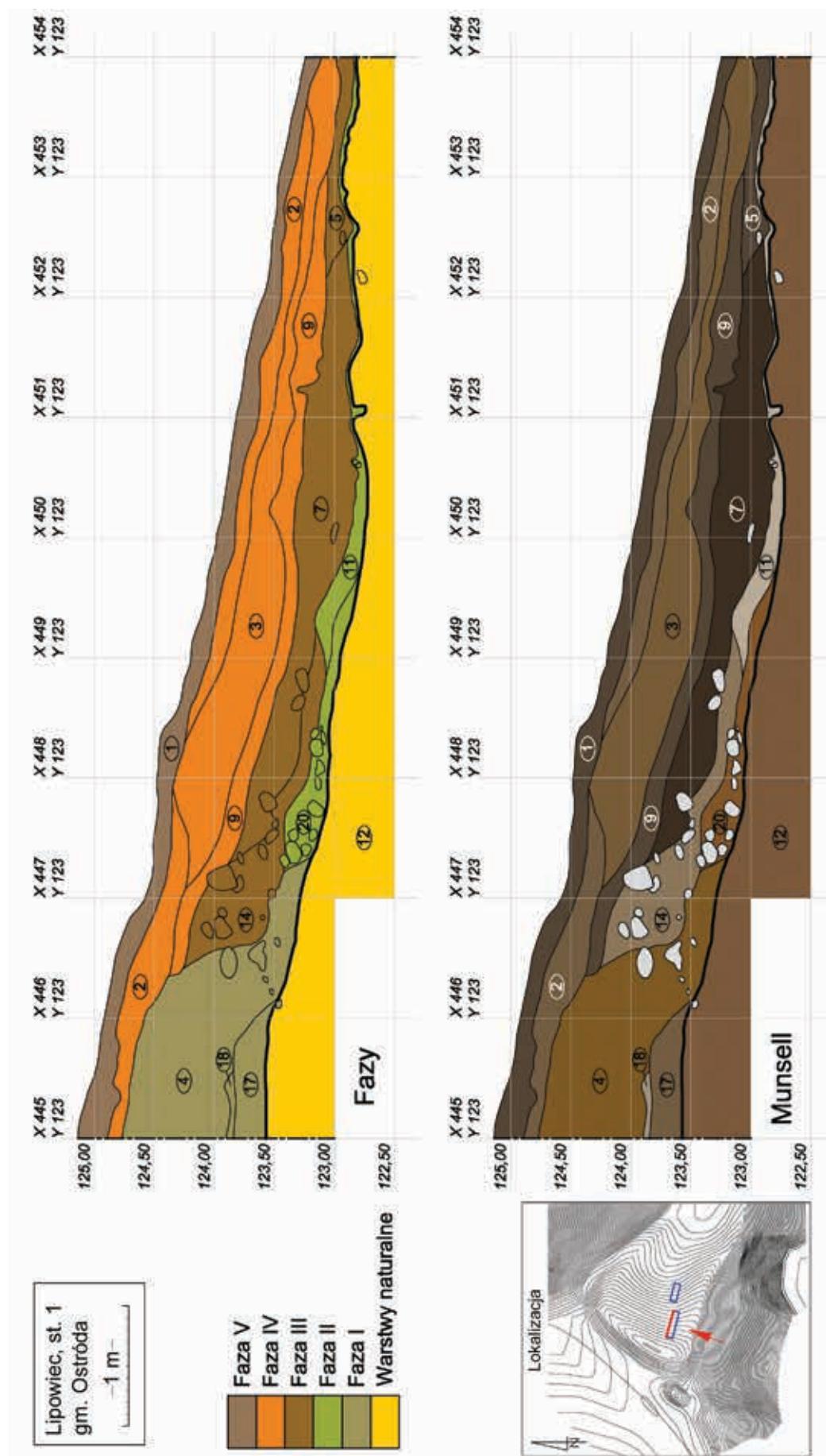

Ryc. 12. Lipowiec, st. 1. Plan obiektów i nawastrzeń z Fazy I w wykopie 1 (oprac. K. Rabiega, R. Solecki i J. Wawrzeniuk)

Lipowiec, st. 1

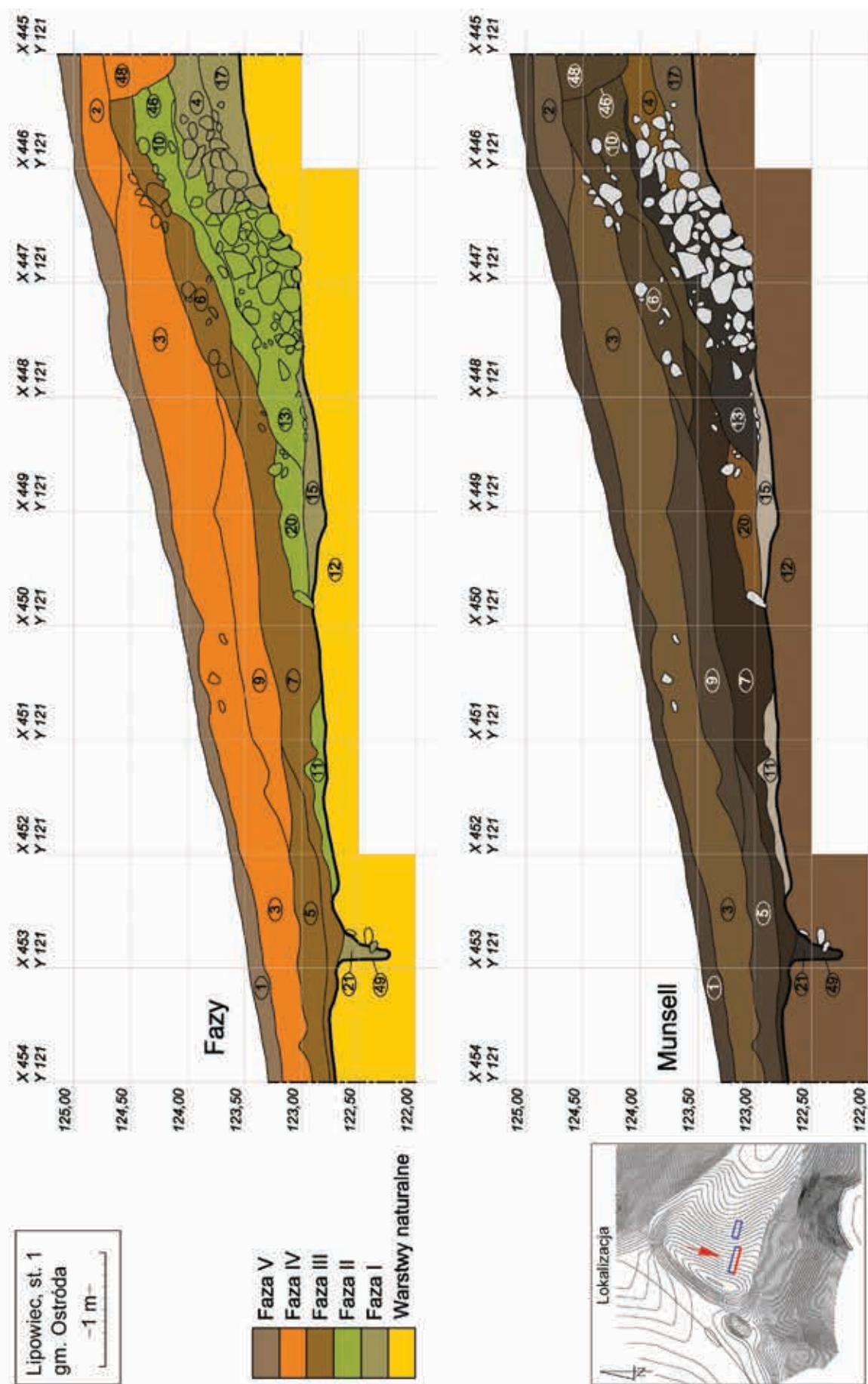

Ryc. 13. Lipowiec, st. 1. Stratygrafia grodziska widoczna w ścianie wschodniej i zachodniej wykopu 1 (oprac. K. Rabiega, R. Solecki i J. Wawrzeniuk)

Ryc. 14. Lipowiec, st. 1. Stratygrafia grodziska widdziska widoczna w ścianie północnej wykopu 1 (oprac. K. Rabiega, R. Solecki i J. Wawrzeniuk)

Lipowiec, st. 1

Ryc. 15. Lipowiec, st. 1. Stratygrafia groducka wódociągowa w ścianie południowej wykopu 1 (oprac. K. Rabiega, R. Solecki i J. Wawrzniuk)

Faza I - wczesna epoka żelaza (ryc. 12-15)

Pierwsza faza osadnicza grodziska związana jest z budową i funkcjonowaniem grodziska we wcześniej epoce żelaza. Wniesiono wówczas wał, który ograniczał majdan od strony północno-zachodniej, a jego pozostałości w formie nawarstwień zachowały się do wysokości ponad 1 m. Poziom przygotowania do budowy wału zachował się w postaci warstwy ciemnoszarego piasku z jasnoszarą gliną 15. W obszarze wykopu W1/2012 natrafiono na zniwelowany obiekt 9/2012 z wypełniskiem ciemnoszaro-jasnobraunatnego piasku 6/2012. Jama została zniwelowana podczas nadsypania niewielkiego wału, który stanowiła warstwa jasnoszarego piasku 5/2012. Powyżej zdeponowano kolejne warstwy nasypu wału: zbitą piaszczystą warstwę 17, cienki pokład brązowo-szarego piasku 18, a także warstwę zbitego ciemnożółto-brunatnego piasku z wytraceniami pomarańczowej gliny 4 (ryc. 16). Wał został zbudowany w konstrukcji kamienno-drewnianej, a jej pozostałości zachowały się w postaci dużych i średnich kamieni (w większości o wymiarach ok. 20 x 30 cm), zalegających w jednostkach 17, 4, oraz w warstwie spalenizny 13, zawierającej pokłady zwęglonych bierwion o grubości od 6 do 18 cm (ryc. 17). Na kamieniach ułożono konstrukcję drewnianą w formie przekładkowej, wypełnioną ziemią i prawdopodobnie również kamieniami. Wał został spalony, o czym świadczą przepalone bierwiona, węgle drzewne, przepalone fragmenty gliny czy ceramiki. Konstrukcja pod wpływem pożaru i procesów podepozycyjnych uległa zawałeniu, pozostawiając zwęglone dranice i bierwiona (ryc. 18). Także na obszarze wykopu 1/2012 zaobserwowano pozostałości konstrukcji drewnianej, w postaci warstwy spalenizny z niewielką ilością szarego piasku 7/2012. Pierwotne posadowienie konstrukcji drewnianej na konstrukcji kamiennej widoczne jest szczególnie w południowej ścianie wykopu 1 (ryc. 19).

Od strony majdanu grodziska wzniesiono kolejną konstrukcję, którą wzmacniały rzędy palików, sporadycznie wzmacniane kamieniami. Pozostałością później są zaobserwowane w planie nieregularne ciągi słabo czytelnych, niewielkich dołków posłupowych. Wypełniska tych obiektów stanowiły zbita ciemnoszary piasek z drobinami węgla drzewnego. Dołki posłupowe charakteryzowały się średnicą od 4 do 40 cm i zróżnicowaną głębokością (tab. 2). Z procesem przygotowania pod budowę związany był także obiekt 49 (wypełnisko 21), który widoczny był również w południowym profilu wykopu (ryc. 20). Wszystkie te obiekty zostały wkopane w warstwę naturalną. Niektóre fragmenty drewna zachowały się w postaci regularnych smug o ovalnych kształtach. Pozostałości dołków posłupowych nie sugerują konkretnego układu, a w wyniku zniwelowania na-

Ryc. 16. Lipowiec, st. 1. Zachodnia ściana wykopu 1 z widocznymi warstwami nasypu wału; na bliższym planie kamienna konstrukcja umocnień; widok od strony wschodniej (fot. J. Wawrzeniuk)

Ryc. 17. Lipowiec, st. 1. Kamienne umocnienia wału z Fazy I; widok od strony zachodniej (fot. J. Wawrzeniuk)

Ryc. 18. Lipowiec, st. 1. Warstwa destrukcyjna konstrukcji umocnień w wykopie 1; w warstwie zalegające zwęglone dranice i bierwiona; widok z góry od strony południowej (fot. J. Wawrzeniuk)

Ryc. 19. Lipowiec, st. 1. Południowa ściana wykopu 1 z widocznym układem konstrukcji kamiенно-drewnianej; widok od strony północnej (fot. J. Wawrzeniuk)

Ryc. 20. Lipowiec, st. 1. Obiekt 49 (dół posłupowy D01) w wykopie 1 (fot. J. Wawrzeniuk)

warstwień w późniejszej fazie użytkowej grodziska trudno jest ustalić przebieg tej konstrukcji. Można jedynie zaobserwować, że przebieg obiektów jest zgodny z kulminacją wału.

Faza II - opuszczenie grodziska

Faza opuszczenia grodziska znajduje odzwierciedlenie w erozji warstw, które zsunęły się ze stoku w kierunku wschodnim, a także powstania warstw bielicowych. Warstwa spalenizny 13 została przykryta ciemnoszaro-czarnym przepalonym piaskiem 10, warstwą pomarańczowej gliny z polepą i przepalonymi wträmi 20 oraz jasnoszarą gliną 11.

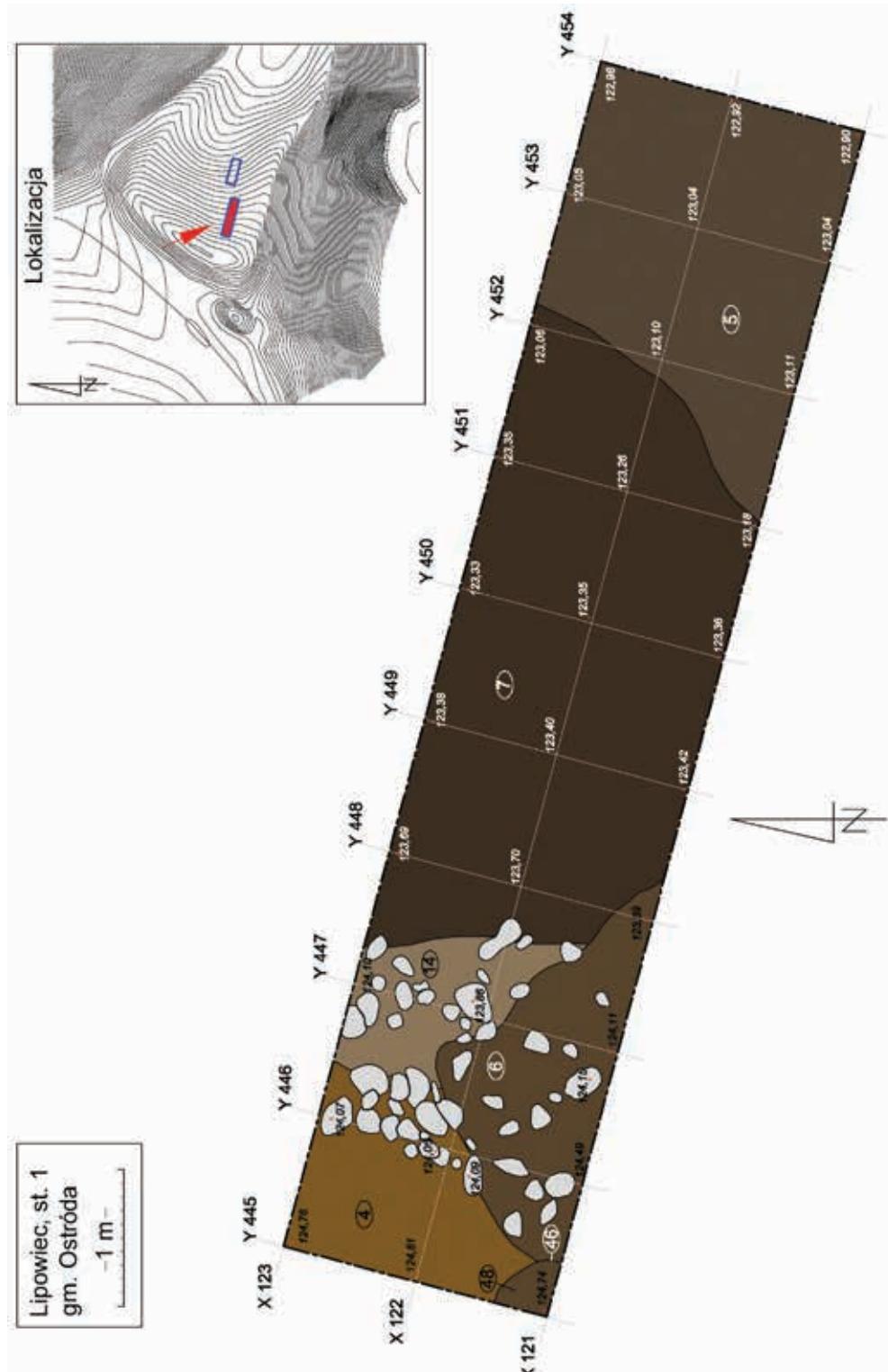
Faza III - wczesne średniowiecze

We wczesnym średniowieczu poprawiono kształt wału, częściowo niwelując starsze warstwy zalegające na stoku (ryc. 21). Ślady ponownego osadnictwa stanowi warstwa luźnego brunatnego piasku z domieszką węgla drzewnego 14, która zawiera kamienie, będące prawdopodobnie umocnieniem wału. W trakcie osadnictwa, na stoku odłożyła się warstwa ciemnoszarego zbitego piasku z domieszką węgla 7, a także warstwa zbitego piasku o ciemnobrunatnym kolorze 5. Tworzenie się obu warstw w obrębie jednej fazy podkreśla obecność kamieni, które mogły stanowić umocnienie wału, a które pojawiły się także w warstwie użytkowej. Wtedy także podsypano wał, a na nim powstała kolejna konstrukcja kamienna, która mogła stanowić jego umocnienie. Zachowała się także ślady konstrukcji drewnianej, która w wyniku pożaru i destrukcji widoczna jest w postaci zwęglonych bierwion. Pozostałości konstrukcji kamiennej i drewnianej odkryto w ciemnobrunatnej warstwie zbitego piasku 6 (ryc. 22).

W obrębie wykopu W1/2012 zaobserwowano warstwę jasnożółtego piasku przemieszanego w układzie warstewkowym z jasnopomarańczową gliną 4/2012. Stanowiła ona nasyp, na którym powstała konstrukcja drewniana, zachowana w postaci jasnobrunatno-szarego piasku z dużą ilością węgli drzewnych i spalenizny 3/2012.

Faza IV - opuszczenie grodziska i jego wykorzystanie w późnym średniowieczu

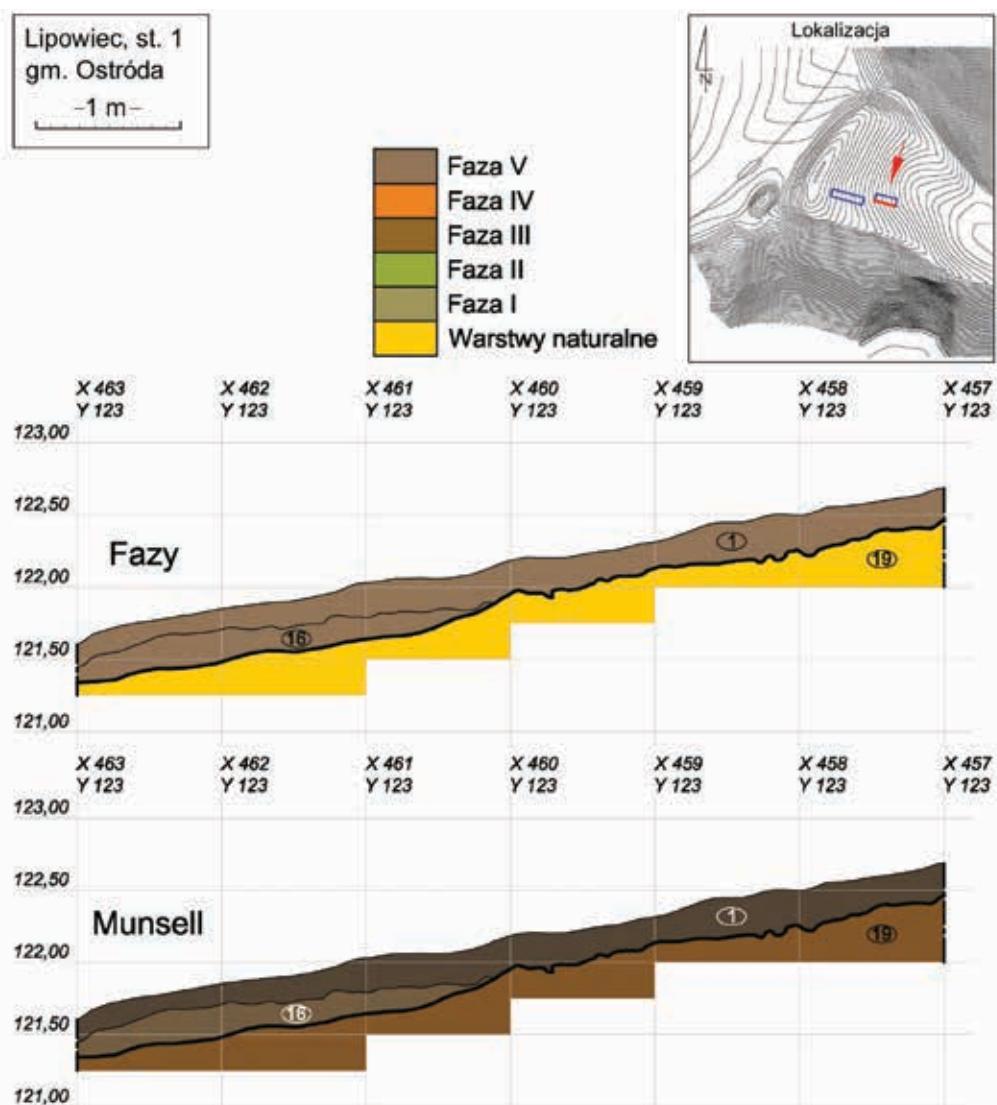
Po opuszczeniu grodziska we wczesnym średniowieczu procesy erozyjne zaczęły powodować sukcesywną destrukcję wału i osuwanie się warstw w kierunku majdanu. W dolnej partii stoku powstała erozyjna warstwa szaro-brunatno-beżowego piasku 9. W wyniku erozji powstała także warstwa ciemnoszarego piasku przemieszanego z jasnopomarańczową gliną z węglami drzewnymi 2/2012, zaobserwowana w wykopie W1/2012. Prawdopodobnie stanowiła ona ślad po glinianym umocnieniu korony wału. Na szczycie zadokumentowano obiekt 46 z wypełniskiem zbitego ciemnobrunatnego piasku

Ryc. 21. Lipowiec, st. 1. Plan obiektów i nawarstwień z Fazy III w wykopie 1 (oprac. K. Rabiega, R. Soleckiej i J. Wawrzoniuk)

Ryc. 22. Lipowiec, st. 1. Nawarstwienia Fazy III w wykopie 1; widok od strony wschodniej (fot. J. Wawreniuk)

Ryc. 23. Lipowiec, st. 1. Stratygrafia grodziska widoczna w ścianie południowej wykopu 2 (oprac. K. Rabiega, R. Solecki i J. Wawreniuk)

z wtrąceniami węgla drzewnego 48. Jest to prawdopodobnie pozostałość po norze zwierzęcej lub wykrocie, jednak wypełnisku znajdowały się fragmenty ceramiki.

Jednostki stratygraficzne, które przykryły starsze warstwy kulturowe wskazują także na pewną aktywność osadniczą w późnym średniowieczu, jednak bardzo znikomą. Śladem tego jest erozyjna warstwa ciemnożółto-brązowego piasku 3, a także ciemnoszaro-brązowy piasek 2, których barwa oraz sedyment wskazują na działanie ognia.

Faza V – nowożytność i współczesność

Do tej fazy należy żółto-pomarańczowa piaszczysta warstwa 16 na majdanie grodu, w której natrafiono jedynie na dwa fragmenty ceramiki datowanej na okres nowożytny. W wykopie założonym w tej części majdanu nie zaobserwowano jakichkolwiek nawarstwień kulturowych z wczesnej epoki żelaza, czy średniowiecza (ryc. 23).

Współczesne nawarstwienia, zarówno na wale (W1, W1/2012), jak i na majdanie grodziska (W2) stanowiły bardzo ciemny szaro-brązowy piasek 1–1/2012 o miąższości do 20 cm, w którym natrafiono na materiał datowany na okres nowożytny.

ZNALEZISKA

URSZULA KOBYLIŃSKA

Ceramika

Ogólna charakterystyka zbioru

Na terenie grodziska w Lipowcu, st. 1 w czasie badań z roku 2012¹⁴ i 2015 odkryto łącznie 225 fragmentów ceramiki (tab. 3), w tym 19 fragmentów z zachowanym wylewem, co stanowi 79% SEN i składa się na ok. 16 naczyń, z których osiem brzegów jest ornamentowanych owalnymi wgłębieniami palcowymi. W materiale zabytkowym wystąpiły 172 fragmenty brzuśców, na co składa się 65 fragmentów o powierzchni chropowatonej, 42 o powierzchni gładkiej i 19 szorstkich. Materiał ceramiczny jest mocno rozdrobniony i zniszczony (tab. 4), ma wypłukane i zatarte brzegi, a niekiedy także powierzchnie. Nieokreślonych brzuśców, bez możliwości opisania rodzaju powierzchni wydzielono

46 fragmentów. Z całego materiału wyróżniono siedem przepałonych ułamków, natomiast sporo, bo 58 fragmentów ze śladami wypłukania. Spośród dolnych części naczyń wydzielono 23 fragmenty przydenne, a jedynie trzy z fragmentarycznie zachowanym dnem bez możliwości określenia średnicy.

Pod względem wielkościowym są to głównie ułamki o wielkości 3–5 cm, stanowiące prawie trzy czwarte znalezionych fragmentów. Doliczając najmniejsze ułamki o wielkości 1 i 2 cm jest ich aż 178 fragmentów, czyli 79% całego zespołu. Zniszczonych fragmentów z zatartymi brzegami II i III kategorii zniszczenia¹⁵ jest zdecydowana większość, bo aż 178, a nie zniszczonych jedynie 45. Większość materiału ceramicznego nie niesie więc ze sobą szerszych informacji. Możemy jedynie domyślać się form naczyń reprezentowanych przez odkryte fragmenty, sądząc po charakterze powierzchni ścianek brzuśców. Całych naczyń nie znaleziono, lecz w kilku jednostkach stratygraficznych zalegały większe skupiska fragmentów ceramiki, które udało się zidentyfikować jako pochodzące z jednego naczynia i częściowo wykleić.

Pod względem chronologicznym większość zespołu tworzyły fragmenty naczyń pochodzące z wczesnej epoki żelaza, a jedynie nieliczne z okresu wczesnego i późnego średniowiecza.

¹⁴ Dziękuję dr. Sławomirowi Wadylowi za udostępnienie do analizy ceramiki z jego badań.

¹⁵ Według klasyfikacji Buko 1990a.

Tabela 3. Zestawienie ilościowe fragmentów ceramiki z grodziska w Lipowcu, st. 1 i osady przygrodowej (oprac. U. Kobylińska)

Faza	Jednostka stratygraficzna	Liczba fragmentów	Łącznie	Liczba różnych naczyń	Wylewy		Sztyki	Brzuśce					Ucha	Części przydenne	Dna		Ornament	Chronologia				
					Liczba fragmentów	SEN (procent obwodu)		Rodzaj powierzchni			Ornamentowane	Liczba fragmentów	SEN (procent obwodu)	Fragmenty przepalone	Fragmenty o wypłukanej powierzchni		Złobki dokołne	Odciski	Wczesna epoka żelaza	Wczesne średniowiecze	Pożne średniowiecze	
								Chropowacze	Gładkie	Szorstkie	Nieokreślone											
I	4	2	2	2	7										1				2			
I	13	21	1	1	4			15	8	4	1	2			5			5		21		
I	15	8					1	6		3	1	2			1			3		8		
I	6/2012	44	7	10	38	6		27	12	9	2	4	1	2	5			9	1	41		
II	20	6						5	1	1		3			1			1		6		
III	5	2						2	1			1				1	1			2		
III	6	7						6	2	3		1			1		4			7		
III	7	12	1	1	6		1	7	5	1		1			3			5		12		
III	14	9						1	7	2	1	3	1	1	1			1	8	1		
III	3/2012	8						5	2		1	2			3			4		7		
IV	2	10	1	1	6	1		7	1	1	2	3			2			3		10		
IV	3	15	2	2	8	1		13	6		3	4						5		14		
IV	9	3						2	2						1			1		3		
IV	2/2012	34					1	30	8	9	2	11		1	2		1	7	2	32		
V	1	30						30	11	8	2	9					1	7		30		
V	16	2	1	1	10		1													2		
Osada	12	1	1					10	4	2	2	2			1		3	3	1	7		
SUMA	225	16	19	79	8	4	173	65	42	19	46	2	3	23	3	?	7	58	4	1		
																	210	6	3			

Tabela 4. Fragmentacja i erozja fragmentów ceramiki z grodziska w Lipowcu, st. 1 i osady przygrodowej (oprac. U. Kobylińska)

Jedn. strat.	Kategorie wielkościowe [cm]										Stopień erozji				Suma
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	0	I	II	III	
1		7	9	9	3	2					10	11	9	30	
2		1	2	5		1		1			2	6	2	10	
3			4	7	2	2					1	10	4	15	
4			1			1						1	1	2	
5					1			1				1	1	2	
6			2		3	1	1				3	4		7	
7		1	3	4	2	2					1	6	5	12	
9				1	1				1		2	1		3	
15			1									1		1	
13		1	5	5	3	3	3				4	12	4	20	
14			3	4	3						2	7	1	10	
15			2	1	4						1	3	3	7	
16			2								1	1		2	
20			3	1	1	1						3	3	6	
2/2012			6	7	10	4	6	1			6	19	9	34	
3/2012			3			1		1	1			3	4	7	
6/2012	1	9	10	4	9	2	5	2	2	1	11	30	4	45	
Osada			5	3	1	2	1				2	6	4	12	
Suma	1	24	59	49	45	20	16	6	4	1	2	45	124	54	225

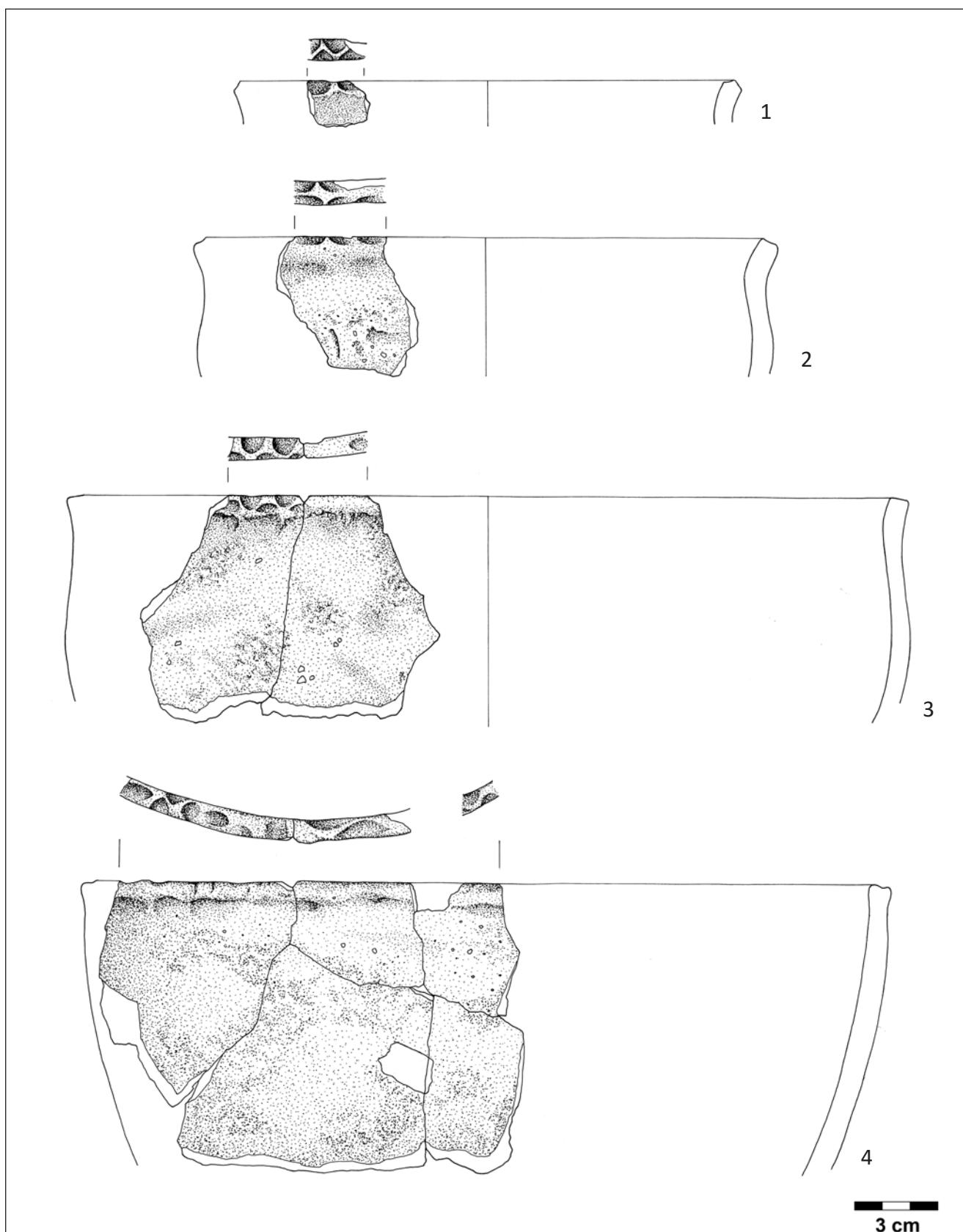
Ceramika z wczesnej epoki żelaza (tabl. 1-4)

Wśród analizowanych fragmentów górnych części z zachowanym wylewem wyróżnić można głównie naczynia z ozdobnym brzegiem, na które składają się: garnki esowane z lekko wychylonym brzegiem (tabl. 1:1–3) oraz jajowate z pogrubionym i wydzielającym się brzegiem (tabl. 1:4; 2:1). Zarówno formy esowane, jak i jajowate, charakteryzują się powierzchnią zewnętrzną pokrytą drobnymi zmarszczkami glinki tworzącej schropowacenie, barwy czerwonawo-żółtej (5YR 6/6). Są to masywne naczynia duże i średniej wielkości, o średnicy wylewu wynoszącej 17–18 cm, ale też i 24 cm czy 28–29 cm. Wykonane zostały z masy ceramicznej z liczną domieszką o różnej granulacji oraz ziarnami miki. W przełamie naczyń widoczne są szpary i złączenia masy ceramicznej, co świadczy o słabym wyrobieniu materiału. Wnętrza garnków (o zewnętrznej powierzchni schropowaconej) są równe, gładkie, matowe lub silnie wygładzone prawie wypolerowane, barwy brązowej (7,5YR 5/4) lub bardzo ciemnej, prawie czarnej (7,5YR 4/1). Mają one przeważnie poziome ślady smug pozostawione wskutek pracy wąskim narzędziem wygładzającym wnętrze. Liczne smugi rys na powierzchni zewnętrznej świadczą o zacieraniu i wyrównywaniu gliny. Wnętrze garnków jest najczęściej lekko wygładzane lub pokrywane tłustą glinką dla zwiększenia hermetyczności. Jednak większość powierzchni ścianek jest mocno zdarta. Są to masywne garnki do gotowania o sporej pojemności. Wylewy naczyń są poszerzone poprzez formowanie wgniecień palcowych i tworzą falistą krawędź dookolną od strony zewnętrznej. Naczynia te charakteryzują się chropowaceniem na

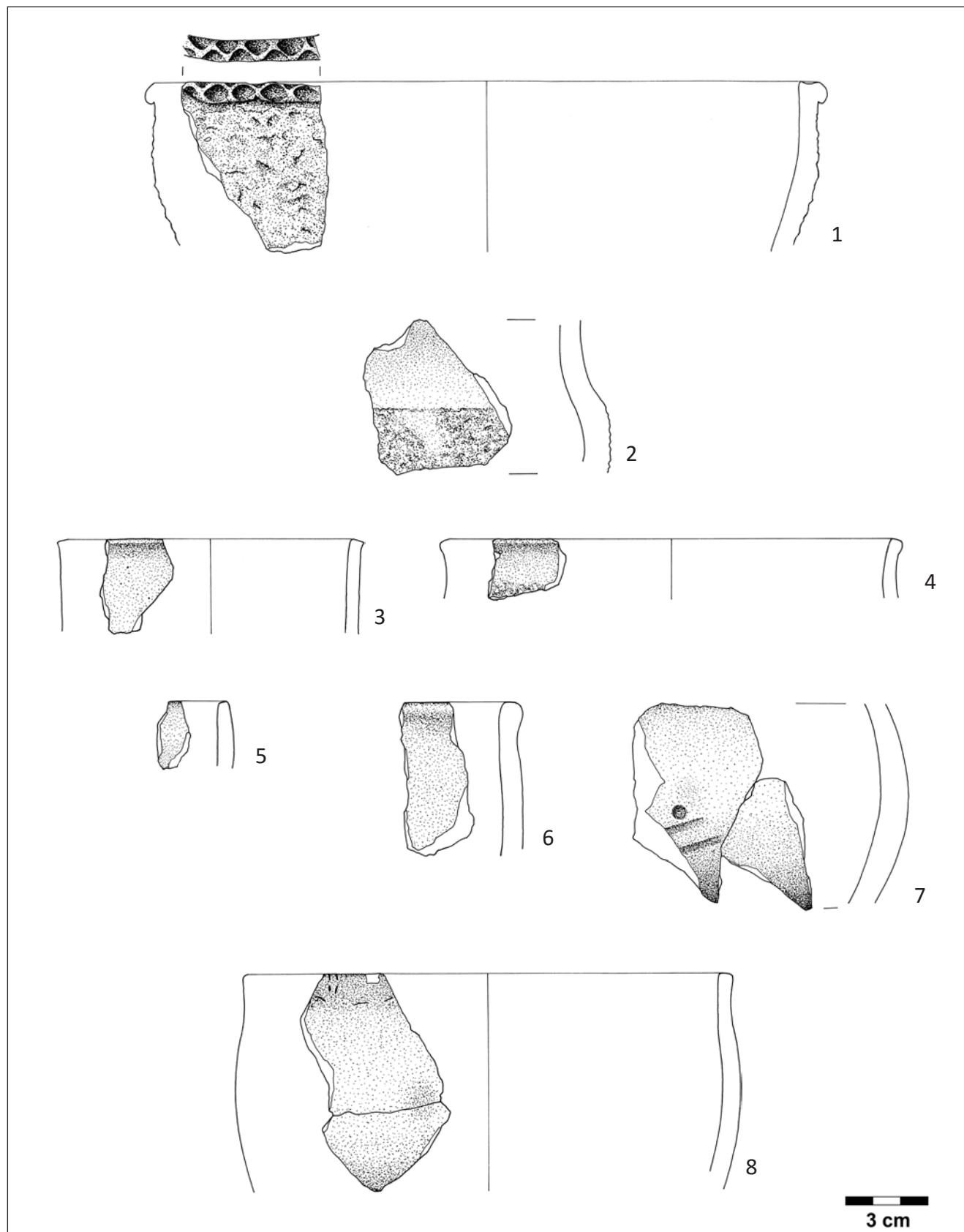
całej powierzchni od poziomu wywinietego i pogrubionego wylewu. Mniejsza część odkrytych części naczyń chropowatych charakteryzuje się wydzieloną gładką szyjką (tabl. 2:2).

Na naczynia o powierzchni gładkiej i wypolerowanej składają się formy różnego rodzaju, duże i małe czarki, kubeczki, a także pojedyncze egzemplarze małych i miniaturowych naczyń, fragment rozłożystej misy oraz czerpak (tabl. 2: 3–8; 3:1; 4:1–2).

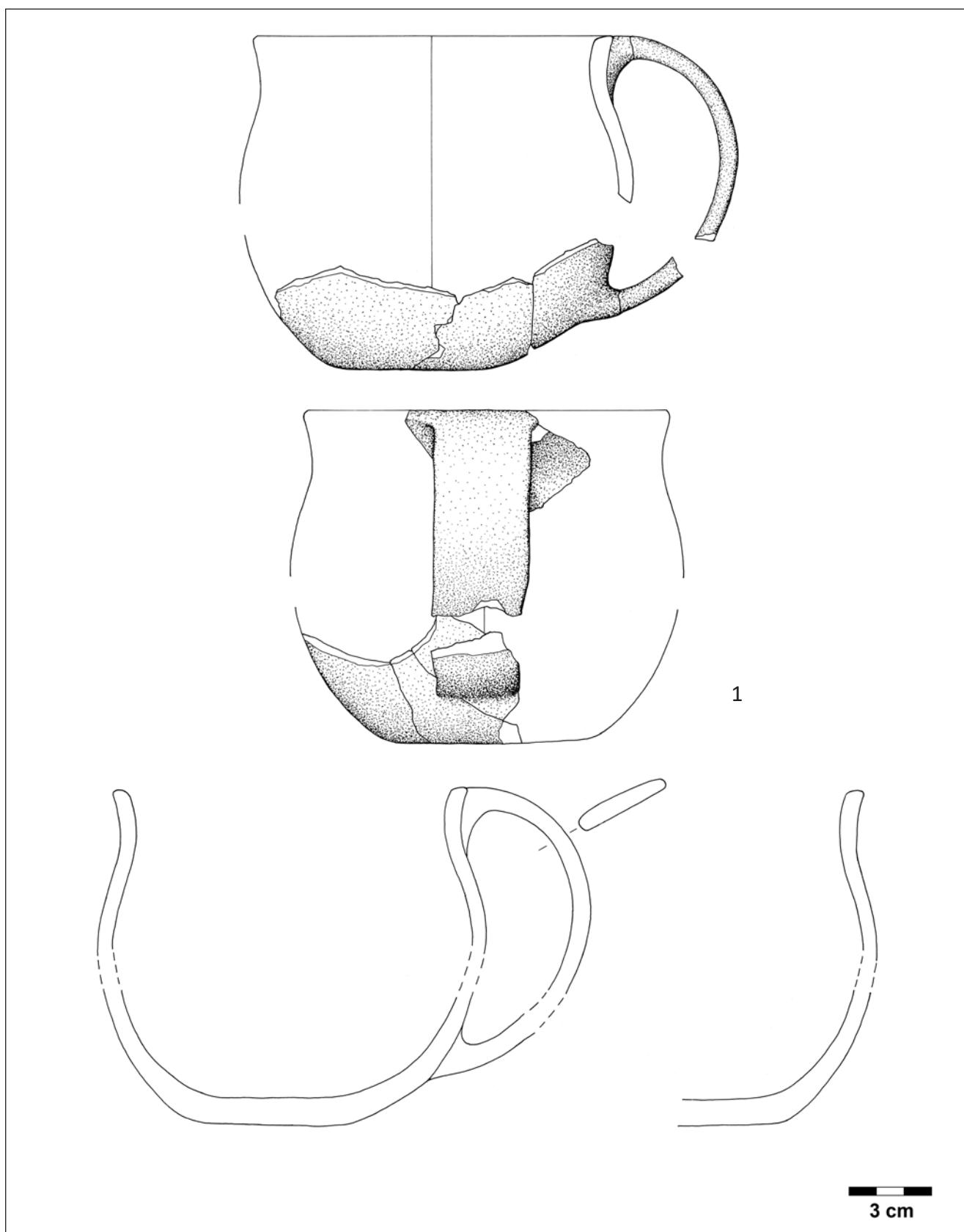
Najliczniej w analizowanym zespole wystąpiły formy esowane o średnicach wylewów między 13 a 17 cm, matowej, gładkiej, lub lekko szorstkiej powierzchni z licznymi śladami zniszczenia, barwy jasnobrązowej (7,5YR 6/4), niekiedy z niewielkimi plamami okopienia na wydzielającym się owalnym wylewie. Wystąpiły też małe formy z płasko ściętym wylewem, o prostych ściankach, o średnicy wylewu wynoszącej ok. 10 cm; być może były to kubeczki (tabl. 2:3, 5). Są to naczynia o równych, delikatnych ściankach, o matowej, gładkiej powierzchni z obu stron. Formy większe, o średnicy wylewu wynoszącej ok. 18 cm, o wyraźnie wygładzonych lub wyścieconych wnętrzach, zachowały się w niewielkich ułamkach. Na malej części baniastego brzuśca z resztą czarnej powłoki widoczny jest fragment ornamentu (tabl. 2:7). Fragmenty znalezione w obiekcie 1 w warstwie 6 składają się na masywny czerpak z dużym uchem (tabl. 3:1). Jest to forma o esowatym profilu, lekko wychylonym płaskim brzegu i nie wydzielającym się lekko spłaszczonym dnie. Powierzchnia ścianek, obecnie mocno spłukana, nosi ślady silnego wygładzenia i ma barwę w kilku odcieniach brązu (5YR 5/2, 5/3, 5/4). Kilka zachowanych szerokich, płaskich uch oraz kilka śladow po oderwanych od ścianek uch, w tak niewielkim zestawie zebranego materiału ce-

Tablica 1. Lipowiec, st. 1. Naczynia chropowacone z wczesnej epoki żelaza (rys. A. Kucharska-Wach)

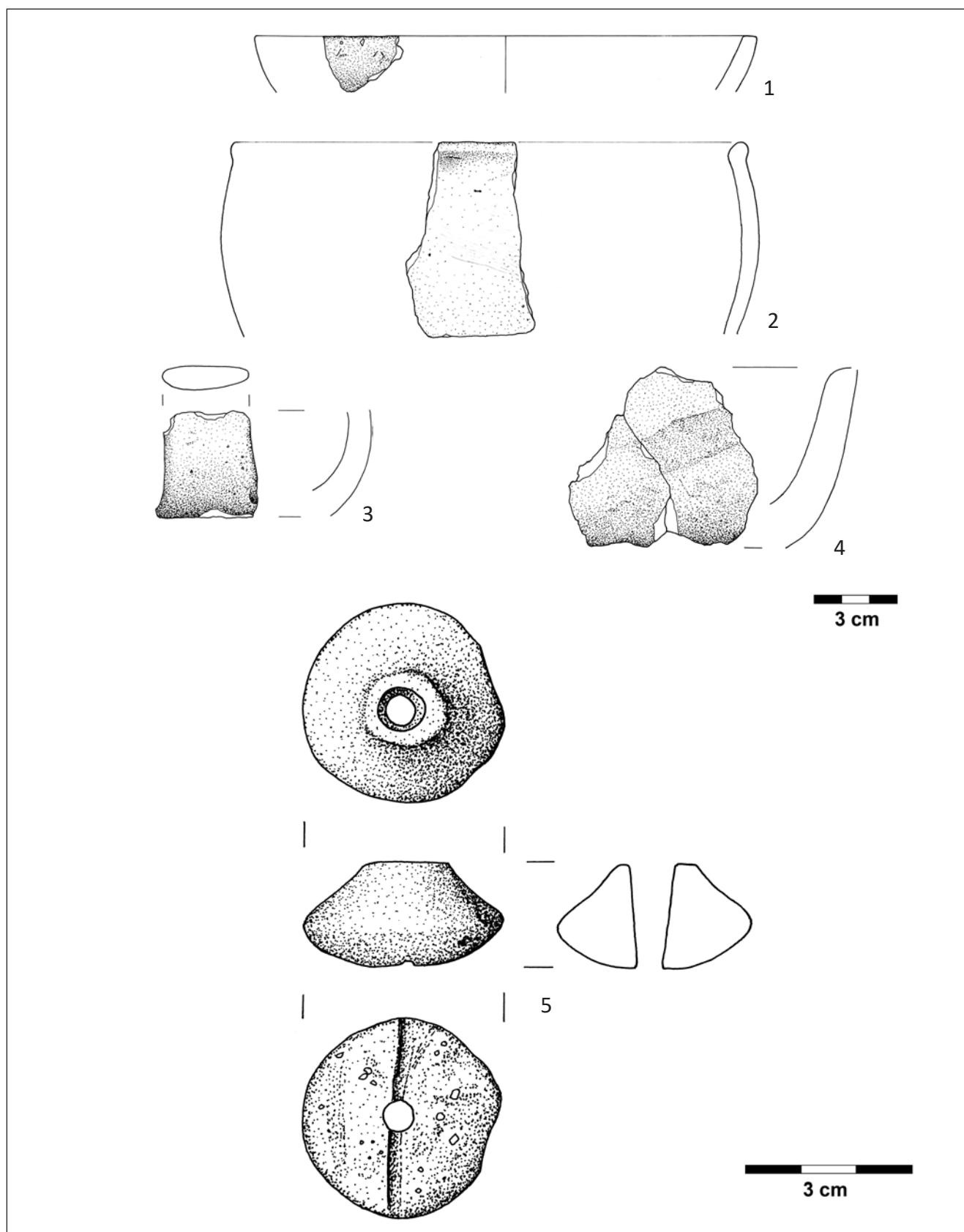

Tablica 2. Lipowiec, st. 1. Naczynia chropowacne i gładkie z wczesnej epoki żelaza (rys. A. Kucharska-Wach)

Tablica 3. Lipowiec, st. 1. Czerpak z wczesnej epoki żelaza o powierzchni gładkiej (rys. A. Kucharska-Wach)

Lipowiec, st. 1

Tablica 4. Lipowiec, st. 1. Ceramika naczyniowa i prześlik z wczesnej epoki żelaza (rys. A. Kucharska-Wach)

ramicznego wskazuje na obecność zapewne kilku czerpaków z dobrze opracowanymi i zagładzonymi ściankami. Znalezione ucha to szerokie (od 3 do 3,5 cm), taśmowate, płaskie, duże i masywne formy przyklejane bezpośrednio do powierzchni ścianki i brzegu naczynia (tabl. 4:3). Powierzchnia gładka uch jest matowa, barwy jasnobrązowej, analogicznej do naczyń określonych jako tzw. wygładzane, bez szarych plam okopcenia (7,5YR 6/4). Odkryto także masywną część przydenną grubościennego naczynia, o nie-równiejszej i silnie okopconej powierzchni zewnętrznej, barwy czerwonawo-brązowej (5YR 5/4), ze śladami po otworach w ściankach. Jest to grubościenna forma, być może z rodzaju naczyń sitowatych (tabl. 4:4), które można określić mianem cedzaka.

Niewielki zestaw form naczyń z terenu grodziska w Lipowcu o powierzchni gładkiej oraz pokrytej chropowacением oraz rodzaj chropowacenia jest analogiczny do ceramiki z grodziska w Tątławach, st. 2, gm. Morąg oraz Wieprz, st. 20, gm. Zalewo¹⁶. Jako analogie przytoczyć można także znaleziska ze Starego Dzierzgonia, st. 1, pow. sztumski i Szabruka, st. 1, gm. Gietrzwałd, pow. olsztyński¹⁷. Zaznaczyć należy przy tym, że naczynia z Lipowca, st. 1 charakteryzują się niewielkimi zmarszczeniami glinki powlekającej, mniejszymi ziarnami na powierzchni, czyli tzw. drobniejszym schropowacением, podobnie jak ma to miejsce w materiale ceramicznym z grodziska w Kamionce, st. 9, gm. Iława¹⁸.

Na podstawie analogii z innych stanowisk można określić zespół ceramiki z wczesnej epoki żelaza z grodziska w Lipowcu, st. 1 jako reprezentujący II fazę kultury kurhanów zachodniobałtyjskich.

Ceramika wczesnośredniowieczna (tabl. 5:1-3)

Ceramika wczesnośredniowieczna reprezentowana jest jedynie przez trzy fragmenty naczyń z partii brzuściów, barwy szarawo-brązowej (10YR 5/2), o powierzchni zagładzanej po wykonaniu ornamentu w postaci szerokich (0,4 cm) i niezbyt głębokich żłobień, wykonanych płaskim rylcem. Brzuśce te nie wykazują śladów obtaczania, czyli pochodzą z naczyń jedynie góra obtaczanych. Były to prawdopodobnie dość duże naczynia o niezbyt uwypuklonych brzuściach, nieco podobne do naczyń z grodziska w Zajączkach, st. 1¹⁹. Na obszarze osady przygrodowej odkryto górną część naczynia z żółtawo-czerwonej (5YR 5/6) masy ceramicznej, bez wylewu, z ornamentem głębokich,

wąskich żłobień dookolnych. Fragment ten ma ślady przepalenia i wydaje się, iż pochodził z masywnego, średniej wielkości naczynia słabo góra obtaczanego. Określenie chronologii ceramiki wczesnośredniowiecznej z analizowanego zespołu jest trudne ze względu na ich niewielką liczebność i fragmentarność zachowania. Można jedynie orientacyjnie określić je jako pochodzące z XI–XII w.

Ceramika późnośredniowieczna (tabl. 5:4)

W materiale ceramicznym z grodziska w Lipowcu wystąpiły także fragmenty ceramiki późnośredniowiecznej. Są to: wylew naczynia o średnicy 20 cm, z ceglastej masy ceramicznej pokryty od wewnętrz polewą zieloną oraz część wylewu małego naczynka toczonego z białej masy ceramicznej (tabl. 5:4) i część kamionki z polewą brązową. Znaleziska te należy datować na okres nie wcześniej niż schyłek XV w.

Zabytki wydzielone Przęslik (tabl. 4:5)

W obiekcie 1 znaleziono gliniany przęslik w przekroju stożkowaty z zaokrągloną częścią dolną, o wadze 19,52 g. Wygładzona, ciemnobrązowa powierzchnia (7,5YR 2,5/2) jest pokryta czarnym okopceniem, a dolna część przęslika jest dość mocno spłukana od strony spłaszczonej. Średnica przęslika wynosi 3,4 cm, wysokość 1,87 cm, otwór ma ovalny kształt i wynosi 0,74 x 0,84 cm, a od drugiej strony jest on mniejszy i jego średnica wynosi 0,6 cm. Przęslik wykonany jest z masy ceramicznej o dużej zawartości ziaren o zróżnicowanej grubości (do 0,4 cm), głównie granitu różowej barwy oraz miki. Przęslik należy wiązać z fazą użytkowania grodziska we wczesnej epoce żelaza. Podobny w kształcie przęslik znaleziono np. w Janowie Pomorskim, st. 1, gm. Elbląg, pow. elbląski²⁰ oraz w osadzie rusztowej w Rybnie, gm. Sorkwity, pow. mrągowski na jeziorze Piłakno, datowanej metodą radiowęglową na okres środkowolateński²¹.

Fajka (tabl. 5:5)

Na terenie grodziska w Lipowcu, st. 1 znaleziono fragment białej fajki porcelanowej, tzw. trzyczęściowej. W całości zachował się krótki cybuch, długość 3 cm, zakończony żłobieniami dookoła ustnika wraz z charakterystycznym sęczkiem, oraz dolna część napuchu. Średnica zewnętrzna ustnika wynosi 0,89 cm, a otwór 0,46 cm. Fajki porcelanowe tego typu upowszechniły się na terenie Niemiec i Austrii w pierwszej połowie XIX w., sporadycznie używano

¹⁶ Por. opracowanie wyników badań tych grodzisk w niniejszej publikacji.

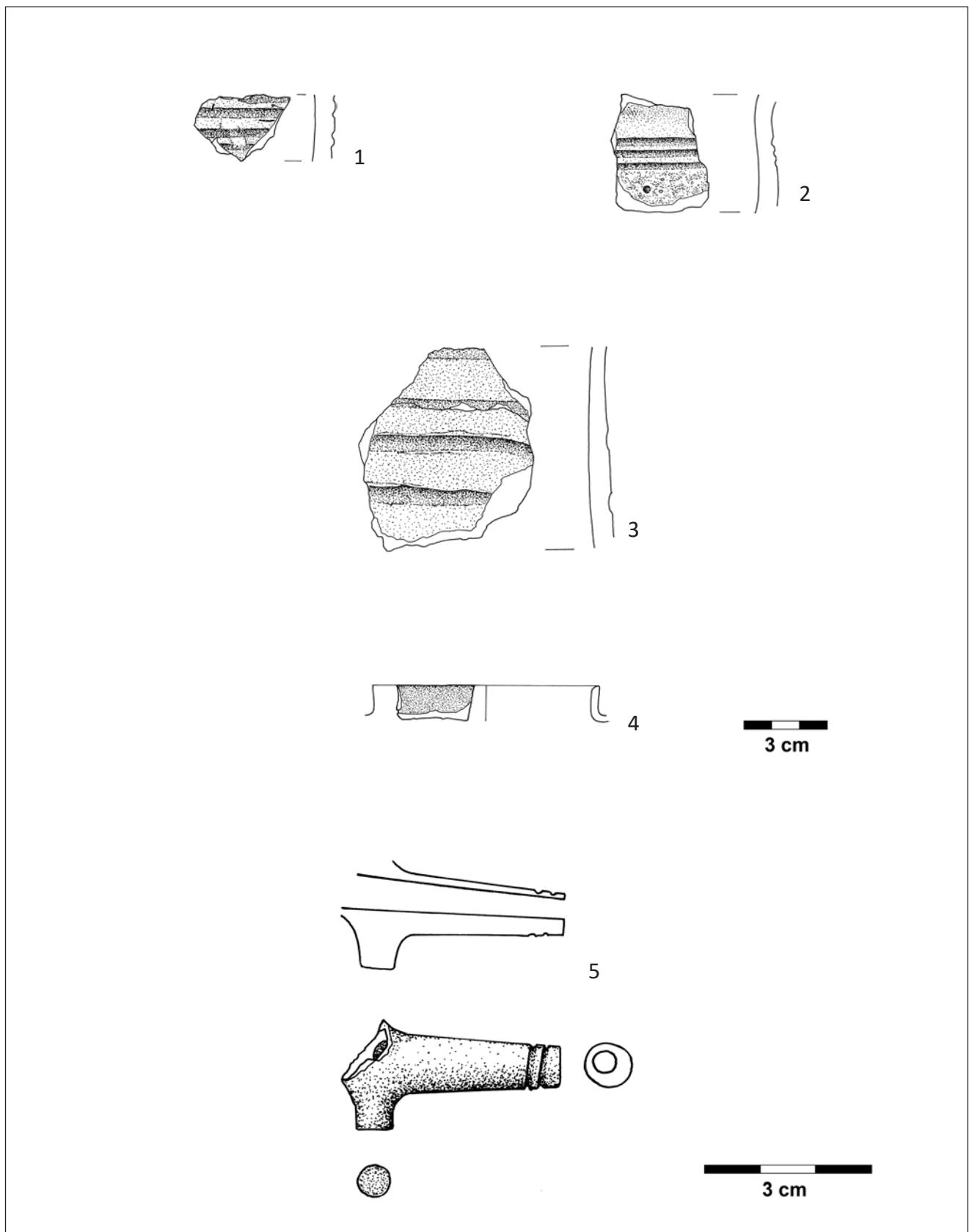
¹⁷ Hoffmann 1999a: tabl. 120 i 146.

¹⁸ Por. opracowanie wyników badań tego grodziska w niniejszej publikacji.

¹⁹ Por. opracowanie wyników badań tego grodziska w niniejszej publikacji.

²⁰ Ignaczak i Affelski 2012: ryc. 11:1.

²¹ J. Okulicz 1973: ryc. 117:j.

Tablica 5. Lipowiec, st. 1. Ceramika wczesnośredniowieczna (1-3), późnośredniowieczna (4) i fajka porcelanowa (5)
(rys. A. Kucharska-Wach)

ich jeszcze w pierwszej połowie XX w. W miastach Pomorza i Prus znaleziska takich fajek występują najczęściej w kontekstach pozwalających datować je na pierwszą połowę XIX w.²² Analogiczną jak w Lipowcu fajkę porcelanową znaleziono w Janowie Pomorskim, st. 1, gm. Elbląg²³.

CHRONOLOGIA STANOWISKA

URSZULA KOBYLIŃSKA

Analiza materiału ceramicznego pozyskanego w trakcie badań pozwoliła wydzielić trzy horyzonty chronologiczne: wczesną epokę żelaza (II faza kultury kurhanów zachodniobałtyjskich), okres wczesnego średniowiecza (XI–XII w.) i okres późnego średniowiecza i wczesnej nowożytności (XV–XVI w.). Sporadyczna działalność miała miejsce również na tym stanowisku w XIX w., o czym świadczy znalezisko fajki porcelanowej.

Natomiast wyniki datowań absolutnych metodą radiowęglową i termoluminesencyjnych wskazują, że faza wczesnośredniowieczna użytkowania grodziska w Lipowcu, st. 1 rozpoczęła się znacznie wcześniej, niż to sugerowałyby nieliczne zresztą i trudne do dokładnego datowania fragmenty ceramiki wczesnośredniowiecznej. Datowanie metodą termoluminesencyjną bryły polepy odnalezionej w obrębie bruku warstwy 6 dało wynik 791–939 r. n.e., a datowanie radiowęglowe zwęglonych bierwion ze spalonej konstrukcji zalegającej w tej samej warstwie 6 dało wynik 1270 ± 30 BP, co w danych kalibrowanych z prawdopodobieństwem 92,3% wskazuje przedział 663–778 r. (792–804 r. z prawdopodobieństwem 1,3%, a 842–859 r. z prawdopodobieństwem 1,6%)²⁴. Te dwie metody dały zatem odmienne od siebie rezultaty datowania: 663–778 i 791–939 r. n.e., bez części wspólnej przedziału chronologicznego, na który wskazują. Jeżeli obie metody mielibyśmy potraktować jako w równym stopniu wiarygodne, to należałoby przyjąć, że warstwa 6 została zdeponowana pod sam koniec VIII w. n.e., bo tylko na taki okres zdają się wskazywać obie metody datowania. Niestety jednak nie znaleziono na terenie grodziska ceramiki, którą moglibyśmy datować na tak wczesną fazę wczesnego średniowiecza, a w warstwie 6, z której pobrano próbki, znaleziono jedynie pokrytą chropowacением ceramikę starożytną z wczesnej epoki żelaza, co oczywiście nie musi dziwić, ponieważ w czasie prac ziemnych związanych z przebudową wału we wczesnym średniowieczu zabytki z wczesnej epoki żelaza mogły dostać się do warstw deponowanych w tym okresie. W tej sytuacji należy przyjąć wyniki

datowania absolutnego za wiarygodne i stwierdzić, że gród w Lipowcu, st. 1, po fazie opuszczenia, powtórnie przystosowano do celów obronnych już pod koniec VIII w. n.e., jednak nie był on wówczas zamieszany na stałe, w związku z czym nie znaleziono żadnych zabytków reprezentujących ten okres. Konstrukcje obronne tego grodu zostały spalone wkrótce po ich wzniesieniu i ponowne użytkowanie tego miejsca, również najprawdopodobniej nie mające charakteru stałego zamieszkania, miało miejsce w XI–XII w.

DZIEJE GRODZISKA W LIPOWCU, ST. 1

KAMIL RABIEGA I JOANNA WAWRZENIUK

Badania archeologiczne stanowiska 1 w Lipowcu dostarczyły cennych informacji na temat stratygrafii umocnień obronnych grodziska, a także pozwoliły uzyskać datowania bezwzględne konstrukcji wzniesionych w III fazie jego funkcjonowania. Gród, ze względu na naturalną formę ostańca erozyjnego, posiadał jeden potężny wał, który chronił dostęp na obszar majdanu od strony zachodniej. Został on wzniesiony już we wczesnej epoce żelaza, na co wskazuje materiał ceramiczny odnaleziony w nawarstwieniach I fazy. Jednym z elementów wału jego na wewnętrznym stoku była konstrukcja kamiенно-drewniana, która pod wpływem zniszczenia grodziska w II fazie zawaliła się tworząc nawarstwienia rumowiskowe kamieni oraz spalenizn w postaci zwęglony bierwion i dranic. Układ pozostałości konstrukcji pozwala domniemywać, iż była to konstrukcja przekładkowa. Dodatkowo, od strony majdanu wzniesiono konstrukcję, której pozostałości zachowały się w postaci nieregularnych ciągów dołków posłupowych.

Po opuszczeniu grodziska we wczesnej epoce żelaza, jego obszar zaczęto ponownie użytkować we wczesnym średniowieczu. Wykorzystano wówczas wcześniejsze umocnienia wału, zniwelowano nawarstwienia erozyjne i wzniesiono na jego szczycie nową konstrukcję kamiенно-drewnianą. Wczesnośredniowieczny horyzont umocnień na podstawie datowania absolutnego należy wiązać ze starszymi fazami wczesnego średniowiecza.

Stanowisko było wykorzystywane także sporadycznie w XI–XII w., w późnym średniowieczu oraz w czasach nowożytnych, jednak znaleziony nieliczny materiał zabytkowy wskazuje na incydentalny charakter osadnictwa w tych okresach.

Bezpośrednio na zachód od cypla zlokalizowano osadę, na powierzchni której znaleziono fragmenty ceramiki pochodzące z wczesnej epoki żelaza, a także z wczesnego średniowiecza, co pozwala funkcjonalnie wiązać stanowisko z grodziskiem²⁵.

²² Miklaszewicz 1995: 348–350, ryc. 13; Auch, Bogucki i Trzeciecki 2012: 271.

²³ Auch, Bogucki i Trzeciecki 2012: tabl. 12:14.

²⁴ Kobyliński 2016: 107.

²⁵ Wadyl 2013b: 114.

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

- Abramek B.
1995. Grodzisko średniowieczne w Widoradzu pod Rudą koło Wielunia, st. 1. Wstępne podsumowanie wyników. *Sieradzki Rocznik Muzealny* 10: 103–119.
2007. Militaria z grodziska średniowiecznego w Widoradzu pod Rudą koło Wielunia. *Archaeologia Historica Polona* 17: *Studia z dziejów wojskowości, budownictwa, kultury*, 95–111. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- Achremczyk, S.
2006. Susz polityczne dzieje miasta, [w:] J. Cygański (red.), *Susz. Z dziejów miasta i okolic*, 33–40. Olsztyn: Muzeum Warmii i Mazur.
- Acsádi, G. i J. Nemeskéri
1970. *History of human life span and mortality*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Andel, K.
1959. Pekáče a pece z doby hradištej v Zemplíne. *Študijné Zvesti AÚSAV* 3: 115–129.
- Affelski, J. i Z. Dłubakowski
2011. Badania archeologiczne na wielokulturowej osadzie w Legardzie, stanowisko 1 (AZP 52–52/1), gm. Gostynin, woj. mazowieckie, w latach 2005–206, [w:] *Raport 2005–2006*, 487–495.
- Andrzejewska, A.
1997. Jeszcze o tzw. ceramice husyckiej z terenu Kujaw na przykładzie znalezisk ze Zgławiczkami, woj. włocławskie. *Archaeologia Historica Polona* 5: 175–185.
- Ansorge, J.
2000. Mittelalterliche Kalkbrennerei in Vorpommern, [w:] U. Müller (red.), *Handwerk, Stadt, Hanse. Ergebnisse der Archäologie zum mittelalterlichen Handwerk im südlichen Ostseeraum*, 131–144. Frankfurt: Peter Lang.
- Antoniewicz J.
1949. Rezerwat: grodzisko w Świecie. Maszynopis w Archiwum Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie.
1950. Z zagadnień ochrony zabytków wczesnośredniowiecznego budownictwa obronnego na Warmii i Mazurach. *Sprawozdania Państwowego Muzeum Archeologicznego* 3: 51–77.
1954. Zagadnienie wczesnożelaznych osiedli obronnych na wschód od dolnej Wisły i w dorzeczu rzeki Pregoły. *Wiadomości Archeologiczne* 20: 327–368.
1964. Osiedla obronne okresu wczesnożelaznego w Prusach. *Świątowit* 25: 5–211.
- Antoniewicz, W. i Z. Wartołowska
1964. *Mapa grodzisk w Polsce*. Wrocław: Ossolineum.
- Auch, M., M. Bogucki i M. Trzeciecki
2012. Osadnictwo średniowieczne i nowożytnie na stanowisku Janów Pomorski 1, [w:] M. Bogucki i B. Jurkiewicz (red.), *Janów Pomorski, stan. 1. Wyniki ratowa-*niczych badań archeologicznych w latach 2007–2008, 1:2, 233–295. *Studia nad Truso 1*. Elbląg: Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Elblągu.
- Barnycz-Gupieniec, R.
1959. *Naczynia drewniane z Gdańska w XXIII wieku*. Acta Archaeologica Universitatis Lodzienensis 8. Łódź: Ossolineum.
- Baron, J. i P. Rzeźnik
1999. Wczesnośredniowieczny budynek z tzw. korytarzykiem wejściowym z osady w Obiszowie na Wzgórzach Dalkowskich. *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne* 41: 269–280.
- Bass, W.M.
1995. *Human osteology: a laboratory and field manual*. Springfield: Missouri Archeological Society.
- Behla, A.
1888. *Die vorgeschichtlichen Rundwälle im östlichen Deutschland*. Berlin: A. Asher.
- Beranová, M.
1979. Diskuse o tzv. pražnicích. *Archeologické rozhledy* 31 (1): 101–104.
- Bezzenberger, A.
1900. Hügelgrab bei Gr. Hanswalde, Kr. Mohrungen. *Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia* 21: 88–90.
- Bieńkowska, K.
2005. Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Surażu, woj. podlaskie. *Podlaskie Zeszyty Archeologiczne* 1: 121–166.
- Bieńkowska, K. i N. Pachobut
2006. *Dziedzictwo archeologiczne Podlasia i Grodzieńszczyzny*. Białystok: Muzeum Podlaskie w Białymostku.
- Biermann, F. (red.)
2001. *Penigsberg. Untersuchungen zu der slawischen Burg bei Mittenwalde und zum Siedlungswesen des 7./8. Jahrhunderts am Teltow und im Berliner Raum*. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 26. Weissbach: Beier and Beran.
- Biermann, F., C. Herrmann i A. Koperkiewicz
2016. Alt Wartenburg / Barczewko na Warmii. Początki miasta średniowiecznego i jego fortyfikacje, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 49–70. Archaeologica Hereditas 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Błędowski, P., W. Chudziak i M. Weinkauf
2007. Wczesnośredniowieczna osada podgrodowa i cmentarzysko szkieletowe w Kałdusie, gm. Chełmno, stanowisko 2 (badania w latach 2004–2005), [w:] XV Sesja Pomorza Znawcza, 249–261. Elbląg: Muzeum Archeologiczno-Historyczne.
- Błoński, M.
2000. Średniowieczne ostrogi z grodziska na Zawodziu w Kaliszu. *Archeologia Polski* 45: 53–91.

Wykaz cytowanej literatury

- Boetticher, A.
1898. *Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Ostpreußen*. T. 3: *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Oberlandes*. Königsberg: Kommissionsverlag von Bérnh. Teichert.
- Boguwolski, R.
1976. Plemięta, gm. Gruta. *Informator Archeologiczny* 1975: 256–257.
- Bojanowski, M.J., U. Czarniecka, A. Gąsiński, P. Jokubauskas, U. Kobylińska, Z. Kobyliński i Ł. Kruszewski
2016. Petrografia ceramiki pradziejowej i średniowiecznej z grodzisk zachodniej części ziem pruskich, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 113–171. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Bojanowski, M.J., U. Kobylińska i Z. Kobyliński
2013. Wyniki badań petrograficznych ceramiki z grodzisk w Kamionce, Mozgowie i Borecznie w powiecie iławskim, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 423–456. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Bojarski, J.
1997. Wczesnośredniowieczne grodzisko w Szynwałdzie, woj. toruńskie (badania w 1995 roku), [w:] W. Chudziak (red.) *Wczesnośredniowieczny szlak lądowy z Kujaw do Prus (XI wiek): studia i materiały*, 163–186. Adalbertus – tło kulturowo-geograficzne wyprawy misyjnej św. Wojciecha na pogranicze polsko-pruskie 2. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Instytut Archeologii i Etnologii.
1998. Weryfikacja grodzisk wczesnośredniowiecznych na Pojezierzu Iławskim w latach 1995–1997, [w:] M. Dworaczyk et al. (red.), *XII Sesja Pomorzanowcza, Szczecin 23.-24. października 1997 r.: materiały*, 199–210. Acta Archaeologica Pomoranica 1.
2007. Wczesnośredniowieczne pucharki ceramiczne z Napolą, jako podstawa rekonstrukcji kontaktów kulturowych w strefie chełmińsko-dobrzyńskiej. *Archaeologia Historica Polona* 17: 397–421.
- 2012a. Badania nad morfologią i stylistyką wczesnośredniowiecznych naczyń ceramicznych z Napolą na ziemi chełmińskiej. *Acta Universitatis Nicolai Copernici, Archeologia* 32: 291–364.
- 2012b. *Wczesnośredniowieczny mikroregion osadniczy w Napolu na ziemi chełmińskiej. Wytwórczość garnkarska jako źródło poznania lokalnych procesów osadniczych*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Bokiniec, A.Z.
2006. Przyczynek do znajomości materiałów z przełomu epok kamienia i brązu w obwodzie kaliningradzkim na podstawie badań W.I. Timofiejewa, [w:] A.Z. Bokiniec i J. Sobieraj (red.), *Pruthenia Antiqua: studia do pradziejów i wczesnej historii ziem pruskich*, t. 2: 185–195. Olsztyn: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich.
- Born, E.
1984. *Die Kunst zu Drechseln*. München: Callwey.
- Brachmann, H.
1964. Slawische Pokale aus dem Gebiet der Deutschen Demokratischen Republik. *Boden Denkmalpflege in Mecklenburg* 1964: 265–272.
- Brzeziński, W.
1991. Badania osady i grodziska w Rostku gm. Gołdap, pow. suwalski w latach 1984–1986. *Rocznik Białostocki* 17: 372–377.
- Brzeziński, W. (red.)
2007. *Skarby wieków średnich. Katalog wystawy*. Warszawa: Państwowe Muzeum Archeologiczne.
- Brzostowicz, M.
1993. Wczesnośredniowieczne grodzisko w Spławiu, gm. Kołaczkowo, woj. poznańskie. Wstępne podsumowanie wyników archeologicznych badań ratowniczych z lat 1991–1992. *Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne* 2: 115–132.
2002. *Bruszczewski zespół osadniczy we wczesnym średniowieczu*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.
- Buikstra, J.E. i D.H. Ubelaker (red.)
1994. *Standards for data collection from human skeletal remains*. Fayetteville: Arkansas Archeological Survey, Research Series 44.
- Buko, A.
- 1990a Wykorzystanie zjawisk erozji ceramiki w analizach procesów formowania się stanowisk osadniczych. *Sprawozdania Archeologiczne* 42: 349–359.
- 1990b *Ceramika wczesnopolaska. Wprowadzenie do badań*. Wrocław: Ossolineum.
- Cappers, R.T.J., R.M. Bekker i J.E.A. Jans
2006. *Digitale zadenatlas van Nederland*. Groningen: Bartschuis Publishing & Groningen University Library.
- Chilmon, K.
1981. Katalog zabytków z cmentarzyska wczesnośredniowiecznego w Czarnej Wielkiej, gm. Grodzisk, woj. białostockie (z badań Akademii Medycznej w Białymostku). *Rocznik Białostocki* 15: 211–244.
- Chlebowski, B. i W. Walewski (red.)
1890. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 11. Warszawa: Kasa im. Józefa Mianowskiego.
- Chłodnicki, M. i L. Krzyżaniak (red.)
1998. *Gazociąg pełen skarbów archeologicznych*. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Prehistoryczne.

- Chmielowska, A.
1971. *Grzebienie starożytne i średniowieczne z ziem polskich*. Acta Archaeologica Lodziensia 20. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Chudziak, W.
1991. *Periodyzacja rozwoju wczesnośredniowiecznej ceramiki z dorzecza dolnej Drwęcy (VII-XI/XII w.)*. Toruń: Towarzystwo Krzewienia Świadomości Historycznej Civitas i Instytut Archeologii i Etnografii UMK.
1997. *Sprawozdanie z badań weryfikacyjnych na grodzisku nad Jeziorem Silm*. Maszynopis w Archiwum WUOZ w Olsztynie, delegatura w Elblągu, teczka: Silm.
- Chudziak, W. i J. Bojarski
1996. *Sprawozdanie z badań na stanowisku 1 w Suszu, gm. loco w 1996 r.* Toruń: Instytut Archeologii i Etnologii UMK w Toruniu (maszynopis).
- 1997a. *Opracowanie wyników badań grodziska wczesnośredniowiecznego w Łaniachu, gm. Ilawa, woj. olsztyńskie (stanowisko 9)*. Maszynopis w archiwum Instytutu Archeologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.
- 1997b. *Opracowanie wyników badań na stanowisku 1 w Wieprzu, gm. Ilawa, woj. olsztyńskie*. Maszynopis w archiwum Instytutu Archeologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.
- Chudziak, W., R. Kaźmierczak i J. Niegowski
2011. *Podwodne dziedzictwo archeologiczne Polski. Katalog stanowisk (badania 2006–2009)*. Toruń: Instytut Archeologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika i Fundacja Amicus Universitatis Nicolai Copernici.
- Chudziakowa, J.
1974. *Kultura łużycka na terenie międzyrzecza Wisły, Drwęcy i Osy*. Towarzystwo Naukowe w Toruniu. Prace Archeologiczne 5. Poznań: PWN.
- Chudziakowa, J. (red.)
1994. *Wczesnośredniowieczne grodziska ziemi chełmińskiej. Katalog źródeł*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Instytut Archeologii i Etnologii.
- Cnotliwy, E.
1973. *Rzemiosło rogownicze na Pomorzu wczesnośredniowiecznym*. Wrocław: Ossolineum.
1999. Wczesnośredniowieczne przedmioty z poroża i kości z Kruszwicy na Kujawach. *Studia Archeologiczne* 31: 153–241.
2013. *Przedmioty z poroża i kości z Janowa Pomorskiego*, [w:] M. Bogucki i M.F. Jagodziński (red.), *Studia nad Truso 2, 13–181*. Elbląg: Muzeum Archeologiczno-Historyczne. Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk.
- Cnotliwy, E., L. Leciejewicz i W. Łosiński (red.)
1983. *Szczecin we wczesnym średniowieczu. Wzgórze Zamkowe*. Wrocław: Ossolineum.
- Conwentz, H.
1892. Pfahlbau und Burgwall von Kl.-Ludwigsdorf, Kr. Rosenberg in Westpreussen. *Nachrichten über deutsche Alterthumsfunde* 3: 81–82.
1905. *Das Westpreussische Provinzial-Museum 1880–1905. Nebst bildlichen Darstellungen aus Westpreußens Natur und vorgeschichtlicher Kunst*. Danzig: Provinzial-Museum.
- Corpus*
1973. *Corpus archäologischer Quellen zur Frühgeschichte auf dem Gebiet der Deutschen Demokratischen Republik (7. bis 12. Jahrhundert). 1. Bezirke Rostock (Westteil), Schwerin und Magdeburg*. Berlin: Akademie Verlag.
1979. *Corpus archäologischer Quellen zur Frühgeschichte auf dem Gebiet der Deutschen Demokratischen Republik (7. bis 12. Jahrhundert). 2. Bezirke Rostock (Ostteil), Neubrandenburg*. Berlin: Akademie Verlag.
- Cramer, H.
1885. Urkundenbuch zur Geschichte des vormaligen Bisthums Pomesanien 1. *Zeitschrift des historischen Vereins für den Regierungsbezirk Marienwerder* 15.
1886. Urkundenbuch zur Geschichte des vormaligen Bisthums Pomesanien 2. *Zeitschrift des historischen Vereins für den Regierungsbezirk Marienwerder* 16.
- Crome H.
1937. Karte und Verzeichnis der vor und frühgeschichtlichen Wehranlagen in Ostpreussen. *Altpreußen. Vierteljährsschrift für Vor und Frühgeschichte* 2: 97–125.
1938. Verzeichnis der Wehranlagen Ostpreußens. T. 1. Nebst alphabetischem Verzeichnis der Wehranlagen mit Angabe des Schrifttums. *Prussia* 32: 173–209, 297–324.
1940. Verzeichnis der Wehranlagen Ostpreußens (Schluß). *Prussia. Zeitschrift für Heimatkunde* 34: 83–154.
- Czebreszuk, J.
1996. *Społeczności Kujaw w początkach epoki brązu. Materiały do syntezy pradziejów Kujaw* 7. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu i Poznańskie Towarzystwo Prehistoryczne.
2000. Osadnictwo społeczności kultury ceramiki sznurowej, [w:] A. Kośko (red.), *Osadnictwo kultur późnoneolitycznych oraz interstadium epok neolitu i brązu: 3900–1400/1300 przed Chr.*, 423–454. Archeologiczne badania ratownicze wzdłuż trasy gazociągu tranzytowego. T. 3, Część 4. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Dąbrowska, M.
1987. *Kafle i piece kaflowe w Polsce do końca XVIII wieku*. Wrocław: Instytut Historii Kultury Materialnej PAN.
- Dąbrowski, J.
1999. Wczesnośredniowieczne pucharki ceramiczne z terenu Polski, [w:] *Studia nad osadnictwem średniowiecznym ziemi chełmińskiej* 3: 227–254. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- Dembińska, M.
1963. *Konsumpcja żywnościowa w Polsce średniowiecznej*. Warszawa: Instytut Historii Kultury Materialnej PAN.

Wykaz cytowanej literatury

- Dębowska, B.
2001. Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Cerkiewniku. *Warmińsko-Mazurski Biuletyn Konserwatorski* 3: 7–39.
- Długokęcki, W.
2006. Uwagi o genezie i rozwoju wczesnośredniowiecznych Prus do początków XIII wieku. *Pruthenia* 2: 9–54.
- Driesch, von den A.
- 1976 *A guide to the measurement of animal bones from archaeological sites*. Harvard: Peabody Museum of Archaeology and Ethnology, Harvard University.
- Dudak, W. i P. Owczarek
2014. Osada wielokulturowa w Orenicach koło Piątku w woj. łódzkim. Materiał ruchomy. Autostrada A1, [w:] J. Maik (red.), *Archeologiczne zeszyty autostradowe Instytutu Archeologii i Etnologii PAN* 16: 26–28. Łódź: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Dzieduszycki, W.
1976. Wykorzystanie surowca drzewnego we wczesnośredniowiecznej Kruszwicy. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 24 (1): 35–54.
1982. *Wczesnomiejska ceramika kruszwicka w okresie od 2. połowy X wieku po połowę XIV w.* Wrocław: Ossolineum.
- Dzierżykraj-Rogalski, T.
1960. Szczątki kostne z grobów ciałopalnych jako przedmiot badań antropologicznych. *Człowiek w czasie i przestrzeni* 3 (1): 49–51.
1968. Uwagi metodologiczne o badaniu szczątków kostnych z grobów ciałopalnych, [w:] K. Jażdżewski, (red.), *Liber Iosepho Kostrzewski octogenario a venetoribus dicatus*, 627–635. Wrocław: Ossolineum
- Dziubek, E.
1988. Ceramika naczyniowa z zamku rycerskiego w Sadłowie, gm. Rypin, woj. Włocławskie. Informacjestępne. *Acta Universitatis Lodzienensis. Folia Archaeologica* 22: 121–146.
2004. Architektoniczne elementy obiektu oraz wystrój i wyposażenie izb zamkowych, [w:] L. Kajzer (red.), *Zamek w Sadłowie na ziemi dobrzyńskiej*, 177–186. Rypin: Muzeum Ziemi Dobrzyńskiej.
- Engel, M.
2002. Piec wapienniczy z osady w Konikowie (Rostku). Wyniki badań wykopaliskowych w sezonach 1999–2000, [w:] M. Karczewska i M. Karczewski (red.), *Badania archeologiczne w Polsce północno-wschodniej i na zachodniej Białorusi w latach 2000–2001*, 321–331. Białystok: Instytut Historii Uniwersytetu w Białymostku.
- Engel, M., P. Iwanicki, G. Iwanowska i C. Sobczak
2013. Grodziska Jaćwieży w perspektywie badań Działu Archeologii Bałtów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 45–63, Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Engel, M., J. Okulicz-Kozaryn, C. Sobczak
2009. Warowna siedziba jaćwieskiego nobila III wojny? Architektura obronna kompleksu osadniczego w Szurpiłach, [w:] A. Bitner-Wróblewska i W. Brzeziński (red.), *Bałtowie i ich sąsiedzi. Marian Kaczyński in memoriam*, 517–544. Warszawa: Państwowe Muzeum Archeologiczne.
- Engel, M. i C. Sobczak
2016. Grodziska jaćwieskie w świetle najnowszych badań interdyscyplinarnych, [w:] Z. Kobyliński (red.) *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 7–26. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Fedorczyk, M.
1998. Materiał ceramiczny z osady na „Ptasiej Wyspie”, st. II, gm. Mrągowo, woj. olsztyńskie, [w:] M. Karczewski (red.), *Ceramika zachodniobałtyjska od wczesnej epoki żelaza do początku ery nowożytnej*, 139–148. Białystok: Instytut Historii Uniwersytetu w Białymostku.
- Filipowiak, W.
1962. *Wolinianie. Studium osadnicze, cz. I.* Szczecin: Szczecińskie Towarzystwo Naukowe.
- Fonferek, J., M. Marcinkowski i U. Sieńkowska
2012. *Elbląg – życie codzienne w porcie hanzeatyckim.* Elbląg: Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Elblągu.
- Fuglewicz, B.
2013. Obraz społeczności radomskiej wczesnego średniowiecza przez pryzmat tzw. zabytków wydzielonych, [w:] A. Buko, D. Główka i M. Trzeciecki (red.), *Ziemia niczyja – ziemia nieznana. Schyłek starożytności i średniowiecze na ziemiach między Wisłą a Pilicą*, 77–105. Radom – korzenie miasta i regionu 4. Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Gajewska, M. i J. Kruppé
1965. Badania terenowe w Solcu nad Wisłą, pow. Lipsko w 1963 roku. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 13: 161–184.
1973. Rzut oka na dotychczasowe wyniki badań archeologicznych we Fromborku. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 21: 617–631.
- Gałązka, D.
- 2012a. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1 : 50 000 arkusz Iława.* Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- 2012b. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1 : 50 000 arkusz Lubawa.* Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.

- Gazda, D., J. Jezierska, J. Konik i P. Szlązak
 2013. Badania archeologicznej Misji Pomezańsko-Bałtyjskiej obiektów warownych w Starym Dzierzgoniu i Bogdanach w latach 2009–2012. [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 135–180. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Gąssowska E. i Ł. Okulicz
 1975. Badania sondażowe osiedla obronnego w miejscowości Maradki, pow. Mrągowo. *Świątowit* 34: 319–326.
- Gee, H.
 1993. The distinction between postcranial bones of *Bos primigenius* Bojanus, 1827 and *Bison priscus* Bojanus, 1827 from the British Pleistocene and taxonomic status of *Bos* and *Bison*. *Journal of Quaternary Science* 8 (1): 79–92.
- Gierlach, B.
 1966. Zabytki metalowe. *Warszawskie Materiały Archeologiczne* 1: 141–148.
 1972. *Kowalstwo mazowieckie XIII–XVIII w.* Ciechanów: Mazowiecki Ośrodek Badań Naukowych.
- Gładykowska-Rzeczycka, J.
 1972. Historia, rozwój i wyniki badań materiałów kostnych z cmentarzyków ciałopalnych ze szczególnym uwzględnieniem Polski. *Pomorania Antiqua* 4: 21–67.
 1974. O metodach stosowanych w badaniach materiałów kostnych z ciałopalnych cmentarzyków, [w:] H. Giżyńska (red.), *Metody, wyniki i konsekwencje badań kości z grobów ciałopalnych*, 85–92. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
- Głosek, M.
 1985. Militaria z grodziska w Plemiętach. Broń sieczna, drzewcowa i obuchowa, [w:] A. Nadolski (red.), *Plemięta. Średniowieczny gródek w ziemi chełmińskiej*, 99–106. Warszawa: PWN.
 1996. *Późnośredniowieczna broń obuchowa w zbiorach polskich*. Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
 2004. Średniowieczne uzbrojenie plebejskie w świetle źródeł ikonograficznych i pisanych na ziemiach polskich. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Archeologica* 24: 237–248.
- Górska, I., L. Paderewska, J. Pyrgała i W. Szymański
 1976. *Grodziska Mazowsza i Podlasia*. Wrocław: Osolineum.
- Górski K. (red.)
 1949. *Związek Pruski i poddanie się Prus Polsce. Zbiór tekstów źródłowych*. Poznań: Instytut Zachodni.
- Grążawski, K.
 1988. Średniowieczny gródek rycerski w Bachotku na Ziemi Chełmińskiej w świetle badań archeologicznych. *Sprawozdania Archeologiczne* 11: 317–341.
1993. Ze studiów nad pograniczem słowiańsko-pruskim we wczesnym średniowieczu – problem grodów w Dolinie Lutryny. *Pomorania Antiqua* 15: 29–56.
2002. *Przemiany w wytwórczości garnkarskiej w rejonie środkowej Drwęcy we wczesnym średniowieczu (2. połowa VII w. – 1. połowa XIII w.)*. Włocławek: Lega.
2003. *Życie codzienne na ziemi chełmińskiej i dobrzyńskiej w średniowieczu*. Włocławek: Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna we Włocławku.
2009. *Ziemia lubawska na pograniczu słowiańsko-pruskim w VIII–XIII w. Studium nad rozwojem osadnictwa*. Olsztyn: Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie.
2013. Z nowszych badań nad grodziskami pogranicza słowiańsko-pruskiego, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 83–108. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
2015. Koncepcja i wstępne wyniki badań w Kurzętniku i Bratianie. *Materiały do Archeologii Warmii i Mazur* 1: 367–372.
- Gręzak, A.
 2013. Aneks 1: Materiał osteologiczny z grodziska w Kamionce, st. 9 z badań w 2012 roku, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 297–300. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Gręzak, A. i B. Kurach
 1996. Konsumpcja mięsa w średniowieczu oraz w czasach nowożytnych na terenie obecnych ziem Polski w świetle danych archeologicznych. *Archeologia Polski* 41: 139–167.
- Gruszka, B.
 2012. Wczesnośredniowieczne zabytki ceramiczne ze stan. 2 w Nowicu, gm. Lubsko, woj. lubuskie w ujęciu stylistyczno-technologicznym, [w:] B. Gruszka (red.), *Nowiniec, stan. 2 – wczesnośredniowieczny gród na pograniczu śląsko-łużyckim w świetle badań interdyscyplinarnych*, 47–129. Zielona Góra: Wydawnictwo Fundacji Archeologicznej.
- Haftka, M.
 1974. Wczesnośredniowieczny puchar na pustej nóżce z Elbląga na tle ważniejszych znalezisk z terenu Polski. *Pomorania Antiqua* 5: 329–342.
1988. Grodzisko w Waćmierku, gm. Tczew. *Pomerania*

Wykaz cytowanej literatury

- Antiqua* 13: 171–198.
- Haftka, M. i S. Wadyl
2015. *Węgry. Zespół osadniczy na pograniczu pomorsko-pruskim w XI-XII w.* Malbork: Muzeum Zamkowe w Malborku.
- Halstead, P. i P. Collins
2002. Sorting the sheep from the goats: morphological distinctions between the mandibles and mandibular teeth of adult ovis and capra. *Journal of Archaeological Science* 29: 545–553.
- Hartmann, E.
1967. *Das Kirchspiel Locken Kr. Osterode i. Ostpr. Wissenschaftliche Beiträge zur Geschichte und Landeskunde Ostmitteleuropas* 78. Marburg: J.G. Herder-Institut.
- Hensel, W.
1950–1959. *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wcześniehistorycznej*, t. 1–3. Poznań: Polskie Towarzystwo Prehistoryczne.
1987. *Słowiańska wcześnieśredniowieczna. Zarys kultury materialnej.* Warszawa: PWN.
- Hensel, W. i Z. Hilczer-Kurnatowska
1972–1987. *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wcześniehistorycznej*, t. 4–6. Wrocław: Ossolineum.
- Hensel, W., Z. Hilczer-Kurnatowska i A. Łosińska
1995. *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wcześniehistorycznej*, t. 7. Wrocław: Ossolineum.
- Herbich, T.
2013. Wyniki badań metodą magnetyczną wybranych stanowisk archeologicznych w rejonie Iławы w 2012 roku, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 351–359. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Herrmann, J.
1998. *Ralswiek auf Rügen. Die slawisch-wikingischen Siedlungen und deren Hinterland. Teil II – Kultplatz, Boot 4, Hof, Propstei, Mühlenberg und Ruard.* Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mecklenburg-Vorpommerns 33. Lübsdorf: Landesamt für Kultur und Denkmalpflege Mecklenburg-Vorpommern.
- Heym, W.
1933. Siedlungsgrabungen im Kreise Rosenberg. *Heimatkalender des Kreis Rosenberg* 1933: 51–60. Marienwerder.
- Hilczerówna, Z.
1956. *Ostrogi polskie z X–XIII wieku.* Poznań: PWN.
1961. *Rogownictwo gdańskie w X–XIV wieku.* Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe.
- Hoffmann, M.J.
1992. Nieznane materiały kultury kurhanów zachodniobałtyjskich, [w:] J. Okulicz-Kozaryn i W. Nowakowski (red.), *Studia z archeologii ludów barbarzyńskich z wybrzeży Bałtyku i dorzecza Wisły*, 20–38. Barbaricum 2. Warszawa: Tokawi.
1996. Wielokulturowy obiekt grobowy w Pomielinie na Pojezierzu Iławskim, [w:] W. Nowakowski (red.), *Concordia. Studia ofiarowane Jerzemu Okuliczowi-Kozarynowi w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, 81–92. Warszawa: Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego.
- 1999a. *Źródła do kultury i osadnictwa południowo-wschodniej strefy nadbałtyckiej w I tysiącleciu p.n.e.* Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie.
- 1999b. Najdawniejsze dzieje Iławы i okolic, [w:] *Iława*, 9–21. Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego.
2000. *Kultura i osadnictwo strefy nadbałtyckiej w I tysiącleciu p.n.e.* Olsztyn: Towarzystwo Naukowe i Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego.
2006. Susz i okolice w starożytności i wczesnym średniowieczu, [w:] J. Cygański (red.), *Susz. Z dziejów miasta i okolic*, 1032. Olsztyn: Muzeum Warmii i Mazur.
2013. *Dzieje archeologii Prus Wschodnich od początku XVIII wieku do 1920 roku.* Olsztyn: Pracownia Wydawnictw Naukowych.
- Hoffmann, M.J. i A. Mackiewicz
2004. *Średniowieczne założenia obronne powiatu ostródzkiego.* Ostróda: Muzeum w Ostródzie.
- Hollack E.
1908. *Erläuterungen zur vorgeschichtlichen Übersichtskarte von Ostpreußen. Im Auftrage des ostpreußischen Provinzial Verbandes bearbeitet und herausgegeben.* Głogów – Berlin: KommissionsVerlag von Carl Flemming.
- Holub, P., D. Merta i A. Zúbek
2006. Cihlářská a vápenická pec na ulici Božetěchova v Brně–Králově Poli, [w:] J. Merta i O. Merta (red.), *Archeologia technica 17. Zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami*, 45–51. Brno: Technické muzeum v Brně.
- Hołubiec, J.
1971. Historia lamp naftowych. *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki* 16 (4): 739–766.
- Horbacz, T.J., A. Mikołajczyk i L. Wojda
1980. Ceramika husycka z Włocławka. *Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie*, seria C: Oświata i kultura, 9–25. Włocławek: Włocławskie Towarzystwo Naukowe.
- Ignaczak, M.
2002. Ze studiów nad genezą kultury lużyckiej w strefie Kujaw. Materiały do syntezy pradziejów Kujaw

10. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- Ignaczak, M. i J. Affelski
2012. Osadnictwo z wczesnego okresu epoki żelaza na stanowisku Janów Pomorski, [w:] M. Bogucki i M.F. Jagodziński (red.), *Janów Pomorski stan. 1. Wyniki ratowniczych badań archeologicznych w latach 2007–2008. Tom 1. Od paleolitu do wczesnego okresu wędrówek ludów*, 51–157. Studia nad Truso 1:1. Elbląg: Muzeum Archeologiczno-Historyczne.
- Iwanowska, G.
2015. Grodzisko w Jeglincu w świetle nowych badań, [w:] S. Wadyl, M. Karczewski i M. Hoffmann (red.), *Materiały do archeologii Warmii i Mazur 1*, 29–32. Warszawa – Białystok: Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego i Instytut Historii i Nauk Politycznych Uniwersytetu w Białymostku.
- Jagodziński, M.
1997. *Archeologiczne ślady osadnictwa między Wisłą a Pasłęką we wczesnym średniowieczu: katalog stanowisk*. Warszawa: Naukowa Oficyna Wydawnicza „Scientia”. Adalbertus: tło kulturowo-geograficzne wyprawy misyjnej św. Wojciecha na pogranicze polsko-pruskie 3.
2013. Wyniki badań archeologicznych grodzisk w Myślećninie, Kwietniewie i Weklacach, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 180–203. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Jasiński T.
1981. Początki Torunia na tle osadnictwa średniowiecznego. *Zapiski Historyczne* 46 (4): 5–33 (581–609).
- Jaskanis, D.
2008. Świecka. Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy na północno-wschodnim Mazowszu. Warszawa: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich i Muzeum Podlaskie w Białymostku.
- Jaskanis, J.
2013. *Szwajcaria. Cmentarzysko bałtyjskie kultury sudeckiej w północno-wschodniej Polsce*. Warszawa: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich, Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie i Muzeum Okręgowe w Suwałkach.
- Jaskulska, E.
2013. Aneks 2: Kości ludzkie z grodziska w Kamionce, st. 9 z badań w 2012 roku, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 301–303. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Jaworski, K.
1990. *Wyroby z kości i poroża w kulturze wczesnośredniowiecznego Ostrowa Tumskiego we Wrocławiu*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza Volumen.
- Jóźwiak, B.
2003. *Społeczności subneolitu wschodnioeuropejskiego na Niżu Polskim w międzymiejscu Odry i Wisły*. Materiały do syntezy pradziejów Kujaw 11. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
- Jurys, L. i T. Woźniak
2009. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1:50 000 arkusz Łukta*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Kabulski, P.
2003. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1:50 000, arkusz Susz*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Kajzer, L.
1986. Opracowanie zbioru ceramiki naczyniowej z „wieży Karnkowskiego” zamku w Raciążku. *Kwartalnik Historii Kultury Materiałnej* 34 (2): 199–225.
1988. Przyczynek do znajomości tzw. ceramiki husyckiej z Kujaw. *Kwartalnik Historii Kultury Materiałnej* 36 (4): 651–663.
- Kaletyn, M., T. Kaletyn i J. Łodowski
1968. *Grodziska wczesnośredniowieczne województwa wrocławskiego*. Wrocław: Ossolineum.
- Kalinowski, P.
2009. *Śląskie monety Habsburgów. Katalog. Część II. Lata 1657–1705*. Kalety: Wydawnictwo Piotr Kalinowski.
- Kalagate, S.
1994. Ceramika z wieży rycerskiej w Witkowie, gm. Szprotawa, woj. zielonogórskie, stanowisko 6, [w:] A. Gruszczyńska (red.), *Garnkarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych*, 161–184. Rzeszów: Muzeum Okręgowe.
- Kałużna-Czaplińska, J., P. Gątarek, A. Rosiak, U. Kobylińska i Z. Kobyliński
2016. Zawartość kwasów tłuszczyowych w ceramice pochodzącej z pradziejowych i średniośredniowiecznych grodzisk z zachodniej części ziem pruskich, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 173–209. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Kałużna-Czaplińska, J., U. Kobylińska i Z. Kobyliński
2013. Zawartość kwasów tłuszczyowych w ceramice z grodzisk w Kamionce, Mozgowie i Borecznie w powiecie iławskim, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 457–466. Archaeologica Hereditas

Wykaz cytowanej literatury

- tas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Kamińska, J.
1953. *Grody wczesnośredniowieczne ziem Polski środkowej na tle osadnictwa*. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
1968. Siedlątków, obronna siedziba rycerska z XIV wieku. *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna* 15: 15–85.
- Kapusta, E.
1987. Ceramika naczyniowa z zamku w Brześciu Kujawskim na tle specyfiki późnośredniowiecznej i nowożytnej ceramiki kujawskiej. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Archaeologica* 21: 131–166.
- Karczewski, M.
1998. Ceramika kultury kurhanów zachodniobałtyjskich z osady w Paprotkach Kolonii, stan. 41 w Krainie Wielkich Jezior Mazurskich, [w:] M. Karczewski (red.), *Ceramika zachodniobałtyjska od wczesnej epoki żelaza do początku ery nowożytnej*, 95–116. Białystok: Instytut Historii Uniwersytetu w Białymostku.
2001. *Źródła archeologiczne do badań nad środowiskiem krainy wielkich jezior mazurskich w okresie wpływów rzymskich*. Olsztyn: Ośrodek badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego.
- Karczewski, M., M. Karczewska i A. Pluskowski
2015. Grodzisko Święta Góra w Staświnach w Krainie Wielkich Jezior Mazurskich. Dzieje zasiedlenia przed i po podboju krzyżackim, [w:] S. Wadyl, M. Karczewski i M. Hoffmann (red.), *Materiały do archeologii Warmii i Mazur* 1, 175–193. Warszawa – Białystok: Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego i Instytut Historii i Nauk Politycznych Uniwersytetu w Białymostku.
- Kaźmierczyk, J.
1969. Budownictwo mieszkalne z drewna w VI–XIII w. na obszarze Śląska. *Archeologia Polski* 14 (2): 167–214.
- Kazimierczak, R., W. Chudziak, B. Kowalewska i J. Niegowski
2013. *Sprawozdanie i opracowanie wyników z podwodnych badań archeologicznych o charakterze penetracyjnym w jeziorze Łodygowo (Staw Łodygowo), gm. Kisielice, pow. iławski, woj. warmińsko-mazurskie (Łodygowo stan. 1)*. Sprawozdanie dla Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Toruń: UMK.
- Kaźmierczyk, J., K. Maciewicz i S. Wuszkan
1977. *Studia i materiały do osadnictwa Opolszczyzny wczesnośredniowiecznej*. Opole: Instytut Śląski.
- Kennecke, H.
2008. *Die slawische Siedlung von Dyrotz, Lkr. Havelland. Materialien zur Archäologie in Brandenburg* 1. Rahden: Marie Leidorf Verlag.
- Kilian, L.
1955. *Haffküstenkultur und Ursprung der Balten*. Bonn: Habelt.
- Kirpičnikov, A.N.
1974. O vremeni pojavlenia špory co zvezdočkoi na territorii drevnej Rusi. *Kwartalnik Historii Kultury Materiałnej* 2 (2): 299–304.
- Klęczar, B. i M. Rutyna
2013. Stan badań grodzisk województwa warmińsko-mazurskiego, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur* 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze, 7–29. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Kobryń, H.
1984. *Zmiany niektórych cech morfologicznych konia w świetle badań kostnych materiałów wykopaliskowych z obszaru Polski*. Warszawa: Wydawnictwo SGGW-AR.
- Kobusiewicz, M. (red.)
2008. *Pradzieje Wielkopolski. Od epoki kamienia do średniowiecza*. Poznań: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Kobylińska, U.
1999. Średniowieczna ceramika i inne zabytki archeologiczne z wykopalisk w Iławie w 1999 roku. *Warmińsko-Mazurski Biuletyn Konserwatorski* 1: 19–46.
2000. Wczesnośredniowieczne cmentarzysko pruskie w Dobrzykach, st. XXVIII, gmina Zalewo, województwo warmińsko-mazurskie. *Warmińsko-Mazurski Biuletyn Konserwatorski* 2: 12–76.
2003. *Z archeologicznych studiów nad pradziejami i wcześnieymi dziejami północnego Podlasia (badania wykopaliskowe w Dołkach, Gniciukach i Potoce w woj. podlaskim)*. Warszawa: Fundacja „Res Publica Multiethnica” i Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
2004. Wczesnośredniowieczne naczynia gliniane typu Menkendorf-Szczecin ze Starosiedla na Ziemi Lubuskiej, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Hereditatem cognoscere. Studia i szkice dedykowane Profesor Marii Miśkiewicz*, 111–123. Warszawa: Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Państwowe Muzeum Archeologiczne i Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego.
- 2014a. Prehistoric pottery form excavations at Starosiedle, site 3 in the years 2001–2004 / Pradziejowa ceramika zabytkowa z badań w Starosiedlu, st. 3 w latach 2001–2004, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Starosiedle in the Lubusz Land: Prehistoric and Early Medieval settlement / Starosiedle w Ziemi*

- Lubuskiej: osadnictwo starożytne i wczesnośredniowieczne*, 265–446. Warszawa: Fundacja Res Publica Multiethnica, Instytut Archeologii i Etnologii PAN i Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.
- 2014b. Early Medieval pottery from Starosiedle, site 3 / Ceramika wczesnosredniowieczna ze st. 3 w Starosiedlu, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Starosiedle in the Lubusz Land: Prehistoric and Early Medieval settlement / Starosiedle w Ziemi Lubuskiej: osadnictwo starożytne i wczesnośredniowieczne*, 521–568. Warszawa: Fundacja Res Publica Multiethnica, Instytut Archeologii i Etnologii PAN i Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.
- 2014c. Small finds from site 3 at Starosiedle / Zabytki wydzielone ze stanowiska 3 w Starosiedlu, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Starosiedle in the Lubusz Land: Prehistoric and Early Medieval settlement / Starosiedle w Ziemi Lubuskiej: osadnictwo starożytne i wczesnośredniowieczne*, 605–635. Warszawa: Fundacja Res Publica Multiethnica, Instytut Archeologii i Etnologii PAN i Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.
- Kobylińska, U. i Z. Kobyliński
 1993. Struktura wielkościowa zespołów ceramiki na stanowiskach wielowarstwowych: metody analizy i możliwości poznawcze. *Archeologia Polski* 38 (2): 229–262.
2016. Wschodnia granica zasięgu występowania wczesnośredniowiecznej ceramiki typu Menkendorf-Szczecin, [w:] B. Chudzińska, M. Wojenka i M. Wołoszyn (red.), *Od Bachórza do Światowida ze Zbrucza. Tworzenie się słowiańskiej Europy w ujęciu źródłoznawczym. Księga jubileuszowa Profesora Michała Parczewskiego*, 233–242. Kraków – Rzeszów: Uniwersytet Jagielloński i Uniwersytet Rzeszowski.
- Kobylińska, U., Z. Kobyliński i D. Wach
 2003. Wyniki badań wykopaliskowych grodziska w Klułowicach na Podlasiu. *Wiadomości Archeologiczne* 46: 189–227.
- Kobyliński, Z.
 2012. Early Medieval Slavic settlement complex on the Elbe at Rosenhof, Gem. Altenaun, Lkr. Stendal: preliminary results of the ongoing German-Polish excavation project, [w:] H. Meller (red.), *Zusammengegraben – Kooperationsprojekte in Sachsen-Anhalt*, 117–123. Archäologie in Sachsen-Anhalt. Sonderband 16.
2016. Projekt Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki „Katalog grodzisk Warmii i Mazur. Część I: Pomezania, Pogezania i Warmia”: realizacja w latach 2012–2016, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 93–112. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Kobyliński, Z. (red.)
 2013. *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
2016. *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Kobyliński, Z., D. Wach i M. Rutyna
 2013. Grodzisko z wczesnej epoki żelaza i wczesnego średniowiecza w Kamionce, st. 9, gm. Iława: wstępne wyniki badań z 2012 roku (z aneksami Anny Gręzak i Elżbiety Jaskulskiej), [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 281–302. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Kobyliński, Z., D. Wach, M. Rutyna, J. Wysocki i B. Klęczar
 2013. Grodziska z czasów plemiennych(?) w Gulbiu, na wyspie Bukowiec na jeziorze Jeziorki, w Urowie i Dubie w powiecie iławskim; wstępne wyniki badań, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 305–325. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Kobyliński, Z., J. Nitychoruk, K. Rabiega, M. Rutyna, D. Wach, F. Welc, J. Wysocki, K. Zeman-Wiśniewska i M. Żurek
 2016. Falsyfikacja domniemanych pradziejowych i średniośredniowiecznych grodzisk w powiecie iławskim i ostródzkim, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 247–293. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Kochanowski, M.
 1985a. Narzędzia rolnicze i gospodarskie z grodziska w Plemiętach, [w:] A. Nadolski (red.), *Plemięta. Średniowieczny gródek w ziemi chełmińskiej*, 159–164. Warszawa: PWN.
- 1985b. Elementy odzieży i sprzęt gospodarstwa domowego z grodziska w Plemiętach, [w:] A. Nadolski (red.), *Plemięta. Średniowieczny gródek w ziemi chełmińskiej*, 165–183. Warszawa: PWN.

Wykaz cytowanej literatury

- Kola, A.
1979. Słoszewy, gm. Bobrowo. *Informator Archeologiczny* 1978: 253.
1985. Żelazny osprzęt średniowiecznej wieży mieszkalnej w Plemiętach i jej wyposażenia, [w:] A. Nadolski (red.), *Plemięta. Średniowieczny gródek w ziemi chełmińskiej*, 62–83. Warszawa: PWN.
- Kola, A. i G. Wilke
1985. Militaria z grodziska w Plemiętach. Broń strzelcza, [w:] A. Nadolski (red.), *Plemięta. Średniowieczny gródek w ziemi chełmińskiej*, 107–128. Warszawa: PWN.
- Kolda, J.
1936. *Srovnávací anatomie zvířat domacích se zřetelem k anatomici člověka*. Brno: J. Kolda.
- Kołodziejski, S.
1985. Les esperons a molette du territoire de la Petite Pologne au Moyen Age, [w:] A. Kokowski (red.), *Mémoires archéologiques*, 161–179. Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej.
- Koperkiewicz, A. i D. Krasnodębski
2006. Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Daniłowie Małym, gm. Łapy, [w:] W. Chudziak i S. Mozdziuch (red.), *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem – 15 lat później*, 465–485. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu.
- Kostrzewska, M.
1953. Wyroby kamienne kultury łużyckiej w Wielkopolsce w epoce brązowej i we wczesnym okresie żelaznym. *Przegląd Archeologiczny* 9: 214–258.
- Kostrzewski, J.
1955. *Wielkopolka w pradziejach*. Warszawa: Ossolineum.
1958. *Kultura łużycka na Pomorzu*. Poznań: PWN.
1962. O pochodzeniu ozdób srebrnych z polskich skarbów wczesnośredniowiecznych. *Slavia Antiqua* 9: 139–211.
1966. *Pradzieje Pomorza*. Wrocław: Ossolineum.
- Kowalczyk, E.
1997. Z badań nad pograniczem mazowiecko-pruskim i krzyżackim. *Kwartalnik Historii Kultury Materiałnej* 45: 384–395.
2001. Weryfikacja i odkrycie nowych grodzisk nad środkową Pasłęką. *Wiadomości Archeologiczne* 54 (1995–1998): 192–195.
- Kowalenko, W.
1938. *Grody i osadnictwo grodowe Wielkopolki wczesnohistorycznej (od VII do XII wieku)*. Poznań: Polskie Towarzystwo Prahistoryczne.
- Kozielło-Poklewski, B. i E. Martuszewski
1972. Dzieje wsi, [w:] A. Wakar (red.), *Iława. Z dziejów miasta i powiatu*, 205–271. Olsztyn: Pojezierze.
- Kóčka-Krenz, H.
1993. *Bijuteria północno-zachodnio-słowiańska we wczesnym średniowieczu*. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
2007. Wczesnośredniowieczna biżuteria metalowa ze zbiorów Państwowego Muzeum Archeologicznego, [w:] W. Brzeziński (red.), *Skarby wieków średnich*, 20–51. Warszawa: Państwowe Muzeum Archeologiczne.
- Kóčka-Krenz, H. i A. Sikorski
1992. Góra, gm. Pobiedziska, woj. poznańskie, stan. 1. Wstępne wyniki badań z lat 1985–1991. *Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne* 1: 135–148.
- Kruppé, J.
1967. *Garniarstwo warszawskie w wieku XIV i XV*. Wrocław: Ossolineum.
1981. *Garniarstwo późnośredniowieczne w Polsce*. Wrocław: Ossolineum.
- Kudrnač, J.
1981. Několik upozornění k tzv. pražnicím. *Archeologické rozhledy* 33 (2): 209–212.
- Kujot, S.
1913. *Dzieje Prus Królewskich. Część I. Do roku 1309*. Toruń: Towarzystwo Naukowe.
- Kurasiński, T. i K. Skóra
2012. *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Lubieniu, pow. piotrkowski*. Łódź: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Kurzyk, K.
2013. Pozostałości osadnictwa z późnego neolitu i wcześniej epoki brązu na stanowisku 4 w Sztynwągu, gm. Grudziądz, woj. kujawsko-pomorskie. *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Archeologia* 33: 21–51.
- Kurzyk, K. i S. Wadyl
2015. Obiekt obrzędowy kultury amfor kulistycznych z Ornowa-Lesiaka, stan. 3, gm. Ostróda, [w:] S. Wadyl, M. Karczewski i M.J. Hoffmann (red.), *Materiały do archeologii Warmii i Mazur* 1, 85–93. Warszawa – Białystok: Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego i Instytut Historii i Nauk Politycznych Uniwersytetu w Białymostku.
- Kurzyk, K. i D. Werra
2011. Neolit i wczesna epoka brązu na ziemi dobrzyńskiej w świetle aktualnych badań archeologicznych, [w:] M. Fudziński i H. Paner (red.), *XVII Sesja Pomorzanawcza, t. 1, Od epoki kamienia do wczesnego średniowiecza*, 89–106. Gdańsk: Muzeum Archeologiczne.
- Kuszewska, E.
1961. Gorzędziej wczesnośredniowieczny w świetle wstępnych prac archeologicznych, [w:] J. Kamińska (red.), *Gdańsk wczesnośredniowieczny* 4, 145–200. Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe.
- Kuśnierz, J.
2006. Z badań nad militarnym znaczeniem gródka nad Bugiem (Wołyń) we wczesnym średniowieczu. *Acta Militaria Mediaevalia* 2: 79–102. Kraków – Sanok.
- La Baume, W.
1938. Die Pfahlbrücken des Burgwalles bei Kl. Ludwigsdorf, Kr. Rosenberg (Westpr.). *Elbinger Jahrbuch*

- 15: 147–155.
- Lasek, P. i J. Przypkowski
2013. Najstarszy widok Iławы i zamku na Wielkiej Żuławie z 1620 roku w zbiorach Instytutu Sztuki PAN, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 381–383. Archaeologica Hereditas 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Lasek, P. i S. Szczepański
2016. Z dziejów pewnego zastawu, czyli „zamek” Deutsch-Eylau alias „dwór” Gross-Werder. *Bulletyn Historii Sztuki* 78 (3): 431–458.
- Lasota-Moskalewska, A.
1984. Ocena archeozoologiczna materiału kostnego z wczesnośredniowiecznego grodziska w Tykocinie. *Archeologia Polski* 29 (2): 246–265.
2008. *Archeozoologia. Ssaki*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Leciejewicz, L.
1961. *Ujście we wczesnym średniowieczu*. Wrocław: Ossolineum.
- Lenarczyk, L.
1991. Badania sondażowe na grodzisku w Gorczycach, woj. suwalskie. *Rocznik Białostocki* 16: 483–485.
- Lepówna, B.
1968. *Garniarstwo gdańskie w X-XII wieku*. Gdańsk wczesnośredniowieczny 7. Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe.
- Leyding, G.
1972. Nazwy fizjograficzne, [w:] A. Wakar i in. (red.), *Iława. Z dziejów miasta i powiatu*, 39–48. Olsztyn: Pojezierze.
1973. Z dziejów powiatu, [w:] A. Wakar i in. (red.), *Morąg. Z dziejów miasta i powiatu*, 41–95. Olsztyn: Pojezierze.
- Liek, G.
1893. *Die Stadt Löbau in Westpreussen*. Marienwerder: Historischer Verein für den Regierungsbezirk Marienwerder.
- Lietz, Z.
1976. Z dziejów wsi, [w:] E. Kulig (red.) *Ostróda. Z dziejów miasta i okolic 161–204*. Olsztyn: Pojezierze.
- Lissauer, A.
1876. Drei Burgwälle bei Dt. Eylau. *Schriften der Naturforschenden Gesellschaft in Danzig* 4(1): 1–6.
1887. *Die Prähistorischen Denkmäler der Provinz Westpreussen und der angrenzenden Gebiete*. Leipzig: Commissions-Verl. von Wilhelm Engelmann.
- Lityńska-Zajac, M. i M. Moskal-del Hoyo
2016. Wyniki badań archeobotanicznych grodzisk z zachodniej części województwa warmińsko-mazurskiego, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 211–230. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Lodowski, J.
1972. *Sądowel we wczesnym średniowieczu*. Wrocław: Ossolineum.
- Lutnicki, W.
1972. *Uzębienie zwierząt domowych*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Lyman, R.L.
1994. *Vertebrate taphonomy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Łapo, J.M.
2009a. Wyprawa nad Tyrkło, [w:] A. Bitner-Wróblewska i G. Iwanowska (red.), *Bałtowie i ich sąsiedzi. Marian Kaczyński in memoriam*, 559–567. Warszawa: Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie.
2009b. Wokół szwedzkiego szańca. Echa wojen szwedzkich w ludowych podaniach historycznych i mikrotoponimii na obszarze dawnych ziem pruskich. *Pruthenia* 4: 241–286.
- Łasiński, Ł.
2010. *Grodziska wschodniej części Pojezierza Iławskiego. Analiza historyczno-przestrzenna, problemy ochrony i prezentacji*. Maszynopis pracy magisterskiej, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.
- Łęga, W.
1930. *Kultura Pomorza we wczesnym średniowieczu na podstawie wykopalisk*. Toruń: Towarzystwo Naukowe w Toruniu.
- Łosiński, W.
1963. Badania stacji archeologicznej Kołobrzeg IHKM w 1961 roku. *Sprawozdania Archeologiczne* 15: 177–184.
1972. *Początki wczesnośredniowiecznego osadnictwa grodowego w dorzecze Dolnej Parsęty: VII-X/XI w.* Wrocław: Ossolineum.
- Łukomiak, K.
2016. *Sposoby zamykania pomieszczeń i skrzyń w późnym średniowieczu w świetle źródeł archeologicznych z terenu Polski*. Łódź: Archaeograph.
- Machnik, J.
1979. Krąg kulturowy ceramiki sznurowej, [w:] W. Hensel i T. Wiślański (red.), *Prahistoria ziem polskich. T. 2. Neolit*, 337–411. Wrocław: Ossolineum.
- Makowiecki, D.
2013. Wyroby z poroża i kości w ujęciu zoologicznym, [w:] M. Bogucki i M.F. Jagodziński (red.), *Studio nad Truso 2: 183–220*. Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Elblągu i Instytut Archeologii i Etnologii PAN.

Wykaz cytowanej literatury

- Malinowska-Łazarczyk, H.
1982. *Cmentarzysko średniowieczne w Cedyni*. Warszawa: Instytut Historii Kultury Materiałnej PAN.
- Malinowski, A.
1974. Historia i perspektywy antropologicznych badań grobów ciałopalnych, [w:] H. Giżyńska (red.), *Metody, wyniki i konsekwencje badań kości z grobów ciałopalnych*, 7–15. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
- Malinowski, T.
1953. Z problematyki polskich praźnic wczesnośredniowiecznych. *Z otchłani wieków* 22: 50–53.
1955. Wczesnośredniowieczne naczynia słowiańskie do prażenia zboża. *Dawna Kultura* 2 (1): 30–32.
- 1959 (1957–1958). Wczesnośredniowieczne praźnice w Wielkopolsce. *Przegląd Archeologiczny* 11 (32–33): 68–80.
- Manasterski, D.
2009. *Pojezierze Mazurskie u schyłku neolitu i na początku epoki brązu w świetle zespołów typu Żąbie-Szestno*. Warszawa: Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego.
- Mańkowski, A.
1923. *Nazwy miejscowe powiatu lubawskiego*. Wąbrzeźno: B. Szczuka.
- Marciniak-Kajzer, A.
1998. Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w miejscowości Zajączki, gm. Ostróda w świetle badań ratowniczych przeprowadzonych w 1998 roku. *Łódzkie Sprawozdania Archeologiczne* 4: 171–188.
2006. Wczesnośredniowieczne osadnictwo na pograniczu prusko-mazowieckim w świetle badań grodziska w Leszczu w woj. warmińsko-mazurskim. *Archeologia Polski* 51: 121–144.
- Marcinkowski, M.
2013. Cechy obce i lokalne w średniowiecznej i nowożytnej ceramice elbląskiej. Zarys problematyki na podstawie wybranych przykadów. *Archaeologia Historica Polona* 21: 239–255.
- Margalha, M.G., J. Appleton, F. Carvalho, R. Veiga, A. Santos Silva i J. de Brito
2008. *Traditional lime kilns – industry or archaeology?*. Historical Mortars Conference, Lisbona. Internet: https://www.researchgate.net/publication/283324537_Traditional_Lime_kilns_-_Industry_or_Archeology (wgłd: 25.01.2017).
- Martuszewski, E.
1972. Dzieje powiatu, [w:] A. Wakar i in. (red.), *Ława. Z dziejów miasta i powiatu*, 51–105. Olsztyn: Pojezierze.
- Martuszewski, E. i T. Oracki
1976. Dzieje Ostródy, [w:] E. Kulig i in. (red.), *Ostróda. Z dziejów miasta i okolic*, 72–106. Olsztyn: Pojezierze.
- Mařík, J.
1997. Pánve klučovského typu. *Zprávy české archeologické společnosti. Supplément* 32. Praha.
- Meyza, K.
1999. Fajki gliniane z drugiej połowy XVIII i pierwszej połowy XIX w. z badań archeologicznych Zamku Królewskiego i miasta Warszawy. *Almanach Muzealny* 2: 521.
- Michalski, J.
1984. *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych przeprowadzonych w 1984 r. na stan. 1 w Łodygowie, gm. Kisielice, woj. Elbląskie*. Wojewódzki Urząd Konserwatora Zabytków w Olsztynie, Delegatura w Elblągu.
- 1985a. Łodygowo, gm. Kisielice, woj. elbląskie, stanowisko 1. *Informator Archeologiczny* 1984: 136.
- 1985b. *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych przeprowadzonych na stan. 2 w Łodygowie, gm. Kisielice, woj. elbląskie w okresie od 25.06. do 25.07.1985*. Archiwum WUOZ w Olszynie, delegatura w Elblągu.
1989. Osadnictwo pogranicza kultur lużyckiej, pomorskiej i kurhanów zachodniobałtyjskich w Łodygowie, woj. elbląskie, [w:] T. Malinowski (red.), *Problemy kultury lużyckiej na Pomorzu*, 133–145. Słupsk: Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Słupsku.
- 1998a. Wyniki badań starego miasta w Ostródzie i ich wpływ na proces rewitalizacji, [w:] J. Wysocki (red.), *Badania archeologiczne starych miast Warmii i Mazur a problemy ich rewitalizacji*, 45–51. Nidzica: Nidzicka Fundacja Rozwoju Nida.
- 1998b. Badania archeologiczne starego miasta w Olsztynie, [w:] J. Wysocki (red.), *Badania archeologiczne starych miast Warmii i Mazur a problemy ich rewitalizacji*, 133–140. Nidzica: Nidzicka Fundacja Rozwoju Nida.
- Michalski, J. i J. Budziszewski
1993. Siedemdziesiąt lat badań wykopaliskowych Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, [w:] S. K. Kozłowski i J. Kolendo (red.), *Dzieje archeologii na Uniwersytecie Warszawskim*, 211–252. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Mikłaszewicz, D.
1995. Fajki z badań archeologicznych w Toruniu. *Pomorania Antiqua* 16: 341–356.
- Mirek, Z., H. Piękoś-Mirkowa, A. Zając i M. Zając
2002. *Flowering plants and pteridophytes of Poland. A checklist*. Kraków: Instytut Botaniki im. W. Szafera, PAN.
- Mirkowska, I.
1998. Ceramika z wczesnej epoki żelaza z osiedla obronnego w Szabruku, woj. olsztyńskie, [w:] M. Karczewski (red.), *Ceramika zachodniobałtyjska od wczesnej epoki żelaza do początku ery nowożytnej*, 149–166. Białystok: Instytut Historii Uniwersytetu w Białymostku.
2004. Ceramika wczesnośredniowieczna z grodziska w Kajkowie (przysiółek Lesiak), d. pow. Ostróda, woj. warmińsko-mazurskie, [w:] M. Karczewska i M. Karczewski (red.), *Ceramika zachodniobałtyjska. Nowe źródła i interpretacje*, 281–291. Białystok: Instytut Historii Uniwersytetu w Białymostku.

- Łystok: Uniwersytet w Białymostku, Instytut Historii.
- Misiewicz, K. i W. Małkowski
2013. Badania nieinwazyjne na stanowisku 4 w Borecznie, woj. warmińsko-mazurskie w 2012 r., [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 413–421. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Miśkiewicz, M.
2010. *Życie codzienne mieszkańców ziem polskich we wcześnieym średniowieczu*. Warszawa: TRIO.
- Mogielnicka-Urban, M.
1984. *Warsztat ceramiczny w kulturze łużyckiej*. Wrocław: Ossolineum.
- Mogielnicka-Urban, M. i J. Urban
2013. „Naczynia sitowate” w kulturze łużyckiej – jednorodność nazewnictwa a zróżnicowanie formy, [w:] J. Kolenda, A. Mierzwiński, S. Moździoch i L. Żygadło (red.), *Z badań nad kulturą społeczeństw pradziejowych i wczesnośredniowiecznych. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesorowi Bogusławowi Gedidze, w osiemdziesiątą rocznicę urodzin przez przyjaciół, kolegów i uczniów*, 501–525. Wrocław: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Moszyński, K.
1929. *Kultura ludowa Słowian. Tom 1. Kultura materialna*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
1967. *Kultura ludowa Słowian. Tom 1. Kultura materialna*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Musianowicz, K.
1939–1945. Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Łowiczu. *Światowit* 18: 213–237.
1969. Drohiczyn we wczesnym średniowieczu. *Materiały Wczesnośredniowieczne* 6: 7–235.
- Nadolski, A.
1954. *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku*. Acta Archaeologica Universitatis Lodzienensis 3. Łódź: Ossolineum.
1978. *Broń średniowieczna na ziemiach polskich*. Łódź: Muzeum Archeologiczne w Warszawie.
1979. *Broń i strój rycerstwa polskiego w średniowieczu*. Wrocław: Ossolineum.
- Nadolski, A. i M. Lewandowski
1990. Broń strzelcza, [w:] A. Nadolski (red.), *Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej: 1350–1450*, 143–153. Łódź: Instytut Historii Kultury Materialnej PAN.
- Nawrońska, G.
2012. *Początki Elbląga w świetle źródeł archeologicznych*. Elbląg: Stowarzyszenie Miłośników Truso.
- Nawroński, T.
1973. Klasztor cysterek w Cedyni, pow. Chojna, w świetle badań archeologicznych, cz. II. *Materiały Zachodniopomorskie* 19: 271–404.
- Niegowski, J.
1997. Sprawozdanie z badań podwodnych przeprowadzonych w ramach programu Adalbertus, [w:] W. Chudziak (red.), *Wczesnośredniowieczny szlak lądowy z Kujaw do Prus (XI wiek). Studia i materiały*, 219–229. *Adalbertus – tło kulturowo-geograficzne wyprawy misyjnej św. Wojciecha na pogranicze polsko-pruskie* 2. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Instytut Archeologii i Etnologii.
- Niesiobędzki, W.
2008. *Powiat iławski. Dzieje, zabytki, pejzaż i kultura. Szkice historyczne*. Iława: Algaf.
- Nosek, S.
1939–1945. Nowe materiały do poznania kultury wełeckiej. *Światowit* 18: 111–164.
1967. *Kultura amfor kulistycznych w Polsce*. Wrocław: Ossolineum.
- Nowak, Z.
1963. Rozwój przestrzenny miasta Susza. *Komunikaty Mazursko-Warmińskie* 1 (79): 60–75.
- Nowakowski, A.
1976. W sprawie datowania ostrów z gwiazdostym bodźcem. *Acta Universitatis Lodzienensis. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego, seria I*, 11: 75–82.
1985. Militaria z grodziska w Plemiętach. Elementy rzędu końskiego i oporządzenia jeździeckiego, [w:] A. Nadolski (red.), *Plemięta. Średniowieczny gródek w ziemi chełmińskiej*, 129–138. Warszawa: PWN.
- Nowakowski, A. (red.)
1998. *Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej: 1450–1500*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- Nowakowski, W.
1989. Studia nad ceramiką z okresu wędrówek ludów. Problem tzw. pucharków na pustych nóżkach. *Barbaricum* 1: 101–147.
- Okulicz, J.
1973. *Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII w. n.e.* Wrocław: Ossolineum.
- Okulicz, Ł.
1970. *Kultura kurhanów zachodniobałtyjskich we wczesnej epoce żelaza*. Wrocław: Ossolineum.
1979. Kultura kurhanów zachodniobałtyjskich, [w:] J. Dąbrowski i Z. Rajewski (red.), *Prahistoria ziem polskich*. T. 4. *Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego*, 179–189. Wrocław: Ossolineum.
- Olczak, J. i K. Siuchniński
1966–1971. *Źródła archeologiczne do studiów nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem grodowym na terenie województwa koszalińskiego*, t. 1–4. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
1985–1989. *Źródła archeologiczne do studiów nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem grodowym na terenie województwa śląskiego*, t. 1–2. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.

Wykaz cytowanej literatury

- Osiecka, E.
2006. *Wapno w budownictwie – tradycja i nowoczesność*. Kraków: Stowarzyszenie Przemysłu Wapienniczego.
- Ossowski, G.
1881. *Mapa archeologiczna Prus Zachodnich (dawniej Królewskich) z przyległą częścią W. Ks. Poznańskiego*. Kraków: W.L. Anczyc i Spółka.
- Ossowski, W.
2009. Najstarsze klamry szkutnicze nad dolną Wisłą. *Pomorania Antiqua* 22: 77–102.
2010. *Przemiany w szkutnictwie rzecznym w Polsce. Studium archeologiczne*. Gdańsk: Centralne Muzeum Morskie.
- Paszkiewicz, B.
2009. *Brakteaty – pieniądz średniowiecznych Prus*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski.
- Paternoga, M.
2003. Stanowisko nr 1 w Wszemirowie, pow. Trzebnica w świetle dawniejszych i najnowszych badań. *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne* 45: 157–174.
- Paternoga, M. i P. Rzeźnik
2007. Problem funkcji i sposobu użytkowania wcześnieśredniowiecznych tzw. prażnic w świetle wybranych znalezisk z Dolnego Śląska. *Dolnośląskie Wiadomości Prahistoryczne* 6: 81–106.
- Pawlak, E. i P. Pawlak
2008. *Osiedla wcześnieśredniowieczne w Markowicach pod Poznaniem wraz z pozostałościami osadnictwa pradziejowego*. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- Pawlata, L.
1993. Katalog zabytków archeologicznych z kolekcji Feliksa Kochańskiego ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Drohiczynie. *Rocznik Białostocki* 18: 191–218.
- Pawłowski, A.J.
1990. Stan i potrzeby badań nad wcześnieśredniowieczem Pomezanii, Pogezanii i Wermii, [w:] Z. Kurnatowska (red.), *Stan i potrzeby badań nad wcześnieśredniowieczem w Polsce*, 55–69. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- Petelski, K. i A. Gondek
2004. *Szczegółowa mapa geomorfologiczna Polski w skali 1:50 000 arkusz Dobry*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Piaskowski, J.
1960. *Technika gdańskiego hutnictwa i kowalstwa żelaznego X-XIV w. na podstawie badań metaloznawczych*. Gdańsk wcześnieśredniowieczny 2. Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe.
- Piekalski, J. i K. Wachowski (red.)
2010. *Ulice średniowiecznego Wrocławia*. Wratislavia Antiqua 11. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski.
- Pikies, R.
2015. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1:50 000 arkusz Ostródzki*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Piontek, J.
1996. *Biologia populacji pradziejowych. Zarys metodyczny*. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
- Piotrowska, M.
2013. *Epoka żelaza w dorzeczu środkowej Słupi*. Łódź: Nauka i Innowacje.
- Pochylski, M. i A. Kowalczyk
2011. Tak zwana ceramika husycka z Nowej Wsi, stan. 6, gm. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. *Folia Archaeologica* 28: 227–243.
- Pokora, H. i P. Rzeźnik
1998. Wznowienie badań wykopaliskowych na wcześnieśredniowiecznej osadzie w Obiszowie, gm. Grębocice. *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne* 40: 321–333.
- Polniński, D.
1996. *Przemiany w wytwarzaniu garnkarskim na ziemi chełmińskiej u schyłku wczesnego i na początku późnego średniowiecza*. Archaeologia Historica Polona 4. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika
2013. *Pień. Siedziba krzyżackich prokuratorów w ziemi chełmińskiej*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- Popek, M., A. Pydyn, R. Solecki i P. Stencel
2013. Przeprawa mostowa na wyspę Wielka Żuława na jeziorze Jeziorki, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 373–380. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Pospieszna, B.
1994. Zarys historii rzemiosła zduńsko-garnkarskiego w Malborku od XV do początku XIX w., [w:] A. Gruszczyńska (red.), *Garnkarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych*, 277–290. Rzeszów: Muzeum Okręgowe.
- Powierni, J.
2004. *Prussica: artefakty wybrane z lat 1965–1995. Tom 1*. Malbork: Muzeum Zamkowe.
- Pydyn, A.
2013. Wyniki archeologicznych prospekcji podwodnych w wybranych jeziorach Pojezierza Iławskiego, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 361–372. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
2016. Wyniki archeologicznych prospekcji podwodnych w jeziorach Pojezierza Iławskiego w latach 2013–2014, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 79–92. Ar-

- chaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Pyżuk, M.
2004. Antropologiczna interpretacja szczątków kostnych populacji kultur przeworskiej i wielbarskiej z Kołozębą, pow. Płońsk. *Archeologia Polski* 49: 33–48.
- Rabek, W. i M. Narwojsz
2008. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1 : 50 000 arkusz Dobrzyki*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
2014. *Objaśnienia do szczegółowej mapy geologicznej Polski, 1 : 50 000 arkusz Orneta*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
2015. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1:50000 arkusz Orneta*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Radzicki, B.
- b.d. *Grodzisko „Miggenwald” ponownie odkryte!* Internet: <http://www.pruthenia.strefa.pl/c22.html> (wgłąd: 19.04.2017)
- Rauhut, L.
1955. Wczesnośredniowieczny skarb ze wsi Borucin, pow. Aleksandrów Kujawski. *Wiadomości Archeologiczne* 22 (1): 55–64.
- Rębkowski, M.
1995. *Średniowieczna ceramika miasta lokacyjnego w Kołobrzegu*. Kołobrzeg: Feniks.
- Rębkowski, M. (red.)
1996. *Archeologia średniowiecznego Kołobrzegu. Tom. 1. Badania przy ul. Ratuszowej 9–13*. Kołobrzeg: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Sawicki, J.
2012. Elementy stroju i pasa oraz opraw ksiąg z ul. Katedralnej 4 we Wrocławiu. *Wrastislava Antiqua* 17: 97–109.
- Sawicki, T.
2008. Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Daniszewie pod Kołem, woj. wielkopolskie. *Slavia Antiqua* 49: 149–209.
- Schmid, E.
1972. *Atlas of animal bones for prehistorians, archaeologists and quaternary geologists*. Amsterdam: Elsevier Publishing Company.
- Schnippel, E.
1928. Siedlungsgeographie des Osterodischen Gebiets. *Altpreussische Forschungen* 5: 5–44.
- Schramm, Z.
1967. Różnice morfologiczne niektórych kości kozy i owcy. *Roczniki Wyższej Szkoły Rolniczej w Poznaniu* 36: 107–133.
- Schuldt, E.
1981. *Gross Raden. Die Keramik einer slawischen Siedlung des 9./10. Jahrhunderts*. Berlin: Akademie Verlag.
- Sikorska-Ulfik, I.
1994. Zespół ceramiki z Reszla z 2 połowy XIV wieku, [w:] A. Gruszczyńska (red.), *Garnkarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych*, 233–243. Rzeszów: Muzeum Okręgowe.
- Sikorski, J.
2006. *Lokacja i rozwój przestrzenny miasta*, [w:] J. Cygański (red.), *Susz. Z dziejów miasta i okolic*, 49–64. Olsztyn: Muzeum Warmii i Mazur.
- Skóra, K.
2010. Intruz w kurhanie? O pochówkach wtórnych w obrzędowości pogrzebowej kultur wielbarskiej i przeworskiej, [w:] K. Skóra i T. Kurasiński (red.), *Wymiary inności. Nietypowe zjawiska w obrzędowości pogrzebowej od pradziejów po czasy nowożytnie*, 27–43. Acta Archaeologica Lodziensia 56. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Skružný, L.
1964. Pekáče – jejich výskyt, funkce a datování. *Památky Archeologické* 55 (2): 370–391.
- Słodownik, L.
2006. *Zimnochy*. Internet: <http://www.glospasleka.pl/artykul/index.php?id=news&idd=16439> (wgłąd: 25.01.2017).
- Smith, N.
2011. *Pre-industrial lime kilns*. English Heritage. Internet: <https://historicengland.org.uk/images-books/publications/oha-preindustrial-lime-kilns/> (wgłąd: 25.01.2017).
- Solecki, R.
2014. Wstępne wyniki badań archeologicznych grodziska w Suszu w 2013 roku. *Skarbiec Suski* 10: 38.
- Sosnowska, A.
1992. Charakterystyka kulturowo-chronologiczna zespołów ceramicznych, pochodzących z badań stanowiska 1 w Mołtajnach, gm. Barciany, jako przyczynek do naświetlania problemu powiązań kulturowych wschodniej części grupy zachodniomazurskiej kultury kurhanów zachodniobałtyjskich z terenami ościennymi we wczesnej epoce żelaza, [w:] S. Czopek (red.), *Ziemie polskie we wczesnej epoce żelaza i ich powiązania z innymi terenami*, 335–352. Rzeszów: Muzeum Okręgowe.
- Stampfli, H.R.
1963. Bison bonasus (Linne) 1758, Ur, Bos primigenius Bojanus, 1827, und Rind, Bos taurus (Linne), 1758. *Acta Bernensis* 2: 117–159.
- Stanaszek, Ł.M.
2005. Analiza antropologiczna materiału kostnego z Dąbka, pow. mławski, stan. 29. *Wiadomości Archeologiczne* 57: 235–239.
- Stankiewicz, U.
2005. Kafle tykocińskie. *Podlaskie Zeszyty Archeologiczne* 1: 178–192.

Wykaz cytowanej literatury

- Starski, M.
2009. Późnośredniowieczne naczynia gliniane z zamku w Pucku. *Studia i Materiały Archeologiczne* 14: 195–284.
- Stasiełowicz, G.
2009. Ceramika z badań na osadzie w Gronowie Górnym, st. 3, gm. Elbląg, [w:] M. Karczewska i M. Karczewski (red.), *Ceramika bałtyjska. Tradycje i wpływy*, 177–187. Białystok: Uniwersytet w Białymstoku.
- Stępnik, T.
2016. Analiza dendrologiczna prób drewna i węgli drzewnych z grodzisk zachodniej części województwa warmińsko-mazurskiego, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 231–246. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Strzałko, J. i M. Henneberg
1975. Określanie płci na podstawie morfologii szkieletu. *Przegląd Antropologiczny* 41 (1): 105–126.
- Strzałko, J., J. Piontek i A. Malinowski
1972. Problem rekonstrukcji wzrostu na podstawie kości zachowanych we fragmentach lub spalonych. *Przegląd Antropologiczny* 38 (2): 277–287.
1973. Teoretyczno-metodyczne podstawy badań kości z grobów ciałopalnych. *Materiały i Prace Antropologiczne* 85: 179–201.
1974. Możliwości identyfikacji szczątków ludzkich z grobów ciałopalnych w świetle wyników badań eksperymentalnych, [w:] H. Giżyńska (red.), *Metody, wyniki i konsekwencje badań kości z grobów ciałopalnych*, 31–42. Poznań: UAM.
- Supruniuk, A.
2002. Uzupełnienia i uwagi do „Nowego kodeksu dyplomatycznego Mazowsza, część III: dokumenty z lat 1356–1381”. *Studia Źródłoznawcze* 40: 107–165.
- Szafrancki, W.
1961. Wyniki badań archeologicznych w Biskupinie, pow. Żnin, na stanowisku 6, [w:] W. i Z. Szafranscy, *Z badań nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem wiejskim w Biskupinie*, 7–144. Wrocław: Ossolineum.
- Szczepański, S.
2009. Hans Schleif (1902–1945) i jego badania nad germanką przeszłością Prus Wschodnich. *Szkiice Humanistyczne* 9/1(18): 51–62.
2010. Czy nazwa Susz jest staropruska? *Skarbiec Suski* 3: 21–26.
2012. Grodzisko w suskim Parku Miejskim *Unser Schloss Rosenberg? Skarbiec Suski* 6: 38.
2013. „Wykopaliska” w archiwach – archeologia archiwalna na przykładzie wybranych stanowisk Pojezierza Iławskiego, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 233–252. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Szmyt, M.
1996. *Społeczności kultury amfor kulistych na Kujawach. Materiały do syntezy pradziejów Kujaw* 6. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
1999. *Between West and East. People of the Globular Amphora Culture in Eastern Europe. Baltic-Pontic Studies* 8. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
- Szydłowski, J.
1974. Z badań kremacji w pradziejach, [w:] H. Giżyńska (red.), *Metody, wyniki i konsekwencje badań kości z grobów ciałopalnych*, 71–76. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
- Szymańska-Bukowska, A.
2010. *Sopot w zamierzchłej przeszłości. Grodzisko wczesnośredniowieczne*. Gdańsk: Muzeum Archeologiczne.
- Szymański, P.
1998. Źubronajście – przyczynek do badań nad wczesnożelazną ceramiką Suwalszczyzny, [w:] M. Karczewski (red.), *Ceramika zachodniobałtyjska od wczesnej epoki żelaza do początku ery nowożytnej*, 119–137. Białystok: Instytut Historii Uniwersytetu w Białymstoku.
- Śkojec, J.
2003. Lehmwannenfunde aus Mikulčice, [w:] L. Poláček (red.), *Studien zum Burgwall von Mikulčice*. T. 5: 421–496. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik.
- Świętosławski, W.
- 2011a. Sprawozdanie z archeologicznych badań ratowniczych stanowiska Pomorzanki 4, gm. Gostyń, woj. mazowieckie, w latach 2004–2005, [w:] *Raport 2005–2006*, 91–100. Warszawa: Narodowy Instytut Dziedzictwa.
- 2011b. Sprawozdanie z archeologicznych badań ratowniczych stanowisk Pomorzany 1 i 2, gm. Łanięta, woj. łódzkie, w latach 2003–2005, [w:] *Raport 2005–2006*, 101–111. Warszawa: Narodowy Instytut Dziedzictwa.
- Töppen, M.
1870. Altertümer bei Hohenstein in Ostpreußen. *Altpreußische Monatsschrift, Der Neuen Preussischen Provinzial-Blätter* 7: 13–42.
1876. Ueber einige Alterthümer aus der Zeit des Heidenthums in der Nachbarschaft zu Marienwerder. *Altpreußische Monatsschrift* 13: 549–550.
- Trotter, M. i G.C. Gleser
1952. Estimation of stature from long bones of American Whites and Negroes. *American Journal of*

- Physical Anthropology* 10: 463–514.
- Trzmiel, B.
2007. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1 : 50 000 arkusz Boguchwały*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Ubelaker, D.H.
1978. *Human skeletal remains. Excavation, analysis, interpretation*. Chicago: Aldine.
- Uniejewska, M.
2003. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1 : 50 000 arkusz Kisielice*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Vlierman, K.
1996. „...Van Zintelen, van Zintelroeden ende Mossen...”. *Een breeuwmethode als hulpmiddel bij het dateren van scheepswrakken uit de Hanze-tijd*. Scheepsarcheologie 1. Lelystad: Nederlands Instituut voor Scheeps en on der water Archeologie.
- Voigt, J.
1832. *Geschichte Preussens von den ältesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des Deutschen Ordens*. T. 5. Königsberg: Gebrüder Bornträger.
- Wachowski, K.
1987. Beły na zamku w Legnicy, [w:] A. Kola (red.), *Średniowieczne siedziby rycerskie w ziemi chełmińskiej na tle badań podobnych obiektów na ziemiach polskich*, 147–153. Toruń: Muzeum Regionalne w Brodnicy i Instytut Archeologii i Etnografii UMK w Toruniu.
- Wadyl, S.
- 2012a. Grodzisko w Ornowie-Lesiaku w świetle wyników ostatnich badań archeologicznych. *Pruthenia* 7: 117–135.
- 2012b. Kilka uwag o ceramice wczesnośredniowiecznej w Prusach, [w:] M. Franz i Z. Pilarczyk (red.), *Barbarzyńcy u bram. Mare integrans. Studia nad dziejami wybrzeży Morza Bałtyckiego*, 260–278. Toruń: Adam Marszałek.
- 2012c. *Sprawozdanie z badań sondażowo-weryfikacyjnych na grodzisku w Lipowcu, stan. 1, gm. Ostróda (26–57/2)*. Maszynopis w Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Olsztynie, Delegatura w Elblągu.
- 2013a. Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Rejsytach, gm. Rychliki (stan. 1 i 2) w świetle wyników badań archeologicznych. *Pruthenia* 8: 149–164.
- 2013b. Badania weryfikacyjno-sondażowe grodzisk wczesnośredniowiecznych w dorzeczu górnej Drwęcy (Domkowo, Lipowiec, Ornowo-Lesiak, Morliny), [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodiska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 109–124. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii i Fundacja Archeologiczna.
2015. Ze studiów nad wczesnośredniowieczną ceramiką z pogranicza słowiańsko-bałtyjskiego, [w:] S. Wadyl, M. Karczewski i M. Hoffmann (red.), *Materiały do archeologii Warmii i Mazur 1*: 275–294. Warszawa-Białystok: Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego i Instytut Historii i Nauk Politycznych Uniwersytetu w Białymostku.
- Waluś, A.
- 2009–2010. Ząbie, st. X, woj. warmińsko-mazurskie. *Badania roku 2010. Światowit* 8 (49) B: 283–284.
- Wichrowski, Z.
2000. Średniowieczny topór z Goraja, pow. Biłgoraj, woj. lubelskie. *Archeologia Polski Środkowowschodniej* 5: 212–214.
- Wiewióra, M. (red.)
2014. *Zamek biskupów chełmińskich w Wąbrzeźnie w świetle badań archeologiczno-architektonicznych. Studia i materiały*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- Więckowska, H. i E. Kempisty
1970. Badania archeologiczne we wsi Sośnia, pow. Grajewo. *Wiadomości Archeologiczne* 35 (2): 164–200.
- Winckler, von
1866. Die Veste der Vorzeit im Ermland. *Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands* 3: 689–693.
- Wirska-Parachoniak, M.
1968. Z historii wiążących materiałów budowlanych. *Ochrona Zabytków* 21/4 (83): 17–23.
- Wiślański, T.
1966. *Kultura amfor kulistycznych w Polsce północno-zachodniej*. Wrocław: Ossolineum.
- Worm, H. i D. Staude
2007. *Die Hugo Schneider A.-G. Leipzig. Kurzübersicht ihrer Entwicklungsgeschichte und Produkte*. Internet: <http://www.patronensammler.de/files/HASAG-Entwicklung.pdf>.
- Wróblewski, W. i T. Nowakiewicz
2003. Ceramika „pruska” i „słowińska” we wczesnośredniowiecznej Galindii, [w:] M. Dulinič (red.), *Slowianie i ich sąsiedzi we wczesnym średniowieczu*, 165–181. Lublin – Warszawa: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej.
- Wrzesiński, J.
1994. Osada ludności kultury łużyckiej w Chłapowie, gm. Dominowo, stanowisko 3. *Studia Lednickie* 3: 173–202.
- Wyczółkowski, M.
2009. „Baba” kamienna z Poganowa. Wczesnośredniowieczne miejsce kultu Prusów [w:] A. Bitner-Wróblewska i G. Iwanowska (red.), *Bałtowie i ich sąsiedzi. Marian Kaczyński in memoriam*, 605–633. Warszawa: Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie.

- Wyczółkowski, M., M. Szal, M. Kuprianowicz i E. Smolska
2013. Kompleks osadniczy w Poganowie, pow. kętrzyński, stanowisko IV: wstępne wyniki badań interdyscyplinarnych. [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 65–82. Archeologia Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Wyrobisz, A.
1968. *Szkło w Polsce od XIV do XVII wieku*. Wrocław: Ossolineum.
1981. Wapno, [w:] A. Mączak (red.), *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku*, T. 2, 452. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Wyrost, P.
1994. Dawna fauna Polski w świetle badań kostnych materiałów archeologicznych, rozmieszczenie w czasie i przestrzeni. *Roczniki Akademii Rolniczej w Poznaniu. Archeozoologia* 19: 55–176.
- Wysocki, J.
2012. Badania stanowisk archeologicznych z późnego średniowiecza i nowożytności w regionie warmińsko-mazurskim w latach 1989–2009. *Archeologia Historica Polona* 20: Regiony, rzemiosła, kategorie – archeologia późnego średniowiecza i czasów nowożytnych w uwarunkowaniach nowego ustroju, 43–68. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- Wysocki, J. i B. Klęczar
2013. Grodziska typu stożkowatego na wyspie Wielka Żuława w Iławie, w Lasecznie Małym i Mozgorwie w powiecie iławskim: wstępne wyniki badań z 2012 roku, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 327–349. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Zarzycki, K., H. Trzcińska-Tacik, W. Różański, Z. Szeląg, J. Wołek i U. Korzeniak
2002. *Ecological indicator values of vascular plants of Poland*. Kraków: Instytut Botaniki PAN.
- Zbierski, A.
1959. Wczesnośredniowieczne materiały archeologiczne z Czermna nad Huczwą. *Archeologia Polski* 4: 105–148.
- Zeder, M.A. i H.A. Lapham
2010. Assessing the reliability of criteria used to identify postcranial bones in sheep, *Ovis*, and goat, *Capra*. *Journal of Archaeological Science* 3: 2887–2905.
- Zielonka, B.
1951. Wczesnośredniowieczne wyroby kościane i rogowe z okolic Gniewa, powiat Tczew. *Z otchłani wieków* 20: 27–30.
- Zoll-Adamikowa, Z.
1979. *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska ciałopalne Słowian na terenie Polski*. T. 2. Analiza. Wnioski. Wrocław: Ossolineum.
- Żak, J.
1960. Część skarbu z Sejkowic pod Gąbinem na Mazowszu. *Fontes Archaeologici Posnanienses* 11: 200–202.
- Żurek, J.
1954. Osada z młodszej epoki kamienia w Rzucewie, pow. wejherowski i kultura rzucewska. *Fontes Archaeologici Posnanienses* 4: 1–4.
- Żurek, M.
2013. Boreczno, stanowisko 4 (AZP 24–54), gm. Zalewo, woj. warmińsko-mazurskie. Analiza stratygraficzna, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 385–411. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Żurowski, J. i R. Jakimowicz
1939. *Atlas grodzisk i zamczysk śląskich*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.